

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د

بدلون

پر لور

رحمت شاه فراز

د بدلون پر لور

د کتاب پیژندنه:

د کتاب نوم:		د بدلون پر لور
لیکوال:		رحمت شاه فراز
کمپون:		پخپله لیکوال
کال:		۱۳۹۹ ل.

0093 (0) 76 75 74 834

rsfaraz4@gmail.com

شمېره و وټساپ:

برېښنالیک:

ليکلی

- 7 سريزه
- 11 اختلاف
- 17 يووالی
- 33 بنجۀ
- 43 سړی
- 52 وران ليدلوري
- 53 ۱- مسلمان د نړۍ غوره انسان
- 56 ۲- غيرت
- 59 ۳- شخصيت پرستي او په تاريخ وياړ
- 62 ۴- جنسي پوهاوی
- 64 ۵- د هېواد قوانين
- 66 ۶- کسبونه
- 68 ۷- په ټاکنو کې نه کېدون

د بدلون پر لور

- 73 موډا وروان عصر
- 78 ۱- ژبه
- 80 ۲- کمپیوټر
- 81 ۳- انټرنېټ
- 82 ۴- نړۍ لید
- 85 ۵- د علم لوری
- 88 ۶- ډله ییز کار
- 90 ۷- د بدلون او نوښت منل
- 92 ۹- له کربنې اوښتل
- 94 ۱۰- کورنۍ ملاتړ
- 96 زموږ ښوونیز نظام
- 96 ۱- ښوونځی
- 98 ۲- مدرسه
- 101 ۳- نیمګړتیاوې او اړین بدلونونه
- 106 ۴- پوهنتون
- 110 ژبه

د بدلون پر لور

- ۱- د ژبې پيدا ايښت 110
- ۲- زموږ د هېواد ملي ژبې 112
- ۳- د دري او پښتو ترمنځ روان کړکېچ 114
- ۴- د پښتو ژبې کره کول 119
- ۵- په پښتو ژبه کې املايي تنوع 124
- من تشبه بقوم.... حديث 129
- الف) د پاڅو مسئله 131
- ب) د ږيري مسئله 133
- موسيقي 137
- د بشخوپه اړه 151
- ۱) آیا بشخي له عقلي او ديني پلوه ناقصه دي؟ 158
- ۲) د بشخود حجاب او پردې مسئله: 162

سريزه

د دې کتاب هره کرښه د څو کلنې مطالعې او فکر مېوه ده. فکر مې په دوو لاملونو وروسته یاد کړ. یو، دا کتاب یوازې له ځینو کتابونو څخه کټ مټ اقتباس شوې خبرې نه دي، بلکې د کتابونو له مطالعې وروسته فکر هم ورباندې شوی. دوه، په دې کتاب کې له کتابونو وړ هاکو هغه نظریات هم راغلي چې د مجرد فکر پایله ده.

په کتاب کې راغلې هره خبره زما خپل شخصي نظر ده، د ناسموالي او غلطې امکان پکې شته. او دغه راز هر د نظر څښتن کولای شي چې له دې نظریاتو سره خپل اختلاف څرګند کړي. په هره خبره مې تر انساني وسه پوره فکر او غور کړی او هڅه مې کړې چې په علمي او عقلي دلایلو یې ستاسې مخې ته کېږدم؛ په بدل کې یې له درانه لوستونکي هم هیله لرم چې خپل اختلاف او یا د کتاب غلطې په علمي و اکاډمیک میتودونو روښانه او په دلایلو سره څرګند کړي.

کتاب په درې برخو (ټولنه — علم و ژبه — مذهب فکر) وېشل شوی. د دې کتاب یوازینۍ موخه دا ده چې په افغاني ټولنه کې ټولنیز، علمي او مذهبي نقد، بحث او تحقیق ته لاره هواره شي او په دې لاره کې پراته ګڼ خنډونه له اوبو سره لاهو شي.

دلته به یوه بله هیله هم وکړم، هغه دا چې چې له دې کتاب سره دې لوستونکي هماغه چلند وکړي چې الله تعالی یې په قرآن کریم کې د مؤمنو بندگانو د ځانګړنې په توګه یادونه کړې: **فَبَشِّرْ عِبَادَ ۝ ۱۷ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْأَوَّلُونَ ۝ ۱۸** (الزمر: ۱۷-۱۸)

ژباړه: زما بندگانو ته زېږی ورکړه (17) هغوی چې خبرې ته (ښه) غوږ ږدي ، بیا چې کومه ډېره غوره وي د هماغې متابعت کوي ، دوی هغه خلک دي چې الله هدایت ورته کړی او همدوی د عقل خاوندان دي. (18)

د کتاب د لا بډاینې لپاره ستاسو غوره لارښوونو ، پر خای نیوکو او علمي وړاندیزونو ته سترگې په لار ،

رحمت شاه فراز

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب لومړۍ برخه

ټولنه

اختلاف

د ټولو انسانانو د خلقت ريښه يوه ده ، خو د دوی وړتيا ، فکر ، عقیده ، استعداد ، نظر او د مسايلو په اړه ليد لوری ، بېل او مختلف وي. د رنگ ، ژبې ، نسل او قوم توپير ، ظاهري او بېلوونکی توپير دی ، اصلي او اساسي توپير د دوو انسانانو تر منځ د هغوی فکري او نظري توپير دی چې همدا وروستی توپير چې کله پر عقلي ، منطقي او استدلالی بنسټ ولاړ وي اختلاف ؛ خو کله چې همدا توپير او بېلوالی د جذباتو ، احساساتو او د ملي ، عقيدوي او ژبنيو تعصباتو په اساس وي ، نو هغه مهال مخالفت ترې پيدا کېږي. په بشري تاريخ کې اختلاف اوږد تاريخ او مخېنه لري. د يونان په اتن ښار کې به سقراط په کوڅو کې گرځېده او له خلکو به يې د ټولنيزو ، اخلاقي ، فلسفي او سياسي موضوعاتو په هکله پوښتنې و گروپړنې کولې. نوموړی په دې باور وو چې پوښتنه کول تر ځواب ورکولو سخت دی. سقراط ، پوښتنه کول علم و پوهې ته د رسېدو اصلي لاره بلله. د سقراط د بحث او ښوونې تگلاره په ښوونيزه ارواپوهنه کې سقراطيت بلل کېږي. سقراطيت په حقيقت کې په اختلاف بنا دی چې د هرې خبرې لپاره علمي و عقلي دليل غواړي. سقراط به تر ډېره پوښتنو ته خپل ځوابونه نه ويل ، بلکې د خپلو پوښتنو له لارې به يې د مخاطب په ځواب کې د هغه تېروتنه ور په گوته کوله. له همدې امله به د ده مقابل لوري پر ده نيکه کوله چې سقراط هېڅکله ځواب نه شي درکولای ، يوازې پوښتنې کولای شي او د مقابل لوري ځواب ردولای شي.

د اختلاف او سقراطيت يوازينی فرق دا دی چې په اختلاف کې دواړه لوري د يوې پوښتنې د ځواب په لټه کې وي او دواړه لوري په پوره استدلال خپل نظرونه وړاندې کوي. اختلاف په علم او دليل ولاړ وي چې د انساني ټولنې د ښکېرغی ، پرمختګ او ودې اساس جوړوي. خو مخالفت پر حسد ، کينې ، غرور او ناعقلانيت بنا وي چې همدا

ټول عناصر د دښمنۍ ، جنگ او جگړې لامل گرځي او د پرمختګ په لاره کې خنډ جوړېږي .

اصلاً اختلاف څه شی دی ؟ اختلاف څنګه وکړو ؟ او څه وخت اختلاف د مخالفت دایرې ته ننوځي ؟ او په کومو مسایلو کې باید اختلاف وشي ؟

تر ټولو دمخه ، د دریمې پوښتنې ځواب ته تم کېږو . انساني ټولنه په یو ځای ولاړه او منجمده نه وي ، بلکې د یوه روان څرخ مثال لري چې هر کله له نوو مسایلو ، لوړو ژورو او ستونزو سره مخ وي . انسان د یوه عاقل موجود په توګه د دې مسایلو پر وړاندې غلی نه کېږي ، بلکې تل یې د حل لارې او هوارتیا په لټه کې وي . په دې ځای کې یو انسان د خپلې وړتیا ، فکر او عقلي ځواک — چې د هر انسان بېل و مختلف وي — له مخې هڅه کوي چې یوه حل لاره ورته وړاندیز کړي او په ورته وخت کې د همدې ټولنې یو بل وګړی یوه بله حل لاره وړاندیز کوي ؛ خو د دواړو کسانو وړاندیز کړې حل لارې له یو بل سره فرق لري . دا ښکاره ده چې په دې دواړو کې سمه او صحیح لاره یوازې یوه وي او یا به دا وي چې یوه به تر بلې ښه وي . په دې وخت کې دوی له یو بل سره بحث او خبرو اترو ته کېږي . په دې معنا چې هر لوری خپله خبره په دلایلو سره بیانوي او لږ تر لږه پنځه سلنه په دې هم باوري وي چې زما په خبره یا حل لاره کې د غلطې او ناسموالي امکان هم شته او که هغه غلطې په عقلي دلایلو روښانه شوه نو له خپلې خبرې تېرېدلو ته هم تیار یم . کله چې دواړه لوري په دې باوري وي چې د دوی خبره اسماني وحي نه ، بلکې د انساني عقل او فکر لاسته راوړنه ده نو اصلاً دوی دواړه له یو بل سره اختلاف کوي .

خو که دواړه لوري خپله خبره په دې نیت او فکر وکړي چې خبره یې سل په سلو کې سمه ده او هېڅکله له خپلې خبرې اوښتو ته چمتو نه وي او یا دا چې په بحث کې د علمي استدلال پر ځای ډول ډول احساسات ، جذبات ، تعصبات ، له تمسخر او سپکاوې ډک کلمات ، غوسه او د یو بل د نیتونو او اهدافو تعین ، د بحث اساس و

بنسټ وگرځوي ، نو په حقيقت کې دواړه لوري له يو بل سره لاس او گربوان کېدلو ته لاره هواروي او د مخالفت پر دريځ ولاړ دي. له اختلاف څخه مخالفت ته د لار کولو او له دې وروسته ځينو ناسمو کړنو ته د لاس کولو په هکله د هند لوی عالم ، مولانا وحيد الدين خان په خپل کتاب (اسلامپوهنه)) کې ليکي:

((د اختلاف د رامنځته کېدو پر مهال اړيکو ته د پای ټکی ايښودل ښه کار نه دی. پکار ده چې په اختلافي مسئله باندې ښه جدي بحث وشي او ورسره خپلمنځي اړيکې هم په خپل حال پاتې وي. له اختلاف لرونکي شخص سره تگ راتگ پرېښودل يا له هغه سره ناسته پاسته نه کول په هېڅ حال کې هم سم کار نه دی.))

د يوه بل عالم په وينا اختلاف د ژوند ښکلا ده او د نړۍ پرمختگ له يو بل سره له اختلاف پرته ناشونی ده. وحيد الدين خان په بشري ټولنه کې د اختلاف شتون يو لازمي عنصر گڼي:

((د اختلاف رامنځته کېدل بده خبره نه ده ، بده خبره دا ده چې د اختلاف له پېښېدو وروسته انسان د اختلاف په ازمايښت کې پاتې راشي.))

اختلاف په اصل کې د بحث له لارې کېږي او د مولانا په خبره ښه جدي بحث دې ورباندې وشي. د بحث په اړه عجيبه خبره دا ده چې د بحث لغوي معنا ((د ځمکې کيندل او گرانبيه ملغلرې او کانې ترې راويستل)) ده ؛ که بحث په رښتيا هم په همدې هدف او نيت وشي چې د خاورو له منځ نه گرانبيه ملغلرې را و ايستل شي ، نو په حقيقت کې د ټولنې د پرمختگ په لور گام پورته شوی دی. مولانا صېب د اختلاف او بحث ادابو او په اختلاف کې د يو چا پر نيت او شخصيت نيوکې نه کولو ته هم اشاره کوي:

((مؤمن هغه دی چې اختلاف د نيت مسئله ونه گرځوي. اختلاف يوازې تر هغو بريدونو پورې وساتي په کومو کې چې اختلاف رامنځته شوی وي. په يوه خبره کې د

اختلاف له کبله یو څوک په هره معامله کې تېروتنی کښل ، په یوه خبره کې له اختلاف پېښېدو وروسته هغه ته منافق ، بد نېټی او بې اخلاصه ویل ، له یوې مخې غیر اسلامي کړنلاره ده.))

د اختلاف ځای او سطحه ټاکلې نه ده چې په دې او دې مسئله کې به اختلاف کېږي او په نورو کې به نه کېږي. بلکې اختلاف د ژوند په هره مسئله او (د یو مسلمان لپاره له خدای او رسول پرته) له هر چا — پاچا ، زوی ، پلار ، ملا ، امام ، استاذ ، ورور ، مشر ، کشر ، سپین ږيري — سره کېدلای شي او هېڅ پوله نه مني. دا ځکه چې کله اختلاف ته پوله او برید ټاکل کېږي ، هغه مهال د ټولنې د ودې و پراختیا پر مخ د دېوال درولو هڅه کېږي ، د پرمختګ هره شونې لاره تړل کېږي او د علم ، تحقیق او څېړنې دروازې بندېږي. که زه دا ومنم چې هر څه چې زما امام ، استاذ ، پلار یا ملا ویلي یا وایي ، هماغه سم او وروستی ټکی ده ، نو په ما کې به د تحقیق او پلټنې هغه انرژي ، لېوالتیا او مینه له کومه کېږي چې کله زه دا ووايم چې نه هغوی هم انسانان دي ، په خبره کې یې د غلطې امکان شته او یا دا چې امکان لري زه د هغوی له ښودلې لارې یا خبرې نه ښې او بهترې خبرې ته ورسېږم. اختلاف د پټو سترګو تقلید له رېښو را وباسي او په هره مسئله او خبره کې د دلیل غوښتنه کوي او که په عقلي او علمي استدلال یې سینه یخه نه شي ، نو تر هغو په کرار نه کېږي تر څو چې د علمي دلیل په مټ سم او صحیح ټکي یا په ټوله کې حقیقت ته ځان ونه رسوي او دا هم ورسره غوټه نه کړي چې کېدای شي په دې خبره کې هم غلطې وي ، په دې چې علم په هر وخت کې د نوو نظریاتو او افکارو کوربه دی.

په یوه ټولنه کې د اختلاف د آغاز او پیل ټکی دا دی چې په هغه ټولنه کې دود دیني ، مذهبي ، سیاسي ، ټولنیز او اقتصادي افکار او عقاید وننګول شي او له خپلو سترګو نه د تقلید رندوونکی او د پرمختګ د لارې خنډمنه پرده ایسته وغورځول شي او ټولو

مسایلو ته له نوي سره له ټولو ملي ، عقیدوي او نسلي جذباتو او تعصباتو نه پورته په علمي او عقلي سترگو وکتل شي او په سوچه او نوښتگر فکر تحلیل او وڅېړل شي .

د اختلاف په مقابل کې زموږ په ټولنه کې دوه ډوله خلک وجود لري . دلته هغه درېیم ډول خلک چې د اختلاف وړتیا نه لري ، تر بحث لاندې نه دي .

۱- زموږ د ټولنې یو ډله خلک هغه دي چې هر څه یې په پټو سترگو منلي او خپل منلي عقاید ، افکار او نظریات ورته سل په سلو کې سم ښکاري او د هېڅ ډول غلطې او تېروتنې امکان هم پکې نه مني . که دوی ته وویل چې ستاسې دا فلاڼی نظر یا فکر په دې او دې دلایلو ناسم یا غلط دی ، نو دوی سمدستي د مخالفت او دښمنۍ وسلې ته لاس غځوي او د جنګ ډگر ته وځي . که څه هم دا یو ډېر ناسم چلند دی تر دې چې د اسلام دین هم دا ډول چلند غندلی ؛ خو د دې ډلې یو ښه والی دا دی چې له نوو نظریاتو او افکارو سره هم کار نه لري او د پښتنو په اصطلاح د فیل په غوږ کې ویده انسانان وي .

۲- دوهمه ډله خلک هغه دي چې یو خو یې هر څه په پټو سترگو او د تقلید له مخې منلي وي ، بل لور ته د نوو افکارو ، نظریاتو ، عقایدو او په ټوله کې د نوښت د مخالفت مخکښان هم همدا ډله خلک وي . دوی نه په خپلو منلو افکارو باندې بیا کتنه کوي ، نه د بل چا اوري ، او نه هم دې ته اجازه ورکوي چې په ټولنه کې نوې څېړنې او تحقیقات را وړاندې شي . دا ډله خلک د ټولنې لپاره له لومړنۍ ډلې ډېر خطرناک او زیانمن دي او د یوې ټولنې اصلي دښمنان او د بدمرغۍ لامل همدا خلک وي . د دې دواړو ډلو اصلاح او تربیه اړینه او ضروري ده ، که نه نو دا ټولنه به د تل لپاره په همدې بدمرغیو او ویجاړیو اخته وي او هېڅکله به د پرمختګ ، سوكالۍ ، ارامتیا او ډاډ ساه ونه باسي . د مقالې په پای کې یو ځل بیا د اسلامي نړۍ د لوی مفکر خبرو ته وګرځو :

((اختلاف د ژوند یوه برخه ده. د بېلا بېلو لاملونو له امله د خلکو په منځ کې اختلافات رامنځته کېږي. څرنگه چې د عامو خلکو په منځ کې اختلاف وي ، په همدې ډول د سوچه او مؤمنو انسانو ترمنځ هم اختلاف پېښېږي. د اختلاف مخه نه شي نیول کېدی. هو ، دا کېدی شي چې د اختلاف سربېره انسان پر سم او روغ چلند ولاړ وي.))

يووالی

هره ټولنه — هغه که پرمختللي وي او که وروسته پاتې — يو شمېر ارزښتونه پالي. اصلاً دا ارزښتونه په يوه ټولنه کې د ملا د تير او پښتۍ رول لوبوي او ټولنه په همدې تګه و ولاړه وي. د ټولنې هر وګړی مکلف وي چې دې ارزښتونو ته ژمن پاتې شي او سرغړونه ترې ونه کاندې.

خو په دې برخه کې د پرمختللو او وروسته پاتې ټولنو تر منځ يو څرګند توپير وي ، چې پرمختللي ټولنې هر وخت دې ارزښتونو ته ور ګرځي ، پر هغو بيا کتنه کوي ، سم او ناسم اړخونه يې را برسېره کوي ، سمو ته يې دوام ورکوي او ناسم يې اصلاح کوي ، وراسته او بېکاره ارزښتونه ايسته غورځوي او نوي ارزښتونه ور خپلوي. د هغوی د دې کار پايله مبهمه او يا ناخيزه نه وي ، بلکې د همدې کار له کبله دوی ته پرمختللي ټولنې ويل کېږي.

د دې برعکس ، وروسته پاتې ټولنې خپلو زرو ارزښتونو ته ژمن وي او له همدې ارزښتونو سره خپل ژوند ته دوام ورکوي. دوی خپل ارزښتونه له تېرو نسلونو ور پاتې ميراث او ګرانبيه پانګه ګڼي ، او کله چې يو څوک پر دې ارزښتونو نيوکه وکړي او يا يې نيمګړتيا را برسېره کړي ، نو بيا ډول ډول نومونه پرې ايښودل کېږي او د ځان پر وړاندې يې د پرديو توطيه ګڼي او په دې باور وي چې پرديو ، له نيکونو او پلرونو څخه د ور پاتې ميراث د له منځه وړلو او نابود کولو په موخه لومه ورته جوړه کړې. او د هغوی د همدې ناسم چلن مېوه دا وي چې تل له نورې نړۍ شاته پاتې وي او هېڅکله له هغوی سره د سيالۍ جوګه نه ګرځي.

د ټولنې د بقا ، پرمختګ او ودې لپاره بويه چې ارزښتونه وخت په وخت بدل شي ، د لرغونو وختونو ګرد او دورې تر وځنډل شي او ټولنه دې ته تياره کړای شي چې په پراخه سينه د نوو ارزښتونو هرکلی وکړي.

له همدې زرو ارزښتونو څخه يو ارزښت چې زموږ د ټولنې هره طبقه — ملايان ، د عصري علومو پوهان ، مشران ، عادي وگړي... — او تقريباً هر شخص يې په ډېر ټينگار يادوي او د هغه ارزښت په له منځه تلو اوبښکې بهوي او د بېرته را ژوندي کولو لپاره يې چيغې او نعرې وهي ، هغه ارزښت ((يو والی او اتفاق)) دی. که زموږ د ټولنې له يوه ماشوم نه هم وپوښتل شي چې زموږ د بدمرغيو او وروسته پاتې والي لامل څه دی نو بې له ځنډه به ترې واورئ چې: ((په موږ کې اتفاق نشته.)) خو که له يو چا نه پوښتنه وکړو چې اصلاً دا يو والی څه شی دی او د يو والي تعريف څه دی ؛ بيا نو هېڅ ځواب ورته نه لري. په دې چې که يو والی دې ته وايي چې په يوه ټولنه کې يو دين ، يوه ژبه ، يو قوم ، يو نسل ، يو ذات ، يو فکر او يوه عقیده شتون ولري ، نو هغه ټولنې ته به متفقه او پر يو والي بنا ټولنه ويل کېږي نو داسې ټولنه د نړۍ په هېڅ گوټ کې هم نه موندل کېږي. نو له دې ښکاري چې موږ د يوه داسې ارزښت غوښتونکي يو چې اصلاً يو ښکاره ، غوڅ او څرگند تعريف ورته نه لرو او يوازې يې له نوم سره اشنا يو.

په هغه ټولنه کې چې هر وگړی يې عاقل ، مخلص او فکرمن انسان وي ، هلته د يو والي رامنځته کېدل يو ناشونی کار دی. ځينې مسلمانان د يو والي پر موضوع باندې د بحث پر مهال د نبوي او را وروسته دور مثال ورکوي چې د هغوی د پرمختګ او سوکالۍ لامل د هغوی تر منځ د يو والي شتون وو او د دوی په اند که دا مهال هم هماغه يو والی رامنځته شي ، نو اسلامي ټولنه به يو ځل بيا له هوساينې او سوکالۍ برخمنه شي.

خو که لږ تم شو او هغه ټول دور ته د علم او عقل په رڼو سترګو وگورو ، نو لاندې څو ټکي مو مخې ته راځي:

الف) په نبوي ص دور کې د مسلمانانو پر يوه غږ را ټولېدل د هغوی ترمنځ د رسول الله ص د شتون له امله وو ؛ خو دا بايد له ياده ونه باسو چې دا همغږي او اتفاق هم

یوازې په دیني و مذهبي امورو کې وو ، له دې وړ هاخوا ، په دنیوي چارو کې فکري او نظري اختلاف د نبي کریم ص او صاحبوو ترمنځ هم رامنځته شوی.

ب) کله چې نبي کریم ص له دې نړۍ سره مخه ښه وکړه ، نو د هغه مبارک ص له تکفین و تجهیز وړاندې لا په ثقیفه بنو ساعده کې د مسلمانانو ترمنځ د واک پر سر شخړه رامنځته شوه او د مسلمانانو د یو والي او اتحاد د خوبونو او هیلو هنداره ټوټې ټوټې شو.

ج) په را وروسته پېر کې هم د مسلمانانو ترمنځ همغږي او اتحاد د هغه مهال د قبیلوي نظام ، ټولنیز جوړښت او مذهبي عصبيت له امله وو ؛ که چېرته داسې نه وای ، نو بیا ولې له قریشو څخه د خلیفه پر ټاکلو ټینګار کېده ؟ د دې لامل دا وو چې هغه مهال د مسلمانانو لپاره تر ټولو غوره واکمن د قریشو د قبیلې یو تن کېدای شوی.

د) که چېرته د یوه واکمن تر قوماندې لاندې د مسلمانانو را ټولېدو ته د یو والي او اتحاد نوم ورکړو ، نو اړیو چې لاندې دوه ټکي له پامه وغورځوو:

یو ، په اسلامي نړۍ کې د یوه واکمن ، واکمني د عثمان رض تر لومړنیو وختونو پورې وه ، له هغه وروسته لومړی دا واکمني په ورو — ورو ټوټو ووېشل شوه او په دوهم پړاو کې د اندلس او بغداد په دوو سترو واکمنیو بدله شوه.

دوه ، دا ډول د یوه واکمن تر چتر لاندې را ټولېدل یوازې د مسلمانانو ځانګړنه نه شو بللای ، د نړۍ په هره برخه کې چې یو ټولنیز نظم رامنځته شوی ، نو هلته په همدې ډول د واکمن امر ته په یوه لویه کچه لیک ویل شوي.

له پورتني بحث څخه دې پایلې ته رسېږو چې د یو والي او اتفاق ارزښت یوه مبهمه غوښتنه او داسې خوب دی چې هېڅکله به پوره نه شي ، ځکه په عملي ژوند کې د یو

والي رامنځته کېدل او شتون يو ناممکنه کار دی. اصلاً دا امکان نه لري چې د يوې ټولنې ټول وگړي دې د يو ډول افکارو او عقايدو تر چتر لاندې ژوند وکړي.

اوس چې د دې ارزښت اصلي خپره په دې ډول ده نو څه پکار دي؟ د دې پوښتنې ځواب ډېر ساده دی؛ په دې ځای کې هماغه د پرمختللو ټولنو چلند بويه چې کله د يوه ارزښت پالل ستونزمن، هغه ارزښت پخپل ذات کې مبهم او له مادي و معنوي اړخونو بې گټې شي نو خپله ټولنه له هغه ارزښت څخه پاکوي او پر ځای يې نوي ارزښتونه رامنځته کوي. موږ ته هم پکار ده چې د يو والي پر ځای نوي ارزښتونه ولټوو او يو داسې دريځ ومومو چې په رښتيني معنا زموږ د سوکالۍ، هوساينې او پرمختگ لامل وگرځي.

د يو والي د ارزښت پر ځای کولای شو چې د يو بل د منلو، د يو بل افکارو او عقايدو ته د درناوي، زغم، په غوره او احسن ډول د اختلاف کولو، د يو چا په شخصيت او ژوند کې د کار نه لرلو او د اعراض په څېر ارزښتونه را خپل کړو. يو څوک په کوم فکر ده، عقیده يې څه ده، د کوم دين او مذهب پلوی ده، شخصيت يې څنگه دی، پکار ده چې دې او دې ته ورته مسایلو سره هېڅ غرض ونه کړو، بلکې د هر چا فکر، نظر، شخصيت، دين، عقيدې، کلتور او ارزښتونو ته رښتيني درناوی وکړو او په درنه سترگه ورته وگورو. په ټوله کې بايد خپل حد وپېژنو او په دې پوه شو چې که موږ د خپل شخصيت او فکر سپکاوی نه غواړو، نو لومړی بايد د نورو د افکارو او نظرياتو درناوی زده کړو.

زموږ لويه ستونزه دا ده چې د يو والي غوښتنه به کوو، او بيا د يو چا په شخصيت پسې به بد او رد هم وايو؛ په يو والي پسې به ژړا کوو، او د يو چا په فکر، دين او عقيدې پسې به رشخند او ملنډې هم وهو؛ په يو چا ډول ډول ټاپې هم لگوو، د يو بل منلو ته په پوره اخلاص او مينه اماده هم نه يو، د يو بل د زغملو او منلو وړتيا هم نه لرو، د نورو له غيبت، چغلي او تجسس څخه به لاس هم نه اخلو، د نورو په شخصي ژوند

کې مداخله او لاسوهنه به مو خپله په زړه پورې بوختيا هم گرځولې وي ؛ خو له دې ټولو سره- سره د يو والي په نشتون پسې به آه و فرياد هم کوو.

پکار ده چې دا خبره د يوه حقيقت په ډول ومنل شي چې يو والی د انسانيت په ټول تاريخ کې اصلاً وجود نه دی لرلی او نه هم د يو والي راتگ شونی دی. دا يو ناشونی کار دی او د هغو ارزښتونو چې په انساني ټولنه کې د نېکمرغۍ ، نوښت او بدلون لامل گرځي ، د هغو د لارې يو ستر خنډ دی. او په دې برخه کې له هغو خلکو چې د يو والي نعرې اوچتوي بايد دا پوښتنه وشي چې دوی اصلاً يو والی څه شي ته وايي ؟ او آیا د يو والي لپاره يو بشپړ او غوڅ تعريف لري هم او که نه ؟ او يو والی په کومه برخه کې بايد رامنځته شي ؟

دا خلک د وروستۍ پوښتنې په ځواب کې وايي چې زموږ د بدمرغيو تر ټولو لوی لامل دا دی چې له مذهبي اړخه يوه ډله نه يو او بې شمېره او ډول ډول فرقې رامنځته شوې ، که موږ ټول يوازې يوه ډله وای نو بيا د يو والي راتگ اسانه وو او هغه وخت مو کولای شوی چې پرمختگ او وده وکړو. خو که دوی ته وويل شي چې د عيسويت دين په اوس وخت کې له ۲۵۰ زياتو فرقو وېشل شوی ، او په هېڅ هغه هېواد کې چې رسمي دين يې عيسويت دی دا ډول بدبختۍ او بدمرغۍ نه ليدل کېږي لکه اسلامي هېوادونه چې نن ورځ پرې اخته دي. حال دا چې په اسلامي هېوادونو کې خو يوازې د ۵۰ شاوخوا ډلې دي. د دې لامل څه شی ده ؟ نو تاسو به وگورئ چې دوی يې په ځواب کې هېڅ هم نه لري ؛ ځکه موږ نېکمرغي او هوساينه په داسې ځای کې لټوو چېرته چې له بدمرغيو او ناخوالو پرته د بل هېڅ شي څرک هم نه وي.

د دې پوښتنې چې نور اقوام ولې دومره هوسا او پرمختللي دي ، ځواب ډېر ساده دی او هغه دا چې هغو خپل ارزښتونه بدل کړي. د هغوی ترمنځ که ديني يو والی نشته ، نو د بلې ډلې او فرقې په يوه پيرو باندې د کفر او منافقت تور لگول هم نشته ؛ که په هغوی کې فکري همغږي نشته ، نو د يو بل فکر او نظر ته په سپکو سترگو کتل هم

نشته ؛ هغوی دا منلي چې په بشپړ ډول ديني ، فكري ، عقيدوي ، ټولنيز او نظري يو والی رامنځته کېدل ناشونی دی او په دې يې ځان پوه کړی چې د انساني ژوند ښکلا په بېلتون ، توپير ، گڼوالي او تنوع کې نغښتې.

د دې يو ښکاره مثال لويديځ دی. په لويديځ کې اکثريت کورنۍ داسې دي چې په سهار سهار کې مور د بودا د مجسمې په وړاندې ولاړه وي او د بودايت له دين سره سم عبادت کوي. پلار يې په هماغه وخت کې په بېله کوټه کې د عيسی او مريم مجسمو ته شراب نيولي وي. خو زوی يې د موسيقۍ د اورېدو په حال کې له کور نه د پوهنتون په لور روانېږي. د زغم اندازه يې تر دې بريده وي چې پر يو بل د بې دينۍ او بې لارۍ ټاپې لگول يوې خوا ته کېږده ، پر يو بل غرض هم نه کوي او دا يې منلي وي چې د کورنۍ ارامتيا لپاره يو والی نه ، بلکې د يو بل منل او زغمل بويه. د دې پر خلاف ، که موږ خپل حالت وگورو ، په يوه کور کې دوه مسلمان وروڼه چې مور ، پلار ، خويندې او ټوله کورنۍ يې په يوه دين (اسلام) وي ، يوازې له دې امله يو بل وژني چې يو يې د وهابيت پلوی وي او بل يې د حنفي مذهب! دا پېښه خو زموږ په هېواد کې د وژلو يو ډېر لوی لامل ده ، دلته خو د ((يوازې)) يوه معمولي کلمه ورته کارول شوې ؛ او بله دا چې په دې بېلگه کې د حق په پلوي کې يو ورور بل ورور وژلی يعنې يوه ورور غوښتل چې خپل دا بل ورور له باطلې لارې راوگرځوي خو هغه يې خبره نه ده منلې ځکه قضيه تر دې ځايه رسېدلې. زموږ ټولنه له داسې پېښو هم برخمنه ده چې د يوه درېيم کس د حق او باطل په پرېکړه کې د زوی او پلار او دوو وروڼو ترمنځ داسې حالات رامنځته شوي.

د ټول بشري تاريخ له لوستلو او څيړنې وروسته همدا په ډاگه کېږي چې جنگ ، جگړه ، د وينې بهېدل ، د تورې او توپک اړتيا يوازې او يوازې هماغه وخت پېښه شوې چې کله د انسانانو يوې ډلې غوښتلي ، چې ترمنځ يې يو والی او اتفاق رامنځته شي. که د دې پر ځای دوی د ځينو نورو ارزښتونو لپاره هڅه کړې وای ، نو نن به هغه جنت ته چې

الله تعالیٰ یې راسره ژمنه کړې په تمه نه وو ، بلکې همدا نړۍ به راته یو جنت گرځېدلای وو.

د یو بل منل — هغسې څنگه چې هغوی دي — یو لوړ او اوچت انساني ارزښت دی ، د دې ارزښت په خپلولو بشري ټولنه خپل اوج ته رسېږي او د دې ارزښت تر پښو لاندې کول د ټولنې د خورتیا پیلامه ګرځي.

ملا

په اسلامي ټولنو کې د ((ملا)) په نوم شخصیت ته ډېر قدر او درناوی ورکول کېږي. ملا هغه چاته ویل کېږي چې دیني زده کړې یې تر یوې اندازې کړې وي او په یوه جومات کې د امامات او وعظ دنده ترسره کوي. خو د زده کړو دا کچه په ټولو ملایانو کې ثابت نه وي ، بلکې یوازې ځینو ملایانو د دین بشپړه پوهه ترلاسه کړې وي ، خو ډېری ملایانو یوازې د دین په اساساتو ، د امامت د کولو په طریقه او د وینا په طرز ځان پوه کړی وي او په بېلابېلو ځایونو کې د امامت (چې زموږ په ټولنه کې یې ملایي بولي) دنده مخته وړي.

زموږ په ټولنه کې شته ملایان له درې ادرسونو څخه دې دندې ته رسېږي. یو ډله ملایان هغه دي چې هغوی د دیني زده کړو لپاره شاوخوا گاونډیو هېوادونو ته ځي ، هلته خپلې دیني زده کړې پوره کوي او بېرته خپل هېواد ته راستنېږي ؛ بله ډله ملایان هغه دي چې د هېواد دننه مدرسو کې خپلې دورې او درسونه پوره کوي ؛ او درېمه ډله یې هغه وي چې نه له هېواد نه دباندې ځي او نه په هېواد کې دننه مدرسو ته سر ورښکايي ، بلکې د ابتدایي نوعیت شیان په خپله کورنۍ کې له مور او پلار نه زده کړي او ځینې کتابونه د خپل جومات له ملا نه ولولي.

په اسلامي ټولنو کې ملا ته په خورا درنه سترگه کتل کېږي او خبره یې په ډېر غور اورېدل کېږي ؛ خو دا چلن په ټولو اسلامي هېوادونو کې یو شانته نه دی ، بلکې د اسلامي هېوادونو ترمنځ د سیاسي ، اقتصادي ، ټولنیز او فرهنګي توپیرونو په اساس دا له یوې ټولنې نه بلې ته فرق کوي. په هغو اسلامي هېوادونو کې چې وګړي یې له دین نه خبر او په مسایلو باندې د غور او فکر ډېره وړتیا او ذوق لري ، هغوی د ملا خبره په پټو سترگو نه مني ، بلکې د علم او عقل په تله کې یې تلي او له هغه وروسته یې د خپلې عقیدې یا عمل په توګه غوره کوي. خو د دې برعکس ، په هغو ټولنو کې چې اکثریت

په دا ډول ټولنو کې د خپل د جومات د ملا صېب لاس ښکلول ، بوټان ورته سمول ، د اوداسه اوبه ورته چمتو کول ، جای نماز ورته هوارول ، له ملا صېب په تګ کې دوه گامه شاته تلل ، د ملا صېب په یو شخصي کار کې منډې ترې کول ، او داسې نور ډېری کارونه د ډېر سعادت او ښکمرغۍ وړ چارې بلل کېږي او د کلي خلک یې په ډېره مینه او خوشالۍ ترسره کوي او د ځان لپاره یې یو ویار بولي .

د یو چا احترام او درناوی کول — که په اعتدال ولاړ وي — کوم بد عمل نه دی ، خو دلته یوازې احترام نه کېږي ، بلکې د ملا صېب هر قول او فعل ته هم د دین د یوه حکم او امر په سترګه کتل کېږي . د ملا هره خبره وروستۍ کرښه گڼل کېږي او په دې ټولنو کې ملا او دین سره ورته گڼل کېږي او توپیر پکې نه کېږي . په دې معنا چې دین له ملا څخه سرچینه اخلي او ملا د دین او مذهب یو سمبول ګرځېدلی وي .

د ملا په دې خبره کې تر ټولو لوی رول د ملایانو خپل چلند ، رویه او شخصیت لوبوي . ملایان د یوې ټولنې د وګړو له ټول ژوند څخه راجا پېره وي . کله چې یو ماشوم پیدا کېږي ، د هغه په غوږ کې اذان کول ؛ د ۵ یا ۶ کلنۍ پر مهال په جومات کې د ملا تر لښتې لاندې سپاره او لمونځ زده کول ؛ هماغه ځوان چې کله د واده پړاو ته ورسېږي ، د هغه نکاح ور تړل ؛ او په پای کې یې جنازه او قبر ته تر ور ښکته کولو پورې ، لنډه دا چې د یو انسان په ټول ژوند یې سیوری غوږېدلای وي . د یوه ملا او دیني عالم له خوا د دې کارونو تر سره کېدل یې له شکه د ښکمرغۍ چاره ده ، خو اصلي ستونزه هله رامنځته کېږي چې دا ملا په هر پړاو کې د دې انسان په ذهن کې دا خبره ور ځای کړي چې ستا د ژوند یو پړاو هم له ما پرته سرته نه شي رسېدلای ، که زه دې په غوږ کې اذان ونه کړم ، ته مسلمان کېدلای نه شي ؛ که زه لمونځ او قرآن در زده نه کړم ، ته به څنګه ځان مسلمان ګڼې ؛ د جمعې په وعظ کې که له بدې لارې د منع کېدو او ښې لارې ته

د راتلو نصیحت درته ونه کړم نو ستا د بې لارې کېدو پراخه امکانات دي ؛ له ما پرته ستا واده نه شي کېدلای او که زه دې جنازه ونه کړم ، نو الله به دې کله وښيي. د دې ټول فکر یوه لازمي پایله دا وي چې د دې انسان په ذهن کې دا خبره ژورې رېښې وکړي چې په رښتیا هم له ملا پرته زما ژوند نیمګړی دی او له نن نه وروسته باید د ملا هره خبره ومنم ، په هېڅ خبره یې نیوکه ونه کړم او د یوه دیني شعار په توګه یې پیروي وکړم ؛ ځکه که داسې ونه کړم ، نو هغه څوک به مې خفه کړی وي چې د دنیا او آخرت نېکمرغي او سعادت مې ور پورې تړلي دي.

د دې ترڅنګ ، بل مهم عنصر د دین او مذهب په اړه هغه فکر دی چې ملایان یې خپلو خلکو (مقتدیانو) ته ورکوي. ملایان د دین او مذهب په اړه خپله سربیزه په دې ډول بیانوي: ((دا د الله تعالی دین دی ، د محمد (ص) له لارې تر صحابوو رارسېدلی ، صحابوو تر نورو نسلونو رسولی او دا ده اوس تر موږ (ملایانو) پورې را ورسېد ، له دې وروسته د دې دین د بیانولو او خپرولو مسؤلیت زموږ له غاړې ده.)) د دوی دا خبره پر ځای ده ، او قرآن کریم کې هم د علماوو دنده همدا ښوول شوې چې یوه ډله دې دین زده کړي او بیا دې یې تر نورو پورې ورسوي. خو ستونزه هغه وخت را پیدا کېږي چې کله دوی د دین د رسولو یا تبلیغ پسې پایڅې را بډ وهي. د علماوو عمومي مزاج داسې وي چې هغوی دین د یوه علم په ډول نه رسوي او نه داسې چلن ور خپلوي چې د دین اصلي ماخذونه یې له کوم ځاني تفسیر او تعبیر څخه د خلکو په وړاندې کېږدي ؛ بلکې دوی دین له خپل تفسیر او تعبیر سره یو ځای وړاندې کوي او په داسې ډول یې بیانوي چې اورېدونکی فکر وکړي چې د دین په تړاو همدا وروستی ټکی دی ، همدا تر ټولو صحیح تعبیر او مفهوم دی او پر دې تعبیر نیوکه او تنقید کول په اصل کې په دین تنقید کول دي او پر دین نیوکه کول یوه ناسمه او ناروا کړنه ده.

په خپل تبلیغي روش کې ، ملایان پر خپلو نظریاتو نیوکه نه مني او دا کار د اسلام په خلاف بولي. کله چې له دوی نه د یوې مسئلې یا حکم دلیل پوښتل کېږي ، نو ډېر ښه چلن به یې دا وي چې ووايي:

((آیا کله دې له ډاکټر نه هم پوښتنه کړې چې د دې درملو چې ته یې راکوې ، دلیل څه شی ده ؟ اوس چې زه د الله او رسول دین درته بیانوم ، نو له مانه دلیل غواړې ؟))

که نه د ډېری ملایانو چلن هماغه څه وي چې موږ یې پخپله ټولنه کې شاهدان یو یعنې کوم چا چې پوښتنه کړې وي او بحث یې ورسره پیل کړی وي ، نو د هغه د نیت او هدف پر پکړې به پیل شي ، په ډول-ډول ټاپو به ونازل شي او ټولنې ته به هغه شخص په داسې ډول ور وپېژني چې نور به هغه سړی هېڅکله په هغه ټولنه کې په لوړ سر ونه شي ګرځېدلای.

درېیم هغه عنصر چې ملایان د دین او مذهب په نوم د خپل اغېز د زیاتولو لپاره کار ترې اخلي هغه د جمعې ورځې منبر ده. په دې دریځ کې د ملایانو بېلابېل ډولونه لیدل کېږي ؛ یو ډول ملایان د وعظ او نصیحت پر ځای د پخوانیو وختونو کیسې بیانوي او ډېری کیسې یې داسې وي چې نه یې سند معلوم وي او نه پکې د پند او نصیحت کومه خبره وي. دوهمه ډله ملایان بیا له دې منبر څخه د نورو مذهبي او دیني ډلو د تحقیر ، سپکاوي ، د هغوی په اړه د کفر او شرک فتوا ورکولو او داسې نورو چارو لپاره کار اخلي. د لومړۍ ډلې یوازینی زیان دا دی چې د خلکو وخت ور ضایع کوي او د منبر له اصلي دندې څخه غافله وي. خو په دې کې تر ټولو زیانمن او خطرناک یې دوهمه ډله دي چې په خلکو کې د غوره ارزښتونو او سپېڅلو اخلاقو د راټوکولو پر ځای د خپلې ټولنې د وګړو په اړه ناسم تصورات ، د نفاق او کرکې لاملونه او شخړې رامنځته کوي.

کله چې یو ملا د یوې مذهبي ډلې په اړه د کفر فتوا ورکوي ، نو په حقیقت کې خو ده ته ښکاري چې د دین یو ډېر اعلی او ستر کار یې کړی خو د نوموړي پام نه وي او نه پوهېږي چې د دې کار پایله به یې څه وي. ملا دې ته نه گوري چې دا ناست خلک به ټول ژوند په همدې جومات کې نه تېروي ، بلکې دباندې به وځي او په هماغه ټولنه کې به ژوند کوي ، په کومه ټولنه کې چې د هغه مذهب پلویان هم شته چې ملا تکفیر کړي. او د یوې ټولنې د وگړو په توگه به دواړه ډلې (تکفیر شوې او د ملا مقتدیان) یو بل سره ډول ډول کاروباري او ټولنیزې اړیکې پالي ، کله چې دا لوری په دې فکر اوسي چې دا بل کافر دی نو هغه مهال به د دوی تر منځ د اړیکې نوعیت په څه ډول وي ؟ د دوی ترمنځ به ټولنیز نظم په څه ډول رامنځته کېږي ؟ او کله چې (خدای مه کړه) د دوی ترمنځ په کومه خبره شخړه وشي ، نو آیا دواړه لوري به د یو بل په خلاف د خپلو مذهبي ملایانو هغه فتوا ونه کاروي ؟ او کله چې دا فتوا د دواړو لورو له خولو راووتله ، نو له هغه وروسته به چې کوم حالت رامنځته کېږي ، په الفاظو کې یې بیانول سخت کار دی.

دلته بحث په دې نه دی چې یوه ډله کافره او بې لارې ده او که نه ؟ بلکې د خبرې هدف دا دی چې ملایان باید په دې فکر وکړي چې د دوی د یوې خبرې پایله به څه وي او موږ دا خبره کوم ډول خلکو ته کوو ؟ آیا دا خبره به د یوه اصل او مسئلې په ډول د خلکو په ذهن کې پاتې کېږي او که به په عملي ژوند کې دا خبره اطلاقي اړخونه هم مومي ؟ ښکاره خبره ده چې د دې اصل ، اطلاق به کېږي او هر اطلاق خپلې پایلې زیږوي.

پکار دا ده چې په دواړو خواوو کې یو بدلون او تغیر رامنځته شي. ملایان پخپل چلن ، وعظ ، خبرو او رویه کې بدلون راولي ، او خلک باید په دې ځان پوه کړي چې ملا پیغمبر نه ، یوازې د دین یو مبلغ دی. هر کله چې یو ملا — که هر ملا و عالم وي —

یوه خبره وکړي ، پکار ده چې د هغې خبرې دلیل ترې وپوښتل شي ، او ملاته دا وویل شي چې دین د یو چا شخصي ملکیت نه ، بلکه د الله تعالی پیغام دی .

په دې ځای کې به د دین د اصالت په اړه یو څو خبرې ښي وي . د الله تعالی دین نن ورځ د قرآن او سنت په شکل کې په بشپړ ډول په خپله اصلي بڼه موجود دی ، نو په دې حالت کې یو څوک هېڅ دې ته اړتیا نه لري چې د دین په اړه د یو چا خبره و نظر وروستی کړنه وگني . بلکه وروستی او اخري خبره به یوازې د قرآن او د سنت خبره وي . زموږ د ټولنې خلکو ته پکار ده چې په دې برخه کې خپل چلن ته تغیر ورکړي او د تحقیق او څېړنې لار ور خپله کړي . په دې معنا چې کله له یوې مسئلې سره مخ شي ، نو لومړی وگرځي د دین هغه عالم پیدا کړي چې د نورو په پرتله د ده زړه ډېر پرې ډاډه وي ، له هغه دې د هغې مسئلې پوښتنه وکړي ، بیا دې د هغه ځواب دلیل ترې وپوښتي ؛ که یې دلیل قانع کوونکی وو نو هغه خبره دې ومني ، که نه بل عالم ته دې ورشي ، د هغه نظر دې واوري ، له هغه دې هم دلیل وغواړي ، که دا هم ورته ډاډه ښوونکی نه وو نو همدې کړنې ته دې تر هغو دوام ورکړي چې تر ټولو غوره ځواب ته نه وي رسېدلی . خو که بیا هم داسې حالت رامنځته شو چې د هېچا خبرې قناعت ور نه کړ ، نو بیا د الله ټول دین په خپل لومړني شکل خوندي دی ، هغه ته دې مراجعه وکړي او غور او فکر دې پکې وکړي . له هغه وروسته دې په پوره اخلاص او د یوه رښتوني محقق په څېر د ځان لپاره یوه رایه غوره کړي او په هماغه رایه دې تر هغو عمل کوي تر څو پورې چې کوم عالم په علمي او عقلي استدلال د ده د رایې غلطی او ناسموالی ور په گوته نه کړي . دا د ستونزې د هوارتیا او د ملایانو له بې ځایه نفوذ او اغېز څخه د خلاصون تر ټولو اغېزمنه او معتدله لاره ده .

په دې تکلاره عموماً دا نیوکه کېږي چې په دې ډول به د هر چا چې زړه وي یوه یوه رایه په سم یا ناسم ډول غوره کوي ، او له دین څخه به د ماشومانو د لوبو یو توکی جوړ وي . خو د موضوع حقیقت په دې ډول نه دی ؛ له دې لارې چې کومه رایه غوره

شوې وي هغه به تر هغو د هغه کس لپاره د عمل وړ وي تر څو پورې چې په ((علمي او عقلي استدلال)) د هغه غلطې نه وي روښانه شوې. او کله چې یوه مفکر او په دین پوه عالم غلطې وړ په نښه کړه ، نو بیا به له هر ډول کینې ، بغض ، جذباتو او تعصباتو پورته په پوره اخلاص هماغه استدلال مني. خو د دې نوي عالم نظر به هم تر هغو منل کېږي تر څو چې یو بل عالم را پورته کېږي او د دې عالم غلطې هم په بشپړ استدلال سره روښانه نه کړي. علم یو بحر ده او د بحر ښکلا په رواني او بهېدو کې وي. د علمي بحر په درولو په ټولنه کې پرمختګ نه شي رامنځته کېدلی. په همدې ډول دین ته هم باید د علم په سترګه وکتل شي او نوو نظریاتو ، نوو تحقیقاتو او اوسنیو څېړنو ته په پراخه سینه ښه راغلاست وویل شي. او له ځینو پوچ مغزو ذهنونو څخه را پیدا شوی هغه فکر او تصور باید له منځه یو وړل شي چې په دین کې د اجتهاد ، غور ، فکر ، تدبیر ، څېړنې او تحقیق دروازې تړل شوې دي.

له دین وړ هاوخوا یو بل کار چې ملایانو په دې ټولنه کې ترسره کړی هغه د دې ټولنې خلکو ته د نورې نړۍ ، ساینس او ټکنالوجي په اړه ناسم او غلط لیدلوری ورکول دي. د نورې نړۍ او ساینسي علومو په اړه د ملایانو دریځ په کرکه ، وېره ، ناسم پوهاوي ، او نیمګړو معلوماتو بنا وي. د ساینس د هرې لاسته راوړنې او اکتشاف په اړه د دوی نظر منفي او د هغه خلاف فتوا سره مل وي ، خو د حیرانتیا ځای دا وي چې د هغه ساینسي ایجاد له کارولو بیا لاس هم نه اخلي.

دغه راز ، د نړۍ په اړه هم زموږ خلکو ته یو منفي او له تیارو سره ملګری فکر او تصور ورکوي او ټوله نړۍ یې دینه ، په الحاد ککړه او له اخلاقو لوېدلې وړ معرفي کوي. حال دا چې حقیقت داسې نه دی.

د دې ستونزې حل لاره دا ده چې نن ورځ نړۍ په یوې نړیوالې ټولنې بدله شوې. هر وګړی کولای شي چې په مستقیم ډول د نړۍ له ګوټ ګوټ څخه ځان خبر کړي. په دې اړه د بل چا لارښوونو ، مشورو او نظریاتو ته هېڅ اړتیا نشته. همدا راز په دې باید

پوه شو چې ساينس د بشري عقل او فکر لاسته راوړنه او د ټول انسانيت مشترکه پانگه ده. د دې پانگې نه يوازې هرکلی او ستاينه يې وکړو ، بلکې د ودې او پرمختگ لپاره يې بايد هر اړخيزه هڅه هم وکړو. په دې بايد ځان پوه کړو چې زموږ ملایانو د نړۍ په کوم پرمختللي پوهنتون کې د ساينس او ټکنالوژي زده نه دې کړي ، له همدې امله دې ته اړتيا هم نشته چې د يوې ساينسي لاسته راوړنې او اختراع په اړه د دوی خبرو يا فتواوو ته غوږ کېږدو. او دلته بايد بيا هماغه چلند را خپل کړو چې پورته يې يادونه وشوه او پخپله دا څېړنه وکړو چې آيا زموږ دين د دې لپاره راغلی چې د يوې ساينسي اختراع غندنه وکړي او که د انسان د اخلاقي وجود د ښېکتنې او بېبود لپاره نازل شوی ؟ د قرآن موضوع د ساينسي تحقيقاتو دروازې تړل نه ، بلکې انسان ته د يوه خدای او اخرت ور پېژندنه ده.

په دې اړه د ملایانو لپاره تر ټولو غوره چلند دا کېدلای شي چې هر کله داسې يو څه وويني چې هغه د انسان د اخلاقي سرکښۍ لامل گرځېدلای شي ، هغه په دليل سره روښانه کړي ، خلکو ته يې د فتوا په ډول نه ، بلکې د يوه علمي تحقيق په څېر وړاندې کړي ؛ هغسې چې د نړۍ لوی لوی علمي مرکزونه د يوې نوې موضوع په اړه خپل تحقيقات په علمي او اکاډميک ډول وړاندې کوي. د ملا او عام وگړي تر منځ حکم بايد په هر حال کې دليل وي.

د نن ورځې ملا بايد په دې ځان پوه کړي چې نننۍ عصر د علم ، دليل او استدلال دور دی او دين به د علم په توگه په استدلال تر خلکو رسوي ، او د ده فتواوو ، ټاپو ، په تبليغي ډول د دين رسولو دور پای ته رسېدلی دی. نوې عصر نوې غوښتنې لري ، پکار ده چې د هر پور فرد چمتوالی ورته ونيسي.

د پورتنیو نکاتو تر څنگ ، د ملایانو له امله ټولنې ته پېښ هر ډول گواښ د لاندې دوو لارو په مټ له منځه وړل کېدای شي:

الف) یو دا چې د هر جومات لپاره امامان د حکومت استازي وټاکل شي. تر څو د حکومت او په ټوله کې د دې ټولنې استازیتوب وکولای شي. او یا که دا کار سخت وي ، نو بیا د مدرسو له ملایانو څخه د جمعې ورځې منبر واخیستل شي او یوازې په همدې ورځ (جمعې په ورځ) هغه علما خلکو ته وعظ او نصیحت وکړي چې د دولت له خوا گمارل شوي وي. او د اسرائیلیاتو د کیسو او افسانو په ځای سوچه دیني او علمي ویناوې ورته وکړي.

ب) دوهمه حل لاره یې دا ده چې د دې ستونزې اصلي رېښه — مدرسه — له جرړو وایستل شي او په ځای یې په عصري غوښتنو او معیارونو سنبال دیني او علمي درس ځایونه رامنځته شي. دا کار هم تر ډېره د دولت مسؤلیت دی. پکار ده چې داسې درس ځایونه جوړ شي چې هلته یو ماشوم له لومړۍ ورځې څخه لا د دین په عالم کېدو بوخت نه شي ، بلکې لومړی یو ماشوم د دې لپاره آماده کړای شي چې د ځان لپاره د علمي مسیر د ټاکلو جوگه شي. له هغه وروسته که یو ځوان غواړي چې د دین عالم شي نو د هغه زمینه هم ورته مساعده وي. خو دلته هم یو شي ته پاملرنه ډېره اړینه ده چې دین به د یوه ځانگړي حنفي ، شافعي ، مالکي ، حنبلي یا شيعه تعبیر او تفسیر له مخې نه تدریس کېږي ، بلکې د یوه علم په توگه به یې ښوونه کېږي.

د انسان په ژوندانه کې ښځه ګڼ رولونه لوبوي. انسان وړوکی ، بې وسه او ناتوانه وي ، نو ښځه د مور په شکل کې را وړاندې کېږي او له مینې او ارامتیا ډکه غېږه کې ځای ورکوي. په هلکوالي کې یو چاته اړتیا لري چې لوبې ورسره وکړي ، ښځه د خور په شکل ورسره وي. په ځوانۍ کې یوه ملګري او داسې چاته اړمن وي چې د خپل زړه حال او راز ورته ووایي ، ښځه یې د مېرمنې په ډول په خوا کې وي. په زړښت کې یو چاته اړتیا لري چې خدمت یې وکړي ، ښځه یې د لور په بڼه هر امر ته تیاره ولاړه وي. د انساني ژوند په هر پړاو فکر وکړئ ، یوه برخه به هم داسې ونه مومئ چې هلته د ښځې شتون مو تر سترګو نه شي.

خو له دومره ملتیا او ملګرتیا تر څنګ هم ښځه زموږ د ټولنې تر ټولو بې وزلی او مظلوم مخلوق دی. د ښځو حقونه تر پښو لاندې کول ، په میراث کې برخه نه ورکول ، زده کړو

يې ته نه پرېښودل ، د کار لپاره له کور څخه د وتلو اجازه نه ورکول ، د يوې محکومې او مظلومې طبقې په ډول چلن ورسره کول ، تر دې چې کله نا کله يې انسان هم نه گڼل ، دا ټول هغه څه دي چې زموږ د ټولنې په هر کونج کې ليدل کېږي.

د ښځو پر وړاندې تر ټولو لوی تاوتریخوالی او ظلم دا دی چې دوی زده کړو ته نه پرېښودل کېږي. له ماشومتوبه نيولې تر پيغلټوب پورې يوه ښځه د کور په کارونو بوخته وي او کله چې واده شي بيا د خپلې خوانښې او خسر په ظلمونو او د خپل مېړه په خدمت کې خپل ټول ژوند قرباني کړي.

د ښځو پر وړاندې دا تاوتریخوالی ژور شاليد لري چې دلته به يې په دوو اساسي ټکو کې رالند کړو:

يو ، د ښځو په اړه تر ټولو ناسم تصور او غلط ليدلوری زموږ ملايانو خلکو ته ورکړی. د ښځو په اړه به ملايان هغه خبرې کوي چې يو شريف النفس انسان يې په خوله هم نه شي راوړلای چې ځينې به يې د خبرې د اثبات لپاره دلته را واخلو: ((ښځه بايد له کور څخه ونه وځي. که ښځه له کور څخه راووتله ، بې دينۍ ته لار هوارېږي. ښځه د شيطان خاله ده. ښځه زده کړو ته هېڅ اړتيا نه لري ځکه چې بيا بې لارې کېږي. الله تعالی ښځه د کور لپاره پيدا کړې...)) او داسې نورې ډېرې بې بنسټه او له علم او عقل لرې خبرې ترې اورېدل کېږي چې د اسلام په سپېڅلي دين کې يې اصلا لوری و درک نه وي. دا چې زموږ د ټولنې اکثريت وگړي له علم او پوهې څخه لرې پاتې شوي ، او د ملا اغېز يې ډېر زيات په زرونو کې ناست دی ، نو دا دواړه (د خلکو ناپوهي او ملا) سره يو ځای شوي او ښځه يې له خپل ژوند څخه بېزاره کړې.

دوهم فکتور چې په دې برخه کې يې ډېر کرغېړن رول لوبولی هغه ټولنه ده. او د ټولنې د دې رول تر ټولو لوی لامل ناپوهي ده. ناپوهي هغه ناروغي ده چې د يوه انسان عقل او فکر ورستوي او د بصيرت سترگې يې ور پټوي. د ناپوهۍ پر مهال يو انسان ښه او

بد نه ويښي. زموږ د ټولنې ټول هغه کسان چې د ښځو پر وړاندې د تاوتریخوالي په برخه کې يې پاڅې را بډ وهلې وي ، داسې نه وي چې هغوی دا کار د کومې ټولنيزې ، مذهبي ، اقتصادي يا سياسي مجبورۍ له مخې کوي ، بلکې هغوی دا کار ښه گڼي او ښه هم هغه ((ښه)) نه وي چې علم او عقل يې ((ښه)) گڼي. بلکې د دوی د پوځ مغزو ذهنونو زېږنده وي. هر گوره چې له دوی نه د ناپوهۍ دا تيارې ايسته شوې ، هغه ورځ به دوی پوه شي چې پخپلو کړنو کې څومره تېروتي او کارونه يې څومره د عقل خلاف وو. دا امکان نه لري چې په ټولنه کې دې ناپوهي پاتې وي او د ښځو پر وړاندې اوسنی روان وضعیت دې تغير وکړي. نو له هر څه وړاندې بايد د ښځو په اړه زموږ د خلکو تصور بدل او په دوهم قدم کې زموږ پر اذهانو باندې د ملايانو اغېز له اوبو سره لاهو کړای شي.

خو دا کار د هغو ښځو له شتون پرته ناممکنه ده چې د مسایلو سم درک يې کړی او د ستونزې په هر اړخ يې ځان پوه کړی. پکار ده چې په دې برخه کې هغوی را وړاندې شي او د نورې نړۍ د ښځو په څېر د خپلو رښتينو او اساسي حقونو — چې علم او عقل يې غوښتنه کوي — غوښتنه وکړي. په دې برخه کې يوه لويه ستونزه د ښځو وېره وي ، له کورنۍ وېره ، د ټولنې له خوا د رټل کېدو وېره ، او داسې گڼې وېرې د ښځو په ذهنونو کې را ټوکېږي ؛ خو دوی بايد پوه شي چې که په رښتيا هم کوم څه چې دوی غواړي هغه حق دي ، نو ټوله نړۍ به له دوی سره اوږه په اوږه شي ځکه د حق د ترلاسي لپاره هېڅوک يوازې او بې وسه نه دی پاتې شوی. د بشري تاريخ له ځغلندې کتنې څخه دا خبره له ورايه برېښي. دا کار يوازې بايد په لويو لويو ښارونو کې ونه شي ، بلکې په هغو لرې پرتو سيمو کې چې ډېری کونډې د خپلې خواښې او خسر تر ظلمونو ، ډېری یتيمانې د نورو د تېري ښکار ، ډېری باستعداده او تکړه نجونې له زده کړو لرې ، ډېری ميندې د خپلو زامنو او مېړونو له لاسه په تريخ ژوند او داسې ډېرو نورو ناخوالو کې ژوند تېروي.

که غواړو دا ټولنه د بريالۍ هسکو ته ورسوو او له نړۍ سره يې سياله کړو ، نو پکار ده چې د دې ټولنې په علم سنباله او پوهې ښځې را پورته شي .

په دې ځای کې به د ښځې د ژوند هغه دوه پړاوونه تر څېړنې لاندې ونيسو چې د ښځو په ژوند کې د ستونزو او رېږو د را ټوکېدو اصلي پړاوونه دي:

۱- له واده مخکې پړاو: دا پړاو د يوې ښځې له پيدايښت څخه پيل کېږي او بيا تر هغې ورځې پورې دوام کوي چې کله خپل پلرنی کور پرېږدي او د خپل ژوند له ملګري سره د ژوند تېرولو تړون وکړي .

په دې ټولنه کې د يوې ښځې بدمرغي تر دې ځايه رسېدلې چې د يوې نجلۍ په پيدايښت او زوکړه خوشالي هم نه کېږي ، بلکې په کوم کور کې چې نجلۍ پيدا شوې وي ، هلته د غم او خفګان تغر خور وي او يو بل ته زېږی او يا مبارکي هم نه ورکول کېږي! د نجلۍ هرکلی په خوشالۍ او مينه نه کېږي ، بلکې د يوې نجلۍ لومړۍ ورځ لا دا په ډاګه کړي چې دا ټولنه د نارينه وو کور ده او ښځه دلته يو بې حيثيته موجود دی .

له زوکړې وروسته د نجلۍ روزنه پيل شي . د روزنې په برخه کې څومره پام چې يو پلار خپل زوی ته کوي ، خپلې لور ته يې نه کوي ، او تر دې پورې چې داسې زړونه هم شته چې تر هغو پورې د لور څېره ليدل هم نه خوښوي تر څو پورې يې چې لور پخپلو پښو مخې ته نه وي راغلې او مخامخ ورته ونه درېږي . هلکان په ماشومتوب کې د قرآن کريم د زده کړې لپاره جومات ته لېږل کېږي ، خو نجلۍ له دې امله چې په راتلونکي کې به ښځه وي ، جومات ته نه لېږل کېږي او د علم او حکمت له لويې سرچينې څخه د ټول ژوند لپاره يې برخې پاتې شي . دلته هغه نجونې ښکېرغه دي چې الله ورته په علم سنباله او په دين پوهه ميندې ورکړې وي . د نجونو ښوونځيو ته د لېږلو خو هېڅ پوښتنه نه پيدا کېږي ، او که کومه نجلۍ ښوونځي ته د تګ اجازه يا غوښتنه وکړي ، نو د هغې بې

وزلې په وړاندې ډول ډول له ځانه جوړې شوې کيسې پيل شي چې فلانۍ نجلۍ هم ښوونځي ته تلل او مور او پلار يې هېڅ خبر ترې ونه ليد. حال دا چې ډېری دا کيسې پر دروغو بنا وي. بله دا چې ، دا ډول مور او پلار دې دا نه هېروي چې ډېری تعليم يافته ځوانان هم شته چې له هغو ځوانانو څخه ډېر بې لارې او بې خبره دي چې زده کړې يې نه دي کړې ، نو له نن نه وروسته دې هلکان هم ښوونځيو ته نه لېږي!

دا چې يوه نجلۍ ښوونځي ته نه شي تللی ، نو هرومرو د کور کارونو ته پاتې کېږي. د بې تعليمه کورنيو ميندو يوازينۍ هيله دا وي چې لور يې د کور په کارونو کې تکره شي ، ډوډۍ پخول يې ښه زده وي ، پخلی وکړای شي ، او د کور په جارو کولو کې تنبلي ونه کړي ؛ او ټول پام يې همدې ته وي. د دوی د دې شوم گام له امله هغه نجلۍ چې الله تعالی د دې ټولنې د يوې لويې اړتيا پوره کولو لپاره دې نړۍ ته را استولې وي ، هغه اړتيا نيمگړې او نابشپړه پاتې شي. ښايي دا نجلۍ الله تعالی د دې لپاره خلق کړې وي چې يوه ښه ډاکټره شي او د خپلې ټولنې د ښځو درملنه وکړي ، ښايي يوه تکره انجينره ، ديني عالمه ، ويانده ، وکيله ، وزيره او يا هم داسې ولسمشره شي چې د هېواد د ټول برخليک او سرنوشت لپاره د تغير او بدلون لامل وگرځي. زموږ خلک بايد په دې پوه شي چې الله تعالی ښځه د نړۍ د يوې نيمگړې برخې د بشپړولو لپاره خلق کړې ، که موږ اجازه ور نه کړو ، نو په حقيقت کې به مو د الله تعالی د ټاکلې طرحې په خلاف گام اوچت کړی وي.

له دې ټول نامساوي او پر ظلم بنا چلند سر بېره ، تر ټولو ستر تېری له يوې ښځې سره هغه مهال ترسره کېږي چې کله د هغې له اجازې او خوښې پرته د هغې د ژوند تر ټولو لويه يعنې د خپل ټول ژوند د يو چا په نوم کولو ، پرېکړه کېږي. په دې برخه کې زموږ په ټولنه کې له يوې نجلۍ د هغې خوښه او اجازه غوښتل يو شرم او تابو گڼل کېږي. او که يوه نجلۍ د نيوکې غږ اوچت کړي ، نو د هغې بې وزلې ژوند په همدې نړۍ کې د دوزخ ژوندۍ بېلگه وگرځي. په دې ځای کې هغه ستر ظلم تر بحث لاندې نه دی چې

يوه نجلۍ په بدو کې ورکول کېږي يا د ډېرو پيسو په بدل کې يوه عمر خوړلي سپين ږيري ته ورکول کېږي او يا په ځينو ټولنو کې په ماشومتوب کې لا د خپل قوم د يوه کوچني ماشوم هلک په نوم کېږي ؛ دا ټول ځکه تر بحث لاندې نه نيسم چې په دې ځای کې زموږ موخه د يوه انسان ناوړه چلندونو ته کتنه کوو ، دا کوم څه چې ياد شوو دا د يوې انساني ټولنې تر ټولو شرمناکه او حيواني خبره ده. او له دې پورتنیو دودونو او کارونو څخه را ټوکېدونکې پايلې هغه څه دي چې د انسان اروا لږزوي. د خپل ژوند د ملګري غوره کول د ښځې خپل حق دی او که موږ دا حق ترې واخلو ، نو خپل انسانيت به مو تر پښو لاندې کړی وي.

۲- له واده وروسته پړاو: د ښځې د ژوند لومړنی پړاو د واده په ورځ پای ته رسېږي او دوهم پړاو يې پيلېږي. په دې پړاو کې ښځه له يوې مخې يوه نوي او بېل ځای کې پښه ږدي. د مور او پلار په ځای خوانې او خسر وي ؛ د وروڼو او خويندو په ځای لېورونه او خوښينې وي ؛ دا پخپله د يوې خور او لور په ځای ناوې ، نرور او مېرمنه شي. که د ښځې په وړاندې د لومړني پړاو مسؤليت لرونکي کسان په دې پوه شي چې په دوهم پړاو کې يوه ښځه يوازې له يوه کور څخه بل کور ته نه لېږدول کېږي ، بلکې د هغې ټول ژوند ، چاپېريال ، اړيکې ، رول ، کرکټر او شخصيت تغير کوي ، نو فکر نه کوم چې د نکاح او واده مسئلې سره به يوازې د پټو سترګو د معاملې په څېر چلند وکړي.

له واده وروسته پړاو د ټولو ښځو لپاره يو شان نه وي ، بلکې له يو بل سره توپير لري چې دلته به په هر يوه بېل بېل لند بحث وکړو او دا پړاو د واده پر هغه تړون بنا وي چې د لومړني او دوهم پړاو د مسؤلينو ترمنځ شوی وي او د تړون هر ډول خپلې خپلې پايلې لري:

۱- يو هغه تړون دی چې زموږ په ټولنه کې د بدل په نوم يادېږي. د دې تړون نوعيت داسې دی چې يو لوری خپله لور مقابل لوري ته د هغه د لور په بدل کې ورکوي. دا تړون د اسلامي فقهي له مخې يو مکروه تړون دی ، خو زموږ په ټولنه کې په پراخه ډول

دود دی. د دې تړون پایلې ورو ورو ځان نه ښکاره کوي ، بلکې له لومړۍ ورځې د دې تړون ژوند ویجاړوونکي نتایج پیل شي. په دې تړون کې یوازې د یوې ښځې ژوند عذاب نه گرځي ، بلکې د دوو ښځو ژوند هم مهاله تریڅپېږي. څنگه چې دا تړون د مساواتو په اساس شوی وي ، نو دواړو خواوو ته له هغو بې وزلو ښځو سره چلن هم د مساواتو په اساس ورته او یو ډول ترسره کېږي. که یوه لور ته پر ښځه ظلم کېږي ، نو دې بل لور ته هم پرې کېږي ؛ که هلته ښځه وهل او رټل کېږي ، نو همدا څه دې بل لوري ته هم ورسره کېږي. او څنگه چې د یوه لوري ژوند له کړاوو ډک وي ، په همدې ډول د هغه بل لوري ژوند هم د زهرو کوټ تېرول وي. زموږ خلک باید په دې پوه شي چې ښځه یو انسان ده ، او هېڅکله باید د بارتر د اصولو له مخې د اوزگرو او پسونو په څېر تبادله نه شي.

۲- دوهم ډول هغه دی چې د نجلی په بدل کې پرېمانه پیسې اخیستل کېږي. د دې ظلم اثار یوازې د ښځې تر ژوند پورې محدود نه وي ، بلکې د هلک ژوند ته یې هم لار کړې. زموږ هېواد چې له اقتصادي اړخه په پښو گوډ هېواد دی ، ډېری ځوانان له همدې امله خپلې دې بشري اړتیا ته د رسېدو لپاره ټول ژوند د مسافری له کړاو او ناخوالو ډک ژوند تېرولو ته اړ کېږي او یا ترې بې برخې پاتې وي. خو کله چې په یو نه یو ډول دا تړون سرته ورسېږي ، له هغه وروسته د ښځې د ژوند ترڅې او ځوروونکې ورځې پیل شي. د ځوانې له خوا په وړه وړه خبره پیغور ، په وړه تېروتنه د ولور په پیسو پښېمانتیا ښودل ، او داسې نور هغه څه وي چې د ښځې په ټول ژوند کې ورسره ملګري وي. دا تړون یوه بله بڼه هم لري ، هغه د یوې ښځې په بدل کې لږ ولور اخیستل دي. د ډېرو پیسو په اساس شوي تړون کې یوازې د تړون یو لوری (د هلک لوری) ځورېږي او د دې ناوړه دود پایلې تېروي ؛ او لږ تر لږه دا بل لوری (پخپل زړه کې) ځان یو څه له مادي اړخه خوشاله او ښه احساسوي. خو د کمو پیسو تړون د دواړو خواوو ژوند د زهرو جام وي چې ټول ژوند یې له ستوني ښکته کوي. د نجلی کورنۍ ته د ټولنې له خوا دا پیغور

ورکول کېږي چې لور پرې گرانه نه وه ، لور يې ښه نه وه ، او داسې داسې خبرې به ورته کوي چې له هغه وروسته به د ټولنې نورو وگړو ته هم دا کار د عبرت او پند پېښه شي ؛ او د هلک کورنۍ بيا نجلۍ ته دا پيغورونه ورکوي چې کورنۍ دې درنه په تنگه وه ، ځکه يې دومره ارزانه راکړې ، د کار نه وې او داسې نور. مور په خپله ناپوهي کې له ښځې سره د پلور د يوه توکي په توگه چلن کوو. خو بايد پوه شو چې ښځه د پلور کوم توکي نه دی چې د اقتصاد د اصولو له مخې يې بيه ټاکل کېږي او کله دا بيه ټيټه وي او کله بيا لوړه ، بلکې يو ستر انساني شخصيت دی او په ډېرو برخو کې په سړي باندې د لوړ فضيلت څښتنه ده. د ښځې دې فضيلت او انساني شخصيت ته بايد درناوی وشي. زموږ خلک بايد په دې پوه شي.

له دې دواړو پړاوونو وړ هاخوا د ښځې د ژوند د ترخولو بل تر ټولو لوی سبب گډ کورنۍ نظام (Joint System Family) دی. گډه کورنۍ هغې کورنۍ ته ويل کېږي چې هلته يوه ښځه له واده وروسته له خپل مېړه سره د هغه له مور او پلار سره يو ځای ژوند تېروي. د دې نظام تر ټولو کرکجنه څېره د خوانبې او خسر په څېره کې د دوو کرکټرونو په شکل را وړاندې کېږي. زموږ د ټولنې د ډېری ستونزو اصلي لامل همدا (Joint Family System) دی. دا نظام د فطرت له اصولو سره خلاف دی. هره ښځه غواړي چې له واده وروسته يو بېل او خپلواک ژوند ولري او د خپل ژوند له ملگري سره د ښکمرغۍ او خوشالۍ خو شپې سبا کړي. خو زموږ په ټولنه کې دود نظام د ښځې ټولو ښکمرغيو او سوکاليو ته د پای ټکی کېږدي. په دې نظام يوه نيکه دا کېږي چې د هلک د سپين ږيري پلار او عمر خورلې مور خدمت به څوک کوي ؟ نو دلته يو ټکي ته پام پکار دی چې د دې نظام له ختمولو وروسته يوازې گډه کورنۍ له منځه ځي ، د مور او پلار خدمت او مقام بياهم پخپل ځای پاتې وي. ښځه او مېړه کولای شي چې خپل زاړه مور او پلار (هغه که د هلک وي که د نجلۍ) خپل کور ته را وغواړي او د زړه له اخلاصه يې خدمت وکړي. دلته ښايي د ځينو په ذهن کې دا وړ تېره شي چې د دې کار او گډې

کورنۍ توپیر څه شی شو؟ نو که لږ ځیر شو، نو د دې ترتیب له سرچپه کولو وروسته یو لوی تغیر رامنځته کېږي، په (Joint Family System) کې مور او پلار د کور مشران او واکمن وو، دې بلې خوا ته د کور واک له ښځې او مېړه سره دی او مور او پلار د خوانښې او خسر په څېر نه، بلکې د دوو مېلمنو په توګه ژوند کوي. که په دوو ټکو کې یې ووايم نو هلته مور او پلار یو زحمت وي، دلته مور او پلار د خدای رحمت شي. نو د ښځو پر وړاندې د تاوتریخوالي او د هغوی د ستونزو د راکمولو لپاره پکار ده چې د (Joint Family System) په ځای د (Split Family System) یا د بېل کورنۍ نظام بنسټ کېښودل شي. او په دې کې تر ټولو لویه ونډه پخپله ښځې اخیستلای شي.

درېیم ډګر چې هلته ښځې له کړاوونو او ستونزو سره مخ کېږي، هغه مهال وي چې کله یوه ښځه کونډه شي. د یوې ښځې د کونډتوب ګڼ لاملونه کېدلای شي. خو زموږ په ټولنه کې له کونډو سره دوه ظلمونه کېږي: یو دا چې، بېرته په هماغه کورنۍ کې په زور او جبر خپل لېوره ته واده کېږي. او دوهم دا چې، په ټول ژوند کې د دوهم واده کولو زمینه نه ورته مساعدېږي او په خسرګنۍ یا پلرګنۍ کې خپل سر سپینوي. د دې دواړو کارونو تر شا دوه لاملونه وي، بې ځایه شرم او غیرعականه او بې بنسټه غیرت. دا د ښځو ثابت حق ده چې لومړۍ به پخپله خوښه د خپل ژوند ملګری خوښوي، او که (خدای مه کړه) د ژوند ملګری یې له لاسه ورکړ، نو کولای شي چې په لوړ سر دوهم، درېیم، ... واده وکړي. دلته ډېری دا ښوکه مخ ته راځي چې ښځې پخپله نه غواړي دوهم واده وکړي. دا هېڅکله ممکنه نه ده چې یوه ښځه د واده هیله ونه لري خو د ټولنې چاپیریال او حالت ته په کتو هره ښځه دې ته مجبوره کېږي چې غلي پاتې کېدل پخپل خیر وګڼي. که ټولنه له ناوړه ارزښتونو او د بې ځایه دودونو له رډایلو څخه پاکه او ستره شي، نو هېڅکله به یوه ښځه بېل او ګوښی ژوند تېرول خوښ نه کړي.

د یوې ټولنې نېکمرغي ښځې ته په مساوي او برابر واکونو ورکولو کې ده او د ښځې پر وړاندې تاو تریخوالی له منځه وړل د ټولنې نیمایي، یا تر دې هم زیاتې، ستونزې او

ناخوالې له منځه وړي. د ټولنې د ژغوراي او ساتنې لپاره د ښځو ساتنه او ژغورای باید خپل لومړنی ګام وبلل شي.

سړی

سړی د یوې ټولنې بنیاد او د یوې کورنۍ مشر دی. له یوه سړي پرته د کورني نظام ثبات او د ټولنې رښتیني نېکمرغي ناشونې ده.

دلته د سړي کلمه په هغه معنا نه ده را اخیستل شوې چې زموږ په ټولنه کې د ډېر عمر یوه نارینه جنس لرونکي انسان ته کارول کېږي، بلکې د نارینه جنس په معنا او د ((ښځې)) د ضد کلمې په توګه کارول شوې. د دې لپاره چې زموږ په ټولنه کې د یوه سړي ژوند، شخصیت، ستونزې او مسایل په ښه توګه وڅېړلای شو، د هغه ژوند په څلورو برخو وېشو:

۱- ماشومتوب: زموږ ټولنه د نارینه وو ټولنه ده. او هره ټولنه چې کوم لور ته مایله وي، هر وروڼو د هغه ارزښت او مقام هم په هغه ټولنه کې زیات او لور وي. په دې ټولنه کې د یوه هلک په زېږېدنه زیاتې خوشالۍ کېږي، مېلمستاوې ورته نیول کېږي، او یو بل ته یې مبارکي ورکوي. زموږ په ټولنه کې په ماشوم پورې تړلي شاوخوا ټول دودونو د هلک لپاره دي او د هلک په پیدایښت او د هغه په بېلا بېلو پړاوونو لکه نوم ایښودلو، وېښته خړپیلو، سنت کولو، او داسې نورو کې نمانځل کېږي.

کله چې یو ماشوم د خبرو او تګ جوګه شي، نو د کلي نږدې جومات ته د اسلام د بنیادي لارښوونو د زده کړې لپاره ورځي. او په ۶ یا ۷ کلنۍ شاوخوا کې ماشوم یا ښوونځي ته لېږل کېږي او یا د دیني زده کړو لپاره له کلي او ښاره لرې بل ښار، یا کله نا کله بل هېواد، ته لېږل کېږي.

زموږ په ټولنه کې تر ټولو حیرانوونکي (او یو ناسم) چلن او دود دا دی چې کوم ماشوم چې ښوونځي ته لېږل کېږي، هغه د هماغه کلي یوه غیرمعیاري او وروسته پاتې ښوونځي ته لېږل کېږي او دا هڅه نه کېږي چې له کلي او ښار دباندې بل کوم په معیار پوره ښوونځي ته یې ولېږي، بلکې ماشوم اړ وېستل کېږي چې د کلي په ښوونځي کې

خپلې زده کړې سرته ورسوي. خو کله چې یو ماشوم مدرسې ته لېږل کېږي ، نو په دې ځای کې بیا د هغې سیمې مدرسه له معیار نه هم غورځي ، استاذان یې هم تکره نه وي ، او نورې ډېرې ستونزې ورته رامنځته شي او ماشوم له خپل کلي ، له مور او پلار ، او د خاپوړو له ځای نه لرې یو بل ښار (یا هېواد) ته ولېږي ، او د دیني زده کړو تر ټولو غوره مرکز هغه ور ښکاري چې د دوی له کلي دباندې وي. د دې چلن تر شا ګڼ اقتصادي او ټولنیز لاملونه کېدلای شي ، خو دا په ټوله کې یوه لویه ستونزه ده او دا ستونزه دوه پایلې لري چې حل لاره ورته موندل یو اړین کار دی:

یو ، له کلي او ښار لرې مدرسو کې هغه ماشوم له معنوي ، مادي ، اخلاقي ، فکري او روغتیايي اړخونو تر لوی ګواښ لاندې وي. په مدرسو کې ډېر کله لومړنۍ اړتیاوې یا له نشت سره برابرې وي ، او یا هم په هغه معیار وي چې له انساني استعمال څخه لوېدلې وي. دغه راز د فتنو او بې لارۍ په دې عصر کې یو کمکی ماشوم له اخلاقي او معنوي پلوه هم په خطر کې وي. د دې یو لامل دا وي چې د ښارونو مدرسې لویې او د ډېر ظرفیت لرونکې وي ، او په داسې مدرسو کې له بېلابېلو ځایونو په ډول ډول اخلاقو او ادابو سنبال زده کوونکي ژوند کوي. ماشوم د هغوی له منفي او ناوړه اثراتو او اغېزو هېڅکله ځان نه شي ساتلای او هرومرو له ستونزو او مشکلاتو سره مخ کېږي.

دوه ، په مدرسه کې یو ماشوم له یوه خاص علم او فن یعنې د دین له زده کړې سره مخ کېږي. د دې برعکس ، په ښوونځي کې یو زده کوونکی ګڼ علوم لکه ریاضي ، ساینس ، ټولنیز علوم ، ملي او نړیوالې ژبې او ورسره دین ؛ دا ټول زده کوي. د ښوونځي له لوستلو وروسته یو ماشوم ته ګڼ شمېر ډګرونه مخې ته ایښودل کېږي او دا فرصت ورکول کېږي چې د خپلې خوښې ډګر پکې غوره کړي او په هماغه برخه کې د تخصص تر درجې وړاندې لار شي. د بېلګې په ډول ، له ښوونځي وروسته یو زده کوونکی کولای شي ، یو تکره ډاکټر ، انجینر ، ژبپوه ، ریاضي پوه ، ساینس پوه ، قاضي او یا وکیل شي او یا هم د شریعاتو په لوستلو د دین یو تکره عالم شي. خو په مدرسه کې حالت په دې

ډول نه وي ، هلته ماشوم ته له لومړنۍ ورځې لا دا ټاکلې وي چې له دې وروسته به دی یو دیني عالم وي.

په عالم کېدو کې ستونزه نشته خو ستونزه بله ده ؛ په حقیقت کې دا د ماشوم هغه مهال وي چې په دې هم نه پوهېږي چې زما څه خوښېږي او څه نه ، خدای د څه شي وړتیا راکړې او زه یو ښه دیني عالم کېدلای هم شم او که نه ؛ کېدای شي الله تعالی دا ماشوم د یوه تکړه ډاکټر ، انجینر ، ساینسپوه ، نجار ، هنرمند ، او یا د یو بل څه لپاره خلق کړی وي ، او موږ د مور او پلار له مینې او عاطفې لرې د کنز و قدوري مسایلو ته کېښولای وي. د یوه ماشوم مدرسې ته لېږل کټ مټ هماغسې دي ، لکه یو ماشوم چې د ښوونځي په ځای په لومړۍ ورځ د ډاکټرۍ یا انجینرۍ کورس ته ولېږل شي او ترې وغوښتل شي چې یو تکړه ډاکټر یا انجینر دې شي. نو لکه څنګه چې دا کار نه کېږي او ناشونی دی ، په هماغه ډول د یوه ماشوم مدرسې ته لېږل هم له علم او عقل لرې او پر ماشوم یو ناوړه ظلم او تېری دی.

له دې پورتنی نه بحث نه یوه پوښتنه را ولاړېدلای شي چې آیا په ښوونځي کې هېڅ د نیوکې وړ خبره نشته ؟ نو داسې نه ده ، پورتنی بحث د ښوونځي په تحسین او د مدرسې په تحقیر نه دی شوی ، بلکې د ښوونځي او مدرسې ټولیز نظام او چوکاټ پرتله شوی. ښوونځی له انساني عقل او د اوسنۍ نړۍ له غوښتنو سره برابر ، حال دا چې د مدرسې بنسټ په یوه غیر علمي او غیر معیاري اساس — د خپل عصر غوښتنو و تقاضاوو ته له کټو پرته — ایښودل شوی. که نه په اوسنیو ښوونځیو کې هم ډېری داسې اړخونه شته چې د کتاب په راتلونکو مخونو کې پرې پراخه علمي تنقید شوی.

د ماشومتوب پړاو د یوه انسان د ژوند تر ټولو اساسي او شخصیت جوړوونکی پړاو دی. له همدې امله په دې وخت کې چې د یوه ماشوم په اړه هره پرېکړه نیول کېږي ، باید په ډېر غور او فکر او په ساینسي او اکاډمیکو بنیادونو کېښودل شي. دا د ماشوم یو حق دی چې د هغه لپاره ژوند جوړوونکې پرېکړې ونیول شي ، نه ژوند وړانوونکې.

دلته د یوې خبرې یادونه اړینه بولم ، په دې مقاله او/یا کتاب کې په ماشوم پورې تړلي ډېری مسایل د کتاب د نوعیت او حجم له امله نه دي را اخیستل شوي او یوازې په اساسي مسایلو اکتفا شوې.

۲- د ځوانۍ پړاو: دا پړاو له ۱۵ کلنۍ څخه تر ۳۰ کلنۍ پورې دوام کوي او له هغه وروسته د پاڅه عمر پړاو پیلېږي. ځوانۍ په اصل کې د ماشومتوب د وخت د ادابو ، اخلاقو ، پوهې ، فکر او لیدلوري مېوه وي. څه ډول ځوانان چې غواړو ، باید خپل ماشومان هماغسې وروزو. د ځوانۍ پړاو ته ټول ځوانان په ورته ډول نه را رسېږي ، بلکې په ماشومتوب کې چې په کوم فکر ، اخلاقو ، ټولنیزو ادابو او ډول روزل شوي وي ، په هماغه ډول ځوانان هم یو له بل نه فرق لري. ځینې ځوانان په علمي کورنیو کې لوی شوي وي ، د ژوند په اړه یو عمومي پوهاوی او لیدلوری یې جوړ وي ، لومړنۍ زده کړې یې کړې وي او په دې پړاو کې د نورو زده کړو هیله ورسره وي. ځینې ځوانان یې تعلیمه کورنیو کې روزل شوي وي ، د علمي نړۍ له څنګه هم نه وي تېر شوي ، یوازینۍ موخه یې د کار او روزگار موندل او د خپلو لومړنیو اړتیاوو پوره کول وي. ښکاره ده چې د ځوانانو د دې حالت یوازینۍ لامل کورنۍ نه وي ، بلکې د دې تر څنګ نورو ګڼو دلایلو لکه ټولنه ، ملایان ، مشران ، خپلوان او د ټولنې ټولیز او کلي چاپېریال هم خپل رول لوبولای وي.

ځوانان د یوې ټولنې ستنې دي او د یوې ټولنې لوړتیا او ځورتیا په مستقیم ډول د ځوانانو پر ضعف او قوت تکیه وي. د موضوع د ښې روښانتیا لپاره به ځوانان په دوو ډلو ووېشو:

الف) یو ډله ځوانان هغه دي چې علم یې کړی او د لوړو زده کړو لپاره خپل چمتوالی نیسي. په دې برخه کې پکار ده چې کورنۍ یوه ځوان ته بشپړ واک ورکړي چې د علم هر ډګر چې هغه یې غواړي او وړتیا یې لري ، هماغه وټاکي او د تخصص تر کچې ځان پکې ورسوي. په دې وخت کې د یوه ځوان پرېکړه د ټول هېواد په برخلیک او

سرنوشت اغېز کولای شي. په دې برخه کې هغه ته مشوره ورکول ، خو ټاکنې ورته مخې ته ایښودل ، بې له شکه یو ستایلی کار دی ؛ خو د فشار ، ټینګار او تاکید په نوم هېڅ شی باید وجود ونه لري. په دې ځای کې کورنۍ ته پکار ده چې خپلې ځاني هیلې له ځان سره وساتي او ځوان خپلې مخې ته پرېږدي.

ب) دوهمه ډله ځوانان هغه دي چې هغوی زده کړې نه وي کړې او د زده کړو لېوالتیا نه لري. ښکاره ده که یې زده کړې نه وي کړې کوم کسب یا کار به یې زده کړی وي. په دې ځای کې د کورنۍ او ټولنې دواړو مسؤلیت دی چې هغه ته د کار زمینه برابره کړي ، خپل کار ته یې وهڅوي او له نورو سره د پرتله کولو ظلم ته لاس نه کړي. ځکه دا نړۍ په دوو شیانو ولاړه ده: علم او فن. که هغوی علم نه لري نو د فن له یوې لویې پانګې څخه برخمن دي. او که د دوهمې ډلې ځوان له زده کړو سره کوم فن یا کار هم نه وي زده کړی ، نو له داسې ځوان څخه د یوه مزدور ، کاریګر او یا نورو درنو کارونو د اخیستلو په ځای پکار ده چې کورنۍ د دوی ملاتړ وکړي او د یو ښه فن او هنر زده کړې ته یې وهڅوي. هر انسان هرومرو له یو شي سره مینه لري ، کله نا کله انسان هغه شی پخپله وپېژني ، او کله یې بیا کورنۍ یا ټولنه ور وښيي. دا ډول ځوانان هم هرومرو له یو شي سره مینه لري ؛ نو پکار ده چې کورنۍ او ټولنه یې روا غوښتنې او هیلې ته غوږ کېږدي او هغه ته د رسېدو لپاره مرسته او کومک ورسره وکړي. د داسې ځوانانو بې سرنوشته پرېښودل له ټولنې او انسانیت دواړو سره بې انصافي ده. ځوانان د یوې ټولنې ((نوي کېدونکې)) پانګه ده ، پکار ده چې د ټولنې د فلاح ، ښکمرغۍ ، پرمختګ او ودې لپاره کار ترې واخیستل شي.

یوه بله ستونزه چې دلته یې یادونه اړینه ده هغه له ځوانانو سره ناسم چلند ده. ځوانان ځانګړی طبیعت او خویونه لري. د نن ورځې له ځوان څخه د ۲۰۰ کاله پخواني یوه ځوان تمه کول یو بې ځایه او غیرعقلانه کار ده. د نننۍ نړۍ چاپیریال او غوښتنو تغیر کړی او چاپیریال د یوه انسان په ژوند ژور اغېز لري. د ننني ځوان غوښتنو

او هیلو هم بدلون موندلی. نو پکار ده چې د یوه ځوان په حالت ځان پوه کړای شي او له هغه سره د اوسني عصر او دور له حالاتو سره سم چلند وشي.

۳- له ځوانۍ وروسته پړاو: دا پړاو له واده څخه پیل او تر مړینې پورې غځېږي. دا پړاو د ځوانۍ د پای ، د پاڅه عمر ، او د زړښت دوران په ځان کې رانغاړي. په دې پړاو کې معمولاً یو سړی د یوې کورنۍ ، ښځې او اولادونو څښتن کېږي. اوس دې ځوان ته یوې ټولنې ته د کار او خدمت کولو په ځای یو بل لوی مسؤلیت د کورنۍ ور له غاړې وي. د خپلې کورنۍ مادي او معنوي اړتیاوې پوره کول ، د بچیانو د پالنې او روزنې لګښتونه پوره کول ، په ټولنیزو دودونو کې برخه اخیستل ، او داسې نور هغه کارونه وي چې د دې پړاو یو سړی یې په اوږه لري. د دې پړاو د بريالیتوب او ښکمرغي لپاره اړینه ده د پیل یا بنسټ ډبره یې په ډېر غور او فکر کېښودل شي. د دې پړاو پیل په واده کېږي ، د هر کار پای د هغه کار د پیل په څېر وي. نو ځکه پکار ده چې د خپل ژوند د ملګري په غوره کولو او دې نوي پړاو ته د ګام اوچتولو لپاره پوره فکر وشي. په دې برخه کې له سمې ټاکنې او نوي پړاو ته له ور ننوتو وروسته به ښه وي چې د خپل راتلونکي ګډ ژوند لپاره اصول او تګلارې وټاکل شي. په دې برخه کې د ګډ ژوند اړوند کتابونو لوستل پراخه مرسته کولای شي.

په دې پړاو کې یوه بله خبره هم سر را پورته کوي. زموږ د ټولنې یوه لویه ستونزه د زیاتو اولادونو نړۍ ته راوړل ده ، په دې برخه کې پکار ده چې دوه ګامه پورته شي: یو ، د مور او پلار له خوا نه د خپل ټولنیز او اقتصادي حالت له جاج اخیستلو وروسته د اولادونو د شمېر په اړه یوه پخه او ډاډمنه پرېکړه وشي. په دوهم قدم کې پکار ده چې له ټولنیز او سیاسي اړخه هم په دې مسئله غور وشي. په دې برخه کې حکومت کولای شي چې داسې ادارې رامنځته کړي چې د ودونو او اولادونو اړوند ټولې چارې تر خپل کنټرول لاندې راولي. د دولت په کچه د ودونو د لګښت ، د اولادونو د شمېر او داسې نورو ستونزو په اړه قوانین او مقررات جوړ شي. زیات لګښت کول او د زیاتو اولادونو

راوړل بايد له قانوني اړخه يو جرم وگڼل شي او يوه سمه معتدله سزا ورته وټاکل شي. د بچيانو د شمېر حق بايد له مور او پلار څخه واخيستل شي او دا حق په ټوله کې حکومت ته ورکول شي. د دې ادارې يوه بله گټوره کړنه دا هم کېدلای شي چې کومه نجلۍ او هلک واده کوي، هغو ته له واده مخکې د لنډ مهاله کورسونو په ډول هر اړخيزې لارښوونې وشي. کورنۍ ژوند، د ژوند تېرولو اداب، په ټولنه کې د يوې کورنۍ ونډه او مسؤليت او د يوې ښې کورنۍ اصول او ښې ور وپېژني. دا او دې ورته ټول هغه مسايل دي چې زموږ په ټولنه کې ډېرې وگړي ترې ناخبره وي. ياده اداره په دې برخه کې پراخه مرسته کولای شي. د دې ادارې شتون له دې امله هم اړين دی تر څو دا مسايل د اختيار له دايړې راووځي او تر يو څه بريده د جبر دايړې ته داخل شي. ځکه د يوې ټولنې ښکمرغي د هغې ټولنې د کورنيو په ښکمرغي او سوکالي پورې تړلې ده. اخر دا ټولنه هم د همدې کورنيو يوه ټولگه او په ټوله کې يوه لويه کورنۍ وي.

د دې پړاو وروستۍ دور د زړښت مهال وي. زموږ په ټولنه کې سپين ږيري او د ډېر عمر خلک خاص ځای او درناوی لري. له عمر خورلو کسانو سره ښه چلند کول زموږ د ټولنې يو ستر ارزښت گڼل کېږي. په ډېرې چارو او مسايلو کې د سپين ږيرو رول خورا ژور وي او هرې خبرې ته يې د لوی شمېر کلونو له تجربې څخه د را ټوکېدلي فکر په سترگه کتل کېږي. په ټولنيزو او دوديزو چارو کې د دوی تجربه يې له شکه چې پراخه او ژوره وي. خو د دې ټولنې اکثريت (ټول ته ور نږدې) سپين ږيري د اوسني عصر له غوښتنو، پرمختگونو، اړتياوو او مسايلو څخه بې خبره دي. دوی هر څه ته له ۶۰ يا ۷۰ کلنو پخوانيو عينکو گوري، چې له امله يې ډېرې وخت د دوی پرېکړې او اغېز د اوسنۍ ټولنې د ودې او پرمختگ لپاره منفي او له خنډونو څخه ډک وي. بله لويه ستونزه د دوی ناپوهي او بې علمي ده. ډېرې عمر خورلي وگړي هغه دي چې له هر ډول عصري او دوديزو زده کړو څخه لرې پاتې شوي وي او ذهن يې له نن څخه څو کاله شاته پاتې وي. د دې يوه منفي پايله د اوسني عصر په اړه د دوی ناسم او غيرمنطقي ليدلوری او

چلند وي. دوی د ساینس پرمختګونو، په مذهبي فکر کې یوه نوي تحقیق، د علمي نړۍ لاسته راوړنو او د اوسني عصر بدلون او پرمختګ ته په منفي او کرکجنه سترګه ګوري. د علم، ساینس، پرمختګ، نوښت، بدلون، او د اوسني عصر په موډ برابرې ځوانانو په اړه د دوی لیدلوری د ملایانو په پرتله څو چنده ډېر منفي او ناوړه وي. له علم او حقیقت څخه لرې پاتې دا سپین ږيري د ټولنې د پرمختګ او بدلون لپاره ستر ګواښ جوړوي. د دې ټولنې د بدبختیو او وروسته والي لاملونه ګڼ کېدلای شي خو که وغواړو چې اصلي ریښه یې را پیدا کړو نو هغه د دې ټولنې دوه طبقې دي: الف) له دین ناخبره ملایان (او ب) له عامه پوهاوي بې برخې سپین ږيري.

د دې ستونزې د جرړو ویستلو لپاره دوه ګامه اخیستل کېدلای شي: یو، د ټولنې هر تن باید په دې ځان پوه کړي چې زموږ سپین ږيري د دې عصر له غوښتنو او حقیقت څخه ناخبره دي. د دې عصر په اړه د دوی هره خبره یوه بې بنسټه او له عقل لرې فکر ده. د دوی درناوی او ارزښت به په ټولنه کې پخپل ځای پاتې وي، خو د دوی افکار او لیدلوري د لارې مشال نه، بلکې د تیارو او ناپوهۍ کندو ته د ور غورځېدو لاملونه دي. د دې کسانو خبره به د علم او عقل په تله کې تلل کېږي، او له هغه وروسته به پرې عمل او د هغه له مخې پرېکړې کېږي. دوه، په دې برخه کې دوهم مسؤلیت دولت ته ور له غاړې دی. زموږ د سپین ږيرو تر ټولو لویه ستونزه ناپوهي ده. او د دې ستونزې یوازینۍ حل لاره دا ده چې ناپوهي یې له منځه یو وړل شي او پر ځای یې د علم او پوهې شمع روښانه شي. د دې لپاره دولت کولای شي چې د سپین ږيرو لپاره ځانګړي کورسونه جوړ کړي او هلته د ابتدایي زده کړو تر څنګ د اوسني عصر او ژوند په اړه عامه پوهاوی ورکړي. او په دې بې پوه کړي چې ستاسې څرخونه نور د اوسني عصر لپاره وراسته شوي دي، او دا عصر د څرخونو په ځای وزرې غواړي. دا عصر د ځمکې پر ځای په هوا کې د الوتلو عصر دی.

زموږ د زړو خلکو يوه بله لويه ستونزه په هر کار کې کار لرل ده. د ځانګړو کورسونو له لارې کولای شو دوی ته خپل هغه متل بېرته ور په ياد کړو چې: ((چېرته نه کار ، هلته څه کار.)) او يا يې د خوشحال خان خټک په دې شعر پوه کړو چې:

هر سړی پيدا دی خپل خپل کار لره کنه

وران لیدلوري

یوه ټولنه یوازې د انسانانو یوې ټولګې ته نه ویل کېږي ، بلکې د هغې ټولنې د وګړو تاریخ ، افکار ، عقاید ، دین ، مذهب ، کلتور ، فرهنگ او تمدن ټول په ګډه د هغې ټولنې استازیتوب کوي. کله چې په نړیوال دریځ د هغې ټولنې یادونه کېږي ، نو یوازې د هغې ټولنې وګړي تر بحث لاندې نه وي ، بلکې د یوې ټولنې ټول متشکله عناصر چې پورته یاد شول په ګډه د هغې ټولنې انځور جوړوي.

په همدې عناصرو کې یو عنصر د بشري نړۍ د ځینو اړخونو په اړه د هغې ټولنې لیدلوري وي. دا لیدلوري له دوو سرچینو را پورته کېږي. یو هغه لیدلوري وي چې په ټولنه کې له پخوا څخه را روان وي. او بل هغه لیدلوري وي چې په هغه ټولنه کې وخت په وخت له هر عصر او زمانې سره سم را منځته کېږي. په دې لیدلورو کې ځینې داسې وي چې ټولنې ته ګټور او ژوند بشونکي وي ، خو ځینې یې د ټولنې لپاره ستر ګواښ او وړاندوونکي وي. د دې لیدلورو سموالی او ناسموالی را برسېره کول په سیده توګه د یوې ټولنې د علم او پوهې او د ژوند په اړه د عامه پوهاوي په کچې پورې تړلی وي. یوه ټولنه چې هر څومره پرمختللي او په علم سنباله وي ، په هماغه کچه په ټولنه کې د منفي لیدلورو شتون کم او د مثبتو لیدلورو او تصوراتو لپاره لاره هواره وي.

په انسان کې د یوه لیدلوري چې ډېری وختونه تاریخي او میراثي سرچینه لري ، له منځه وړل بې له شکه چې یو ستونزمن کار دی او ډېر وخت ته اړتیا لري. هغه ټولنې چې نن یې په علم سنباله او پرمختللي بولو ، هغو هم خپل منفي او زیانمن لیدلوري په یوه ورځ له منځه نه دي وړي ، بلکې دا کار یې د یوې اوږدې پروسې په ترڅ کې کړی ، خو کړی یې دی. د دې ټولنو ښه والی دا وي چې ځای په ځای ولاړې او جامدې نه وي ، بلکې تل د بدلون په لور درومي او علم ورځ تر بلې د پرمختګ په حال کې وي. د دې حالت یوه حتمي پایله دا وي چې کله د علم رڼا یو منفي او ناوړه لیدلوری له تیارو څخه

را وباسي او د ټولنې لپاره د هغه زیان او وړانی څرګند کړي ، نو سمدلاسه د هغه لیدلوري د ریښې په ویستلو لاس په کار شي . خو د دې برعکس ، هغه ټولنې چې بدلون ته چمتو نه وي او علم په یو ځای ولاړ پاتې وي ، په داسې ټولنو کې د زیانمنو او منفي لیدلورو ژوند د نورو ټولنو په پرتله اوږد وي .

په دې ځای کې زموږ په ټولنه کې دود پر ځینو منفي او ټولنې ته زیانمن لیدلورو لنډ بحث شوی:

۱- مسلمان د نړۍ غوره انسان:

الله تعالی د انسان د لارښوونې او نېکمرغۍ لپاره په هغو مسایلو کې چې د انساني عقل وس پرې نه رسېږي ، وخت په وخت نبیان او رسولان رالېږلي او دې پیغمبرانو ته یې د خلکو ترمنځ د اختلافاتو د هوارولو لپاره کتابونه ورکړي . دا لړۍ په آدم (ع) پیل او په محمد (ص) بن عبدالله پای ته ورسېدله . کوم پیغام او لارښوونې چې د دې پیغمبرانو او کتابونو له لارې تر انسانانو رسېدلي ، هغو ته اسلام ویل کېږي . نو له دې ښکاري چې د اسلام پیل په آدم (ع) شوی او په محمد رسول الله (ص) یې پای موندلی . د دې پیغام منونکی او لاروی — هغه که په هر دور کې وو ، له آدمه تر دې دمه — مسلمان بلل کېږي .

پورته د کتابونو یادونه وشوه . الهامي کتابونه څلور دي او په څلور واړو کې الله تعالی د مسلمان لپاره هماغه یو پیغام لري . خو په دې ځای کې استدلال له دې امله په قرآن کریم کوو چې دا کتاب د اسلام وروستی کتاب دی او د پخوانیو کتابونو د تصدیق او تحریف حق هم له همدې کتاب سره دی .

الله تعالی په قرآن کریم کې د انسان په اړه موضوع له دې ځایه پیل کړې چې اې خلکو زه ستاسو پیدا کوونکی یم . تاسو مې له یو تن نه پیدا کړئ او بیا مې له هماغه یوه جوړه وګرځوله او نننۍ انساني نوه له همدې جوړې څخه خپره شوې ده . د دې مخلوق د

زياتېدو په پايله کې د دوی ترمنځ د ټولنيز ژوندانه د رامنځته کولو لپاره الله تعالى يوه ډېره معتدله لاره وپنځوله ؛ په دې اړه الله تعالى فرمايي چې اې انسانانو موږ د دې لپاره قومونه او قبيلې گرځولي ياستئ چې له يو بل سره وپېژنئ. که نه حقيقت خو دا دی چې په تاسو کې غوره هغه څوک دی چې مسلمان وي. په قرآن کریم کې د ((مسلمان)) په ځای د ((تقوا)) کلمه راغلې. او دلته د ((مسلمان)) کلمې له راوړلو — په ښکاره — داسې برېښي چې گواکې د خپلې مدعا خلاف کام مې پورته کړی اوسي. خو داسې نه ده ، دلته د مسلمان کلمه په دوو دلایلو راوړل شوې: يو ، تر څو له تقوا نه تر مسلمان پورې يو اوږد او منطقي بحث ته اړتيا پاتې نه شي. دوه ، دلته د تقوا په پرتله د مسلمان کلمه د بحث په روښانتيا کې ښه مرسته کولای شي.

د قرآن کریم يو ستر کمال دا هم دی چې خبره له ډېر سم ځايه پيلوي او په ډېر اعلیٰ ځای يې پای ته رسوي. الله تعالى — هغه چې د ازلي او ابدي علم څښتن ده — په دې پوهېده چې يوه ورځ به د قومونو ترمنځ د لوړ والي او ټيټوالي په اړه شخړې او لانجې رامنځته کېږي نو ځکه يې دا ستونزه له خپلو جرړو سره وايستله. الله تعالى خپله خبره داسې پيلوي چې اې انسانانو موږ تاسې له يو نارينه او ښځينه څخه پيدا کړي ياستئ. دلته يو ډېر اړين ټکي ته پام پکار دی چې الله تعالى د انسانانو په ځای د مسلمانانو کلمه نه ده کارولې ، بلکې د انسان کلمه يې راوړې. که دلته د مؤمن يا مسلمان کلمه وې نو بيا ستونزه د انسانانو او مسلمانانو ترمنځ نه وه ، بيا به دا موضوع يوازې په مسلمانانو پورې اړوند وه. او نور قومونه به له مسلمانانو سره هېڅ د پرتلې وړ هم نه گڼل کېدل. خو نه ؛ الله تعالى ټول انسانان له يوې جوړې څخه پيدا کړي ، او ټول يې برابر پيدا کړي ، نو ځکه يې وويل چې: اې انسانانو!

ورپسې الله تعالى د انساني نفس په هغه اړخ تنقيد کوي چې اې انسانانو ستاسې ترمنځ به يوه ورځ د قومونو د غوره والي او ټيټوالي لانجه هرومرو راپورته کېږي ، نو پوه شئ چې تاسو مې په قبيلو او قومونو يوازې او يوازې له دې امله وېشلي ياستئ تر څو له يو

بل سره وپېژنئ ، ستاسې ترمنځ بېلتون او نفاق نه وي ، ستاسې ترمنځ راکړې ورکړې ته لاره هواره وي ، ټولنيز نظم او همغږي رامنځته شي ؛ پام کوي چې دا کار د يوه قوم د غوره گڼلو او د بل د کم گڼلو لامل ونه گرځوي ، يو بل سره پرې تعصب ونه کړي ، د ښه والي او بدۍ معيار د قومونو نومونه ونه گرځوي ؛ ځکه چې په انسانانو کې له ((مذهبي او ديني)) اړخه غوره کسان هغه دي چې مسلمانان وي. او له نورو لکه اجتماعي ، اقتصادي ، علمي ، اخلاقي ، سياسي ، او ... اړخونو غوره والی مې تاسو ته پرې ايښی. او د دې مسؤليت مې انسانانو ته ورکړی چې که يو قوم غواړي چې له دې اړخونو په نورو ټولو قومونو ، د مسلمانانو په ګډون ، غوره اوسي ، نو هغه ((يوازې او يوازې)) په دوی (يعنې انسانانو) پورې اړه لري. په پای کې الله تعالی فرمايي چې له يوه مسلمان سره بيا هم نه ښايي چې ځان تر نورو غوره وګڼي او نورو قومونو ته په سپکه سترګه وګوري ، ځکه په دې کې هېڅ شک نشته چې د ازلي او ابدي علم ذات يوازې زه يم. دا چې څوک غوره دی او څوک نه دی ، يوازې زه ښه خبر يم.

له دې نه په ډاګه شوه چې د مسلمانانو د غوره والي علت يوازې په ديني او مذهبي اساس دی او دا يو شخصي او د انسان په شخصيت پورې تړلی غوره والی دی ، په دې کې بله خبره دا ده چې دا غوره والی د الله په نزد دی ؛ په دې معنا چې هېڅ انسان دا حق نه لري چې يوازې د يوه مذهبي فضيلت له مخې ځان تر نورو قومونو په هره برخه کې غوره او افضل وګڼي. او دا کار داسې مثال لري لکه د يوه انجينر په لاس جوړې شوې دوه ودانۍ يوازې د رنگ په اساس يوه يې تر دا بلې غوره وګڼل شي. نو په هېڅ ډول له يوه مسلمان سره نه ښايي چې په نورو علمي ، اجتماعي ، فرهنگي ، اقتصادي او سياسي اړخونو کې پرمختللي او لوړ قومونه تر ځان ټيټ او سپک وګڼي. د نورو انسانانو — هغه که هر دين ، عقیده او فکر ولري — د درناوي له لارې په اصل کې انسان ځان ته د ارزښت او درناوي په سترګه ګوري ، ځکه چې ټول انسانان يو او د يوه مور او پلار اولاده دي ، او د انسانيت د اړيکې په اساس د يو بل وروڼه دي.

د نورو قومونو او نورو اديانو او مذهبو پيروانو ته په سپکه سترگه کتل د نورې نړۍ د مسلمانانو په پرتله زموږ په ټولنه کې خورا زيات دود دی. د يو چا په قوم، ژبه، ذات او نسل ټوکې او مسخرې کول، د نورو خلکو په دين او مذهب پسې سپکې سپورې ويل او يا د هغوی ځينو ديني مراسمو او دودونو ته په کمه سترگه کتل، په هغوی پسې بد رد ويل، او داسې نور، ټول هغه څه دي چې د انسان فضيلت تر پوښتنې لاندې راولي. مسلمانان بايد په دې پوه شي چې که دوی خپل دين او مذهب په حقه بولي او د خپل دين هېڅ ډول سپکاوی نه مني، نو نور اقوام هم دا حق لري چې خپل دين د نړۍ تر ټولو رښتينی دين وگڼي او د نورو له خوا د خپل دين سپکاوي ته د يوې غير انساني کړنې په سترگه وگوري.

پر دې پوهېدل پکار دي چې موږ ټول انسانان يو، ريښه مو يوه ده او د انسانيت له مخې، ټول د يو بل د ورونو په څېر يو. د انسانيت په اساس هېڅ انسان له بل څخه غوره نه دی او هېڅ انسان تر بل ټيټ نه دی. په دې نړۍ کې د غوره والي معيار يوازې او يوازې ((انسانيت)) دی. او په راتلونکې نړۍ کې د غوره والي معيار ((اسلام و تقوا)) ده. بويه چې د دې نړۍ معيار په دې نړۍ کې را خپل کړو او د راتلونکې نړۍ معيار په ځان کې پيدا کړو او د خپل شخصيت تر حدودو يې وساتو.

۲- غيرت:

الفاظ، د انساني شخصيت باطني حواس د ظاهري حواسو له لارې د حس کېدو وړ گرځوي. په لومړيو کې يو لفظ له مجردې معنا سره منځته راځي او د اطلاق ساحه يې ډېره تنگه وي. خو د وخت په تېرېدو د دې لفظ د معناوو شمېر او د تعبيراتو لڼه پراخېږي، تر دې پورې چې يوه ورځ له هماغه مجرد لفظ نه يوه اصطلاح جوړه شي. له هغه وروسته چې کله هغه لفظ کارول کېږي، نو له ځان سره يوازې خپله لومړنۍ معنا نه لېږدوي، بلکې د دې لفظ تر شا يوه لويه فلسفه هم پرته وي. د دې کار مخنيوی نه شي کېدای ځکه دا کار د يوه عادي جريان له مخې کېږي. او هغه وخت انسان پرې

پوهېږي ، چې كله هغه لفظ له خپلې اصلي معنا پورته شوی او په يوه اصطلاح بدل شوی وي . دلته يوه لويه ستونزه دا ده چې په دې جريان كې ډېری وختونه د مثبت فكر ، تعريف ، تعبير او تصور په ځای په هغه لفظ پورې منفي فكر او تعبير يو ځای شي . او څنگه چې هغه اصطلاح له ډېر وخت راهيسې په ټولنه كې دود وي ، د هغې ټولنې د افرادو په ذهن كې يې هم ژورې رېښې كړې وي . نو په دې ځای كې پكار وي چې پر هغه اصطلاح باندې له تنقيد وروسته د هغه منفي او ناسم اړخونه را برسېره شي .

زموږ په ټولنه كې هم ډېری داسې الفاظ شته چې نن ورځ په يوه اصطلاح گرځېدلي او كله چې هغه لفظ د يو چا له خولې اورو نو يوازې هغه لومړنۍ معنا يې زموږ ذهن ته نه راځي ، بلكې د هغه تر شا پراته افكار او تصورات هم ورسره مل وي . دلته له هغو څخه په ځينو ډېرو زيانمنو او پر ناسم تصور بنا اصطلاحاتو ته يوه كتنه كوو . په دې كې لومړنۍ اصطلاح غيرت ده . په دې كې هېڅ شك نشته چې غيرت د انسان ښكلا ده او له ايمان سره نېغ په نېغه اړيکه لري . د همدې غيرت له مخې زموږ د ټولنې نظم ، ناموس ، عزت ، آبرو ، درناوی او ارزښتونه خوندي دي . له غيرت پرته انساني ټولنه له وړانۍ او گډوډۍ سره مخ کېږي . خو لکه مخکې چې وويل شوو ډېری وختونه يو لفظ له خپلې اصلي معنا انحراف کوي . زموږ په ټولنه كې هم نن ورځ د غيرت اصلي تصور له منځه تللی ، بلكې پر ځای يې له علم او عقل لرې يو بې ځايه او بې معنا تصور رامنځته شوی . زموږ خلک په هغو چارو كې هم د غيرت كلمه د ځان پر وړاندې دېوال كړي چې په هغو كارونو كې غيرت كول يوه غيرعقلانه او په ناپوهۍ ولاړه كړنه وي . په ښځو زده كړه نه كول ، كار ته يې نه پرېښودل ، په له ځانه جوړ كړي حجاب ټينگار كول ، د واده په مسئله كې د لور يا خور خوښه نه پوښتل ، د كوندې خور ، لور او يا مور په نكاح نه وركول ، په ټيټ ولور د لور واده كول ، په ځينو دودونو او رواجونو كې

د یو بل په ضد ډېر لگښتونه او مصارف کول ، او دې ته ورته ډېری نور ، هغه کارونه دي چې د غیرت — ښه به وي که ووايم د افغاني غیرت — په نوم ترسره کېږي.

دغه راز ، زموږ خلک دا د ځان لپاره یو ډول شرم گڼي چې یو څوک یې په ناپوهۍ پوه شي ؛ زوی له پلار څخه ، پلار له زوی څخه ، زده کوونکی له ښوونکي ، او ښوونکی له زده کوونکي څخه په یوه پوښتنه کولو کې غیرت کوي. موږ له نورو سره مشوره کول ، له هغوی څخه د یوې ستونزې حل لاره پوښتل ، تر دې چې یوه ډاکټر یا ارواپوه ته خپله ستونزه بیانول ، د بېغیرتۍ او شرم چاره گڼو. زموږ په ټولنه کې تر ټولو لوی بېغیرته هغه گڼل کېږي چې یو څوک ورته ښکېل وکړي او دی ورته په خوره ژبه ځواب ورکړي ؛ یو څوک یې ووهي او دی له غچ اخیستو پرته په لوی زړه هغه ظالم وبښي ؛ زموږ د کورنیو تربیه له همدې ځایه پیلېږي ، کله چې یو ماشوم خپل پلار ته راشي او ورته ووايي چې پلانکي ووهلم او ما ورته هېڅ هم ونه ویل. نو پلار یې د دې پر ځای چې د ښه چلند او غوره اخلاقو ستاینه یې وکړي ، د غیرت په نوم منفي افکار او تصورات په ذهن کې ور ځای په ځای کړي.

زموږ د ټولنې خلک باید پوه شي چې د غیرت په اړه د دوی لیدلوری ډېر ناسم او له علم او عقل څخه ډېر لرې پاتې دی. د غیرت د سمې پیژندنې لپاره دلته د پیغمبر (ع) د هغه حدیث له راوړلو وروسته نورو خبرو ته هېڅ ځای نه پاتې کېږي او رښتینی غیرت هم همدا دی:

((د دین بنسټ غیرت دی ، او څوک چې غیرت نه لري ، هغه بې دینه دی ؛ ځکه غیرت د زړه ساتنه کوي ، او د بدن غړي ځواکمنوي ، او یو انسان له بدو کارونو او فحشاوو څخه خوندي کوي. او د غیرت نشتون زړه وژني ، تر څو د بدن غړي له منځه یوسي ، او د انسان او د بدو کارونو ترمنځ پرده له منځه لاړه شي.))

که د یو چا غیرت دی له دې کارونو څخه چې په حدیث کې یې یادونه شوې هاکو
نورو کارونو ته هڅوي او یا یې له دې کارونو څخه پرته له نورو کارونو راګرځوي ، نو بې
له شکه چې دا هڅوونکی یا راګرځوونکی یې غیرت نه دی ، بلکې د غیرت تر نوم لاندې
د انسانیت ستر دښمن او د پرمختګ لوی خنډ ، ناپوهي او بې علمي یې ده. دا ډول
غیرت ډېری وختونه د افغانیت او پښتونولۍ په جامه کې هم لیدل کېږي.

۳- شخصیت پرستي او په تاریخ ویان:

تاریخ او ستر شخصیتونه د یوې ټولنې ستره پانګه ده. لومړی د ټولنې په اوسني حالت
باندې په پوهېدو کې راسره مرسته کوي او وروستی یې د ټولنې د پرمختګ او رغونې
لارې چارې را په ګوته کوي. هره ټولنه یو تاریخ لري او دغه راز هره ټولنه ستر
شخصیتونه زېږوي. د سترو شخصیتونو په پیدا کېدو کې بې له شکه چې لوی لاس د
دوی د خپلو زحمتونو او هڅو وي ، خو د دوی په روزنه او ستروالي کې د ټولنې رول
هم له پامه نه شو غورځولی. ستر اشخاص په خپلو هڅو ټولنې ته راوځي او ټولنه د
پرمختګ او بریا په لور سوق کوي. د یوې ټولنې پرمختګ او د سترو شخصیتونو منځته
راتګ د یوې سکې دوه مخونه دي. په دې معنا چې ستر اشخاص ټولنه د پرمختګ او
سوکالۍ په لور بیایي او ټولنه بیا له یوه عادي شخص څخه ستر تاریخي شخصیت
جوړوي. په دې ځای کې د تاریخ دنده د دې ټولې پروسې تر راتلونکو نسلونو پورې
رسول ده. تاریخ دروغ او رښتیا دواړه لرلای شي ، خو له دې نه انکار نه شي کېدلای
چې تاریخ د هغې ټولنې تېر وخت په ډېر پرمین ډول او ددې روڼو نسلونو ته بیانوي.
د دې طبیعي پایله دا وي چې په انسان کې له خپل تاریخ او خپلو اتلانو سره مینه پیدا
کېږي. او په خپل تاریخ ویار کول پیل کړي.

دا پایله په ټولو ټولنو کې یو ډول ده. خو هغه ټولنې چې پرمختللي او په علم سنباله
وي ، په هغو کې هره ورځ داسې اشخاص راپیدا کېږي چې تاریخ جوړوونکي شخصیتونه
وي. او ټولنه له داسې اشخاصو څخه هر مهال ډکه وي ، له همدې امله له خپلو اتلانو

سره مينه د لمانځنې او پرستش تر کچې نه رسېږي او په تاريخ وياړ د دوی د غفلت او وروسته والي لامل نه گرځي. د دې برعکس ، وروسته پاتې ټولنې د نوو او سترو شخصيتونو له پيدا کولو څخه عاجزه وي او په يوه وروسته پاتې ټولنه کې د سترو شخصيتونو د غوړېدنې او ځلېدنې لپاره ځای نه وي. په دې اساس ، په وروسته پاتې ټولنو کې له اشخاصو سره مينه له يوه عقلي او منطقي بريد څخه وځي او د لمانځنې او لېونتوب تر کچې رسېږي. دغه راز ، تاريخ د دوی لپاره د عبرت او گټور لارښود پر ځای د غفلت ، تبلي او بېکارۍ وسيله وگرځي. د ټولنې وگړي د تاريخ په مجازي انځور کې غرق او ورک پاتې وي او د خپلې ټولنې د رغونې او پرمختگ لپاره يې لاس او پېښې شل وي.

له تاريخ او سترو شخصيتونو سره همدا چلند زموږ په ټولنه کې هم دود دی. د دې چلند ريښې زموږ په ټولنه کې دومره ژورې او زموږ د خلکو په اذهانو يې دومره ژور اغېز ناست دی ، چې د دې چلند له منځه وړل يا اصلاح کول تر ډېره بريده يو ناشونی کار ښکاري.

دا چلند گڼ لاملونه لري. له هغو نه دوه — د نوو اشخاصو نه رامنځته کېدل او د ټولنې وروسته والی — يې مخکې ياد شوو. درېيم لامل يې دا دی چې زموږ د ټولنې خلک تر اوسه پورې د ((مړ)) کلمې په معنا نه دي پوه شوي او په دې نه دي پوه چې تاريخ له نن څخه د څو سوه يا زره کاله پخوا بيان ده ؛ نه هغه اشخاص له قبرونو څخه راپاڅېږي چې زموږ لپاره يو ځل بيا کار وکړي او نه هغه تاريخ د غفلت په خوبونو بېرته راگرځول کېدلای شي.

مړی چا دی ژوندی کړی په ژړا - عبدالرحمن مومند

په همدې ډول ، زموږ خلک بايد پر دې پوه شي چې خوشحال خان خټک لاندې شعر يوازې د ځينو مؤقتي احساساتو او شاعرانه جذباتو له مخې ويلاى او هېڅکله دا کار شونى نه دى ؛

زه خوشحال توره لاس کفن په غاړه به راپاڅم
که خبر شوم چې پښتون د چا غلام دى

(خ. خ. خټک)

که له يو بله اړخه دې شعر ته وګورو ، نو دا شعر يو ډېر مثبت او هڅوونکى پيغام را کوي. خوشحال خان خټک په دې پوهېده چې لکه څنګه چې نن ما خپل قوم ته خپلواکي وګټله ، په همدې ډول په هر عصر او دور کې به يو خوشحال پيدا کېږي او خپل قوم به د نړۍ پرمخ عروج ته رسوي. خو له علم څخه د لرې ټولنو يوه لويه ستونزه دا وي چې له هر شي يوازې منفي اغېز او پيغام اخلي ، پر مثبت او ګټور اړخ يې سترګې پټې وي.

يو بل لامل يې دا دى چې زموږ تاريخ د علم په ډول تر اوسه پورې نه دى ليکل شوى ، بلکې ډېرى تاريخونه د افسانو ، ناولونو او نکلونو په ډول ليکل شوي او د تاريخ ليکنې په برخه کې ډېرى هغو کسانو قلم پورته کړى چې د تاريخ په اړه يې لومړني معلومات هم ډېر ناقص او نيمګړي وي. ملي جذبات ، ديني اعتقادات ، قومي او ژبني تعصبات ، له اتلانو سره له اندازې زياته مينه ، د پېښې د يوې کيسې يا نکل په ډول بيانول ، په يوه تاريخي تشه کې خپل شخصي احساسات ور ځايول ، دا او دې ورته ډېر نور هغه عناصر دي چې زموږ تاريخونه ترې مالا مال دي.

د دې لپاره چې دا چلند اصلاح او يا په بشپړ ډول له منځه يو وړل شي ، پکار ده چې لومړى په ليکل شوو تاريخونو پراخ علمي او اکاډميک تنقيد وشي او له هغه وروسته تاريخ د يوه علم په توګه وليکل شي. پېښې چې څنګه وې ، په هماغه ډول په علمي

ښه وليکل شي ؛ د تاريخي تشو له ځانه د ډکولو هڅه بايد هېڅ ونه شي ، بلکې راتلونکو خپرونکو او مؤرخينو ته دې پرېښودل شي . وخت او د علم پرمختگ به پخپله دا تشې ډکې کړي .

د مؤرخ دنده ده چې په تاريخ کې تېر وخت په علمي ډول بيان کړي ، نه دا چې له تاريخ څخه د وياړ يوه مسئله او يا په اتلانو باندې د مينېدو يوه وسيله جوړه کړي . د تېر وخت له مجازي انځور څخه د اوسنۍ نړۍ حقيقت ته راوستل او د روانو حالاتو په اړه د خلکو پوهاوی زياتول د يوه مؤرخ له اساسي دندو څخه ده . زموږ مورخ ته بويه چې دا دنده په بشپړ اخلاص او علمي ديانت سرته ورسوي . او دا ټولنه له دوو سترو ښامارانو — شخصيت پرستي او پر تاريخ وياړنې — څخه وژغوري .

۴- جنسي پوهاوی:

انسان يوازې يو خوراک-څښاک کوونکی او عاقل موجود نه دی ، بلکې ځينې نور خواهشات ، احساسات او غوښتنې هم د انساني شخصيت لويه برخه جوړوي . په دې کې تر ټولو پياوړې او سرکښۍ ته مایله غوښتنه جنسي خواهشات دي . په عقل باندې تر ټولو زياته غالبه کېدونکې قوه همدا جنسي خواهش دی . او که په سمو او روا لارو دا قوه خړوبه شي ، نو د انساني ټولنې د هوساينې او ډاډ يو ستر لامل هم دی . هر عادي انسان په طبيعي ډول جنسي اړيکو ته ژوره لېوالتيا لري او د کورنۍ او ټولنې دا مسؤليت دی چې د ده دا لېوالتيا په سمه لار ور پوره کړي . که نه د دې قوې خپل او په زوره کنترول يو ډېر سخت او تر ډېره حده ناشونی کار دی . اړينه نه ده که د يوه انسان دا غوښتنه له روا لارې پوره نه شي ، نو هغه به هر وروڼه بد کارۍ ته مخه کوي ؛ بلکې د دې قوې په زور خپل او کنترول ، د نورو رواني او بدني ناروغيو لامل گرځي . انسان له نورمال حالت څخه وباسي . او د ژوند په اړه يو تياره او بې معنا ليدلوری ور پيدا کېږي .

په دې ټولنه کې په دې برخه کې دوه لويې ستونزې ليدل کېږي. يوه دا چې ، کومه روا لار چې الله تعالی بنودلې ، تر هغې پورې ور رسېدل زموږ ټولنې يو ناشونی کار گرځولی. او دوهم دا چې ، د جنسي خواهشاتو او اړيکو په اړه د خلکو د پوهې کچه ډېره ټيټه او يا له نشت سره برابره ده. په دې ځای کې پر همدې دوهمې ستونزې خبرې کوو.

په جنسي خواهشاتو باندې د خبرو اترو نه کول ، د سيمينارونو نه دايږول ، په ټلويزوني او راډيويي شبکو کې برنامې نه خپرول ، په ټولګيو کې د ښوونکو له خوا زده کوونکو ته په دې اړه پوهاوی نه ورکول ، د پلار له خوا زوی ته او يا د مور له خوا لور ته په دې اړه لارښوونه نه کول ، په جوماتونو کې پر دې موضوع د ملايانو چوپټيا ، په دې اړه پوښتنه گروېږنه نه کول او... يوازې او يوازې يو لامل لري او هغه دا چې پر دې موضوع خبرې کول زموږ په ټولنه کې شرم باله شي او کوم څوک چې پر دې موضوع غږ يا قلم پورته کوي ، هغه د ټولنې تر ټولو بې شرمه ، بې حيا ، رټل شوی او بې دينی و بې لاری ته لاره جوړوونکی گڼل کېږي. زموږ خلک په دې کې د شرم احساس کوي چې له خپل زوی يا لور سره په هغه مسئله چې د هغوی په ژوند کې تر ټولو ستر او حياتي رول لري ، خبرې اترې وکړي او يا د هغوی پوښتنو ته ځوابونه ووايي.

د دې کار يو لامل دا دی چې زموږ خلک تر اوسه پورې په دې نه دي پوه شوي چې د جنسي اړيکو په اړه پوهاوی يې د ژوند لپاره څومره اړين دی ، او په دې برخه کې ناپوهي يې لومړی کورنی او بيا وروسته ټولنې ته څومره ستر گواښ پېښولای شي. د ارواپوهنې څېړنې څرگندوي چې د ښځې او مېړه ترمنځ په جنسي اړيکه کې ستونزه د دوی د ګډ ژوند په ترخولو کې تر بل هر شي ډېر لاس لري. او د دې ستونزې يوازینی لامل په دې اړه د ښځې او مېړه ناپوهي ده.

نن ورځ د جنس پورې اړوند موضوعات د علم يوه مستقلة او خپلواکه څانګه گرځېدلې او دا موضوعات د سېکسالوجي ((Sexology)) تر نوم لاندې د علم په توګه لوستل کېږي. څنګه چې په اوسنۍ نړۍ کې د پرمختګ لپاره د نورو علومو ترلاسی مهم او اړين

دی ، په همدې ډول د دې علم ترلاسی او د دې علم خپرول هم اړین او مهم دي. نو په دې اړه د شرم هېڅ ځای نه پاتې کېږي ، ځکه د علم په ترلاسه کولو کې شرم کول ځان د تباهی کندی ته ور تېل وهل دي. باید په دې پوه شو چې د کورني ژوند خوشالي او هوساینه نېغ په نېغه په دې علم پورې اړونده ده ، او د کورنۍ د مشرانو — د مور او پلار دواړو — دا مسؤلیت دی چې خپل بې ځایه او غیرعقلانه شرم یوې خواته کړي ، او په خلاص فکر په دې موضوع له خپلو اولادونو سره بحث وکړي. دغه راز ښوونکو او ملایانو ته هم بویه چې دا مسئله د خپل بحث او خبرو اترو موضوع وگرځوي ، او له علمي اړخه دا موضوع وشي. زموږ خلک باید په دې پوه شي چې په ۲۱ پېړۍ کې دا کار ناشونی دی چې خپل زوی یا لور په یوه کوټه کې بند کړو او په دې هیله واوسو چې دوی به له بې لاریو را وگرځي ؛ اوسنۍ نړۍ یو نړیوال کور گرځېدلی ، زموږ زوی یا لور به نن یا سبا هرومرو له دې مسایلو سره مخ کېږي ، په دې اړه به تجسس او پوښتنې ورته پیدا کېږي ، او د هغو پوښتنو د ځوابونو په لټون پسې به وځي ، نو آیا ښه به نه وي چې له دې توپان سره له لاهو کېدو مخکې لاهغوی ته په دې اړه هر اړخیز — علمي او اسلامي — پوهاوی ورکړو او خپل ځان د پېښمانتیا او وجدان له عذاب څخه وژغورو؟

۵- د هېواد قوانین:

قوانین په یوه ټولنه کې د نظم او ګډوډۍ د مخنیوي لپاره رامنځته کېږي. الله تعالی په سرک باندې د تګ قوانین نه دي ټاکلي ، خو انسانانو د دوه لوریزه سرکونو زیان تجربه کړی چې د مالي و بدني تاوان او ګډوډۍ لامل ګرځي ، ځکه یې سرکونه په منځ کې بېل کړي ، او د ((ښي او کین لاس)) قانون یې رامنځته کړی. په دې معنا چې هر لاروی به خپل ښي یا کین لاس ته تګ کوي. د هېواد بل هر قانون په همدې ډول در واخلي. د هر قانون موخه به د یوې ګډوډۍ د مخنیوي او د نظم راوستل وي.

د قوانینو په اړه زموږ په ټولنه کې دوه لیدلوري وجود لري. یو لیدلوری دا دی چې د دې قوانینو سرغړونه یو جرم ده او که څوک دا جرم تر سره کړي ، نو سزا به ورکول

کېږي. یو ډله خلک په همدې لیدلوري دي او د قوانینو پابندي یوازې له سزا څخه د ځان ساتلو لپاره کوي. دوهم لیدلوری دا دی چې دا قوانین د الله له خوا نه دي ټاکل شوي ، بلکې ځینې خلک په خپله خوښه را پورته شوي او دا قوانین یې جوړ کړي ، نو که د دې قوانینو پابندي ونه کړو ، نو آیا کومه گناه به مو کړې وي ؟ دا لیدلوری یو ډېر منفي او په ډېر ناسم دلیل ولاړ دی. په دې ځای کې همدې دوهمې ډلې ته په څو ټکو کې د ځواب ورکولو هڅه شوې:

یو ، دا رښتیا ده چې د ټولنې قوانین انسانان جوړوي ، ځکه الله تعالی یوازې د انسان د اخلاقي سمون لپاره لارښوونې را لېږي ؛ او د انساني ژوند په نورو اړخونو کې لاسوهنه نه کوي. الله تعالی د دنیوي ژوند لپاره عقل او فکر ورکړی او انسان یې خپلواکی پیدا کړی ، چې د خپل ژوند د سمون لپاره هر څه چې ورته ښه او غوره ښکاري هماغه وکړي. که الله تعالی په هر څه کې لاسوهنه کولای او یا یې کړې وای ، نو یو کتاب یې باید په دې اړه هم رالېږلای وای چې موږ پخلی څنگه وکړو ، کوم کوم ډول خواږه پاڅه کړو او په څه ډول یې وخورو ؛ دغه راز یو کتاب یې باید په دې اړه هم رالېږلی وای چې ځان ته جامې څنگه وگندو ، څنگه یې واغوندو ، په اونۍ کې جامې درې ځله بدلې کړو او که دوه ځله ! الله تعالی په داسې چارو کې اصلاً لاسوهنه نه کوي ، بلکې دا یې انساني عقل او فکر ته پرې ایښي. نو له دې دا په ډاگه شوه چې قوانین که جوړېږي ، نو انسان به یې جوړوي ، خدای له دې کار څخه لاس اخیستی دی.

دوه ، هغه انسانان چې قانون جوړوونکي دي (مقننه قوه) هغه له اسمان څخه نه دي نازل شوي او نه د هغو د گمارلو په اړه له اسمان څخه حکم نازل شوی ، بلکې هغوی زموږ او ستاسې له خوا گمارل شوي استازي دي. موږ د خپلو رایو په اساس هغوی ته دا واک او حق ورکړی ، چې زموږ لپاره قوانین جوړ کړي او یوې بلې قوې (اجرائیه) ته مو دا واک ورکړی ، چې هغه یې پر موږ پلي او نافذ کړي ؛ او که موږ کومه سرغړونه وکړه نو درېیمه قوه (قضائیه) دا حق او ځواک لري ، چې زموږ په حق کې پرېکړه وکړي او

د هغې سرغړونې په بدل کې یوه وړ سزا راته وټاکي. که دې ټولې پروسې ته وگورو ، نو دلته هماغه انسان تر سترگو کېږي چې دا نیوکه یې را پورته کړې چې زه ولې د ځینو انسانانو له خوا د جوړ شویو قوانینو پابندي وکړم. نو دی باید په دې پوه شي چې دا قوانین او له دې قوانینو څخه د سرغړونې په بدل کې ورکول کېدونکې سزا پخپله ده (د ده استازو) ټاکلې او اوس پخپله په خپل لاس کړي کار نیوکه کوي!

درې ، آیا له دې قوانینو څخه په سرغړونه به الله تعالی سزا ورکوي ؟ هو ، الله تعالی به پر دې سرغړونه هرومرو سزا ورکوي. د دې دلیل دا دی چې قانون د حکومت او عام وگړي تر منځ یو تړون او معاهده ده ، او د معاهدې ماتول او یا له تړون څخه سرغړونه کول حرام ده. په دې هکله د الله تعالی حکم دا دی: **وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا**. نو هېڅ انسان سره نه ښايي چې په هېواد کې له حاکم قانون څخه سرغړونه وکړي ، یا یې په خلاف بغاوت وکړي. هو ، دا حق په هر وخت کې لري که دی په دې پوهېږي چې دا قانون د هېواد او انسانیت په تاوان دی ، نو د علمي او عقلي استدلال له مخې خپل اختلاف څرگند کړي او تنقید پرې وکړي ، خو هېڅکله به هم له هغه قانون څخه سرغړونه نه کوي. د اختلاف حق هر وخت لري ، خو د بغاوت او سرکښۍ حق نه انساني عقل ورکوي او نه هم دین د فتنې او بغاوت اجازه ورکوي.

۶- کسبونه:

یوه ټولنه هغه وخت د بریا لارې ته برابرېږي چې هر وگړی تر خپله وسه د ټولنې په پرمختګ او وده کې برخه واخلي. پوهان او علما د علم او پوهې په رڼا د ټولنې تیاري له منځه یوسي او کسبګران د خپل کسب او هنر له لارې د ټولنې اساسي ستنې په پښو ودروي.

په یوه ټولنه کې ډول ډول کسبونه وجود لري او د هر کسب ګټه او ونډه په ټولنه کې یو تر بله توپیر لري. امکان لري چې یو کسب ټولنې ته ډېره ګټه ورسوي ، کسبګر لپاره

يې عايد ډېر وي ، ونډه يې زياته وي ؛ او يو بل كسب بيا ټولنې ته هغومره گټه ونه رسوي ، عايد يې ډېر نه وي ، او ونډه يې كمه وي ؛ خو دا په دې معنا نه ده چې دا وروستۍ كسب يو بد او ناوړه كسب دى ، او په ټولنه كې دې ورته په ټيټه سترگه وكتل شي. او د هغه كسب په اړه منفي ليدلورى دې كچې ته ورسېږي ، چې يو كسبگر خپل كسب او ژوند عذاب وگڼي.

زموږ په ټولنه كې هم د ځينو كسبونو په اړه دومره منفي ليدلورى شتون لري چې حتى د هغه كسب څښتن له نورو انسانانو څخه كم گڼل كېږي او هغه كسبگر د خپل اصلي نوم په ځاى د هغه د كسب په نوم يادېږي. كه يو څوك خپلۍ او بوټان رنگوي ، نو د هغه خپل نوم د تل لپاره ورك وي او په موچي مشهور وي ؛ د وېښتانو كموونكي ته ((سلمان يا ډم)) ويل كېږي ، حد خو يې هغه وخت وي چې كله يو ډم يا سلمان د خليفه په نوم يادېږي ؛ دا نومونه د ((ډاكټر)) يا ((انجينر)) په شان له عزت او درناوي څخه نه ، بلكې هدف يې د هغه كسب تحقير ، بد او سپك گڼل وي. د دې تر شا گڼل لاملونه كېدلای شي ، خو تر ټولو لوى لامل يې د كسب او كار په حقيقت او ارزښت ناپوهي او د دې ترڅنگ د الله تعالى د هغې طرحې په اړه ناڅېرتيا ده چې الله تعالى ولې انسانان په ډول ډول مرتبو خلق كړي. يو يې موچي كړى ، بل ته يې د شاعرۍ وړتيا وركړې ، بل د يو چا د درملنې ښه استعداد لري او د بل شخص ذهن د ودانيو په جوړښت او رغښت كې ښه كار كوي. د دې لامل الله تعالى په دې ډول بيان كړى. ((او د ځينو مرتبه مو پر ځينو اوچته كړې تر څو يو د بل لاس لاندې (كاركونكي) وگرځوي — سورة الزخرف)). الله تعالى د دې آيت په پاى كې فرمايي چې دا زما يو رحمت او لوړبينه ده چې په تاسو مې په دې ډول خلق كړي ياستئ. كه دا كار انسانانو ته پاتې واى ، نو هرومرو به يو لوى فساد رامنځته شوى وو.

دا الله تعالى دى چې انسانان له ډول ډول وړتياوو سره پنځوي او ټول انسانان يې سره ورته نه دي پيدا كړي. له همدې امله كه يو څوك د يو چا پر كسب او يا مالي حالت

ټوکې او رشخند وهي ، دا په حقيقت کې د الله تعالى پر هغه ازلي طرحې او حکمت يو ډول رشخند او ملنډې دي (العياذ باللہ) او دا کار يوه لويه گناه ده.

د دې پر ځای چې په دې کسبونو يا د هغوی په څښتنانو مسخرې وکړو ، بويه چې د هغوی احسان ومنو او مننه يې وکړو ، چې همدا زموږ د ټولنې په بډايه کولو او پرمختګ کې لگيا دي. تر هغو پورې يو کسب ناروا او بد نه دی ، تر څو پورې چې د شريعت خلاف کومه کړنه پکې ونه ليدل شي او د ټولنې په زيان او تاوان نه وي. د دې ټولنې خلک بايد پوه شي چې د مرتبو او مقامونو دا وېش الله کړی او زموږ د ښکمرغۍ او ښکني لپاره يې کړی.

۷- په ټاکنوکې نه ګډون:

د انسان په نفس کې د خير او شر دواړه مادې وجود لري. که د خير اړخ په يوه انسان غالب شي ، نو د هغه مقام په دې او راتلونکي دواړو جهانو کې د بريا او ښکمرغۍ هسکو ته ورسېږي. او که يې د شر لوری سر راپورته کړي ، نو داسې ځای ته ورسېږي چې شيطان هم ترې پناه غواړي. د شر قوې د خنثی کولو او د خير قوې ته د ودې ورکولو لپاره الله تعالى انسان په ډول ډول ځواکونو او وسايلو نازولی دی. په دنيوي چارو کې د خير او شر د تمیيز او توپير کولو لپاره الله تعالى عقل او شعور ورکړی ؛ دغه راز کوم څه چې د يوه انسان لپاره په اخرت کې خير او يا شر دی ، د هغو لپاره يې وخت په وخت پيغمبران او کتابونه استولي. د اخرت لپاره چې انسان کوم څه ته اړتيا لرله ، هغه له نن څخه باندې څوارلس سوه کاله مخکې بشپړ شوو. خير او شر په نهايي ډول څرګند او روښانه دي. خو له دنيوي اړخه لاهم انسان خپل عقل ته محتاجه دی او د خپل عقل له لارې پکار ده چې د ښه او بد ترمنځ توپير وکړي.

دلته يوه خبره د غور وړ ده چې ټولو انسانانو ته يو ډول عقل او فکر نه دی ورکول شوی ، د دې حتمي پايله دا ده چې د دوو انسانانو ترمنځ به د ښه او بد په اړه ليدلوری

او فکر هم بېل او جلا وي. د همدې لپاره د دې ستونزې د هوارتيا لپاره د يوې ټولنې انسانان پخپلو منځونو کې هوکړه کوي ، چې له نن څخه وروسته به په دنيوي چارو کې د ښه او بد پرېکړه هغه ډله خلک کوي چې موږ يې په خپله خوښه او رايه ټاکو. د دې پروسې په پايله کې منځته راتلونکي حکومت ته جمهوريت ويل کېږي.

د جمهوريت يو لوی اصل ټاکنې دي. په جمهوري ټولنو کې ولسمشر او نور چارواکي د همدې ټاکنو له لارې غوره کېږي او د هېواد د چارو واکې په لاس کې اخلي. د يوه غوره او يا بېکاره حکومت رامنځته کول ، نېغ په نېغه د هغې ټولنې د وگړو په اکثريت رايو پورې اړه لري. د يوه غوره حکومت شتون د يوې ټولنې د وگړو سياسي شعور ، د علم او پوهې کچه ، له خپل هېواد سره مينه او د خپل هېواد سوکالۍ او پرمختگ ته هيله څرگندوي ؛ حال دا چې د يوه ناوړه ، نااهله ، ظالم ، په کار ناپوه مشر شتون يې له ځنډه دا په گوته کوي چې د دې ټولنې وگړي د غفلت په خوب ويده او د خپل هېواد د پرمختگ او ودې نه غوښتونکي دي. د ټاکنو يوه تر ټولو لويه ښېگڼه دا وي چې د ټولنې هر وگړي ته دا واک ورکوي چې هر ځل د يوه لارښه ، غوره ، گټور او پخپلو ژمنو ولاړ حکومت رامنځته کړي ؛ دا همداسې مثال لري لکه يو مخترع چې وخت په وخت د علم او پوهې په زياتېدو پخپله اختراع کې ښه والی او پرمختگ راولي. او يوه ورځ يې تر ټولو پرمختللي او غوره حالت ته ورسوي. ټاکنې هم همداسې درواخلۍ.

زموږ په ټولنه کې د ټاکنو په اړه گڼ ليدلوري شتون لري. يو ليدلوری دا دی چې جمهوريت يو کفري نظام دی ! او په ټاکنو کې برخه اخيستل يوه لويه گناه او سرغړونه ده. بل ليدلوری دا دی چې د يوه تن رايه هېڅ بدلون نه شي رامنځته کولای. درېيم ليدلوری د هغو خلکو دی چې په ټاکنو کې برخه اخلي ، خو په دې فکر کې نه وي چې رايه يې په پوره فکر او غور کارولې که نه. ټاکنو ته د يوې لوبې او ساتېرې په سترگه گوري. او وروستی ليدلوری د هغو خلکو دی چې په پوره فکر او هوش دا خبره مني چې د يوې ټولنې پرمختگ نېغ په نېغه د هغې ټولنې په سياسي نظام پورې تړلی او يو غوره

سیاسي نظام ((یوازې او یوازې)) د همدې ټاکنو له لارې رامنځته کېدلای شي. همدا مثبت او عقلاني لیدلوری دی.

هغه کسان چې خپله یوه رایه ، بې ارزښته گڼي ، نو هغوی ته بویه چې د څو شېبو لپاره داسې فرض کړي چې که د هېواد ټول وگړي په همدې فکر په ټاکنو کې برخه وا نهخلي ، نو پایله به یې څه وي ؟ دا داسې مثال لري لکه یوه کور چې اور اخیستی وي ، او د کور ټول غړي په دې فکر ارام ناست وي ، چې زما یو ستل اوبه به نو څومره په درد خوري. د دې ښکاره پایله دا ده چې له کور سره سره به هغه ټول کسان هم د اور په لمبو کې سوځېږي. د درېیم لیدلوري کسان بیا داسې مثال لري لکه د همدې کور کسان را پورته شي او د دې په ځای چې په خپل یو ستل اوبو اور ووژني ، اوبه بې ځایه توی کړي او ضایع یې کړي. دا یو ډېر ناسم کار دی او د یوې ټولنې وړانۍ او تباڼۍ ته لاره هوارول دي. په دې کې هغه ډله چې دا کار له اسلام سره مخالف گڼي ، هغوی باید پوه شي چې دې نړۍ کې د واکمن ټاکلو واک یوازې له دوو سرچینو سره دی: یو د دې نړۍ خالق ، الله تعالی ؛ او بل پخپله خلک. درېیم هر لوری چې دا واک او صلاحیت ځان ته اختصاصوي ، هغه باید خپل دلیل وړاندې کړي او هغه سرچینه را په گوته کړي چې هغوی ته دا واک ورکوي چې په نورو انسانانو واکمني وکړي او یا کوم څوک پرې واکمني کړي. د پیغمبرانو د لړۍ له پای ته رسېدلو وروسته ، الله تعالی دا واک انسان ته سپارلی دی او په قرآن کریم کې یې یو عمومي اصول بیان کړی چې د مسلمانانو چارې به د هغوی په خپلمنځي مشوره ترسره کېږي. جمهوریت د همدې اصول علمي او عقلي اطلاق او منظم او عقل ته نږدې نظام او بڼه ده. دا نظام نه یوازې دا چې یو کفري او پردی نظام نه دی ، بلکې په حقیقت کې د اسلام له اصولو سره برابر او د مسلمانانو خپل نظام دی چې د ځینو لاملونو له کبله ترې پردی شوی او له لاسه یې ورکړی دی.

نن ورځ د شورا د پلي کولو تر ټولو وړ لاره ټاکنې دي. په دې اساس ، د ټاکنو ارزښت له پامه غورځولو نه دی ، پکار ده چې هر وګړی د خپلې رایې په ارزښت پوه شي او د یوې سوکالې او ابادې ټولنې د رامنځته کولو لپاره یې په بشپړ غور او فکر وکاروي.

پای

د کتاب دوهمه برخه

علم و ژبه

موډاوروان عصر

انسان د نورو ډېری مخلوقاتو په څېر د خپلو شپو د سبا کولو لپاره یوازې د خوراک او څښاک په لټه کې نه وي ، بلکې د خپل ژوند د ښه والي ، ارامتیا ، سوکالۍ ، هوساینې ، او له سختو کارونو څخه د ځان د خلاصون لپاره هڅه او تلاش هم کوي. انسان ته د عقل په ښه الله تعالی یوه ډېره نایابه او گرانېه قوه ور په برخه کړې. د عقل له لارې انسان تل هڅه کړې چې د خپل ژوند ، ټولنیزې ، اقتصادي ، سیاسي ، علمي او پوهنیزې غوټې پراخيزي ؛ د همدې عقل له لارې غواړي چې په فطرت برلاسی شي ، د فطرت قوانین مطالعه کړي او تر خپل کنترول لاندې یې راولي ؛ او د ځان د هوساینې او ارامتیا لپاره ډول ډول وسایل او توکي اختراع کړي. د دې پیل د غار له انسان نه نیولي چې کله یې د ځان لپاره د ښکار او له دارونکو ځناورو څخه د ځان ساتنې په موخه د لرګي یوه خوا نرۍ او تېره کړه او د ځان په ګټه یې وکاروله ، بیا تر نن ورځې پورې دوام لري چې دا دی نن سبا د خپل ځان په څېر — یا له ځان نه هم د ډېر ځواکمن ، تېز او ځیرک — مصنوعي انسان د ایجاد په هڅو کې لګيا دی.

د انساني تاریخ له مطالعې څخه په ډاګه کېږي چې انسان په علمي برخه کې درې ستر دورونه تېر کړي دي چې په لاندې ډول ورته کتنه کوو:

۱- فلسفي او مذهبي دور: په لومړني دور کې انسان له دین او فلسفې سره بوخت وو. له فطرت څخه وېره ، د طبیعي پېښو په اړه حیرانتیا ، د اسماني اجسامو ناپېژندګلوي ، د خپل ځان د تخلیق ، مقصد او انجام په اړه ګڼې پوښتنې او داسې نور هغه څه وو چې لومړنی انسان ورسره لاس او ګرېوان وو. د انسان د همدې کنجکاوې له امله ګڼ فلسفي افکار او غیر الهامي ادیان او مذاهب رامنځته شوو. له ټولنیز ، اقتصادي ، سیاسي او تمدني اړخه د ستونزو په نشتون کې د لومړنیو انسانانو لویه لاسته راوړنه دا وه چې د خپل ځان او کایناتو په اړه به یې یوه غوره توجیه او سبب وړاندې کړ. د دې

دور لاسته راوړنې او اثار يې له شکه چې د انسانيت ستره او گرانبيه پانگه ده او که ووايو چې د انسان وروستني دوه پړاوونه د همدې پړاو له بطن څخه زېږېدلي ، نو يوه بې بنسټه خبره به نه وي ، خو د نن ورځې په پرتله د انسان ټولنيز ، اقتصادي ، سياسي... ژوند له گڼو ستونزو او کړکېچونو سره مخ وو.

۲- علمي اوساينسي دور: په دوهم دور کې انسان د ماورا طبيعي غوتو له پرانيستلو لاس واخيست ، او دا کار يې يوې ټاکلې ډلې ((فلسفيانو او مذهبي رهبران)) ته پرېښود ، او پخپله د دې په ځای چې ماورا طبيعي لانجو کې ځان ښکېل کړي ، هغه موضوعات او مباحث يې ور خپل کړل چې د تجربې او کتنې (مشاهدې) په منگولو کې راتلای شواي. د خپلو تجرباتو او مشاهداتو د دايرې د پراخولو لپاره يې گڼ وسايل ايجاد کړل او يو نوی نړۍ ليد (World view) يې رامنځته کړ. د دې په ځای چې د انسان د فکري او باطني مسايلو او پوښتنو په حل پسې سر وخوړوي ، انسان ته ور پېښو گڼو اقتصادي ، سياسي ، ټولنيزو او طبيعي پېښو ، ستونزو او افتونو د له منځه وړلو لپاره يې شپه و ورځ يوه کړه. له فطرت څخه د وېرېدلو په ځای يې د فطرت په قوانينو د ځان پوهولو او پرې برلاسي کېدو لپاره يې زيار او زحمت پيل کړ. په دې دور کې تندر او برېښنا د ځينو خدايانو قهر يا غضب نه ، بلکې د برېښنايي انرژي د رامنځته کولو وسيله شوه.

دې دور د انسانيت په تاريخ کې د علم او ساينس په برخه کې ډېر لوړ او ستر اشخاص زېږولي دي. د همدې دور د يوه ستر شخصيت او ساينسپوه ، ښاغلي آيزک نيوټن ، په اړه يو شاعر ليکي:

((شاعر:))

يا خدايه! دا نړۍ خو تياره ده.

زه به نیوتن در ولبرم ، روبانه به یی کری.))

۳- دیکنالوژی دور: دا اوسنی او روان دور دی. په اصل کې دا دور د دوهم دور د لاسته راوړنو او د علم او ساینس په عملي کولو او تطبیق ولاړ دی. په دې دور کې علم او ساینس د څېړنو او تحقیقاتو او په فطرت باندې د ځان پوهولو پر ځای د انسان د عملي ژوند د بډایه کولو او هوساینه کې رول لوبول پیل کړل. اوس د انسان موخه یوازې د فطرت په قوانینو باندې د ځان پوهولو له لارې د خپلې وېرې له منځه وړل نه ده ، ځکه تقریباً د فطرت ټول قوانین یې ځان ته اېل کړي دي ، بلکې اوس یوازې په دې هڅه کې دی چې په خپل علم او پوهه انساني ژوند په څه ډول ارامه او هوسا کړي. د درې واړو دورونو لنډیز که په درې ټکو کې وغواړو نو ویلای شو چې: په لومړني دور کې انسان زړور ، دوهم دور کې هوښیار ، او درېیم کې هوسا شو.

۴- د مصنوعي انسان دور: دا دور لا تر اوسه د خپلو خاپوړو په دور کې دی. دا د بشري نړۍ راتلونکې (او بنایي وروستی) دور وي. د نن ورځې یوه لویه بشري قوه په دې دور کې شپه و ورځ خولې تویوي. او د خپل علم او فکر ټول ځواک یې د همدې دور لپاره وقف کړی. په دې دور کې د اصلي انسان رول او درک ډېر کم رنګه دی ، او تر ډېره بریده د خپل لاس جوړ کړي مصنوعي انسان تر کنترول او واک لاندې ښکاري. په لومړني دور کې د فطرت قوانینو انسان له وېرې سره مخ کړی وو ، په وروستي دور کې به انسان له خپلې اختراع څخه په وېره او ډار کې وي. که څه هم ، د دې دور په اړه دا ډول منفي نیوکې ډېرې پرېمانه روانې دي ، خو د لیکوال په اند لکه څنګه چې انسان په لومړني دور کې په ټولو ګواښوونکو پدیدو برلاسی شو ، په همدې ډول به په دې دور کې هم د خپل ځیرک عقل او فکر له لارې برلاسی شي. خو دا برلاستیا او واک به هغه مهال د اصلي انسان لاسته ورځي ، چې مصنوعي انسان به بشري نړۍ ته پراخه

زيانونه اړولي وي. درېيمه نړيواله جګړه په حقيقت کې د انسانانو د دوو ډلو ترمنځ نه ، بلکې د طبيعي او مصنوعي انسان ترمنځ يوه نښته او جګړه به وي.

پورتني کرښې د انسان د پيدايښت له ورځې څخه تر ننه پورې د هغه علمي او فکري بهير ته يوه ځغلنده کتنه وه.

په دې ځای کې اوس په دې خبرې کوو چې نن ورځ زموږ حالت او وضعیت په څه ډول دی. آیا زموږ مسیر له نړۍ سره موازي دی ؟ که موازي نه وي آیا د نورې نړۍ مسیر ته برابر یو او که نه ؟ د اوسنۍ نړۍ غوښتنې او تقاضاوې څه دي ؟ او له اوسنۍ نړۍ سره د سیال کېدو لپاره څه پکار دي ؟

له بده مرغه باید ووايم چې د انسانیت د علمي تاریخ په هېڅ دور کې هم زموږ ونډه او مرسته نه ترسترګو کېږي. له لومړني دور څخه نيولې تر ننه پورې موږ ته تل له نورو څخه هر څه رارسېدلي او په علمي او ساينسي برخو کې نورو ته محتاج پاتې شوي یو. که نن موږ ارامه او هوسا یو ، نو هغه د نورو له برکته ده ، داسې نه ده چې موږ د انسانیت د ښکمرغۍ او پرمختګ لپاره پایځې را بډ وهلې وي ؛ او د انساني ژوند د هوسا کولو لپاره مو اختراعات او پنځونې کړې وي. په دې کې شک نشته چې زموږ ټولنې هم ستر شخصیتونه او پوهان زېږولي دي ، خو د هغو شخصیتونو اغېز په ټولنه دومره نه وو لکه د نورو ټولنو د سترو شخصیتونو چې د نوو څېړنو او تحقیقاتو ته لار برابره کړي. او په ټولنه کې یو علمي او فکري شعور را بيدار کړي. بلکې د ګوتو په شمېر پوهان د خپل وخت تکړه خلک پاتې شوي ، د هغوی د هغه وخت لیکنې او اثار نن ورځ د يوه تاريخي اثر په توګه هرومرو لوی ارزښت لري ، خو هغو اثارو پخپل وخت کې د علم او تحقيق شمعې نه دي روښانه کړې چې د هغو رڼا د علم او پوهې نور پتنگان هم راټول کړي او دا رڼا تر لرې لرې ځایونو پورې ورسوي.

خو له بده مرغه بايد ووايم چې ، سربېره پر دې چې له دې هر څه څخه پرېمانه گټه اخلو او ډېرې وختونه له دې وسايلو پرته خپل ژوند نيمگړی راته برېښي ، خو بيا هم په دې دور او د انسانيت په دې علمي كاروان كې نه ور گډېږو او خپله ونډه پكې نه اخلو ؛ بلكې يوازې په پټو سترگو د نورې نړۍ وسايلو ته ناست يو ، او د ټكنالوژۍ په اړه يوازې هغه مهال خوله چوله كوو چې كله — زموږ د خپلې ناپوهۍ له امله — يوه وسيله كار پرېږدي ، نو هله د هغې ټكنالوژۍ د اختراع كوونكي هېواد او كمپنۍ رټل ترټل پيل كړو او سپكې سپورې ورپسې وايو.

د نن ورځې انسان د ټكنالوژۍ په عصر كې ژوند كوي. پكار ده چې په دې عصر كې تر خپله وسه برخه واخلو ، او په څه ډول چې د نورې نړۍ انسانان زموږ او نورو انسانانو لپاره كار كوي ، په همدې ډول موږ هم له هغوی سره اوږه په اوږه د ټول انسانيت لپاره كار وكړو.

د دې لپاره چې د دې كار جوگه وگرځو ، اړ يو چې د دې عصر غوښتنې او تقاضاوې وپېژنو او پخپل ځان كې هماغه وړتياوې او استعدادونه را وپنځوو چې دا عصر يې غوښتنه كوي.

نننی عصر گټې غوښتنې او تقاضاوې لري او د دې غوښتنو له پوره كولو او را خپلولو پرته نه شو كولاى چې له اوسنۍ نړۍ سره د سيالۍ جوگه شو ؛ په دې ځاى كې له دې غوښتنو څخه پر يو څو يې لنډې خبرې كوو:

۱- ژبه:

علم د انسان د عقلي او فکري قواوو مېوه ده او ژبه د علم د لېږد او انتقال وسیله ده. د نړۍ د علمي تاریخ له مطالعې په ډاګه کېږي چې په هر عصر کې په لویه کچه علم یوه خاصه او ځانګړې ژبه لرلې ده. او په هر عصر کې د اړوند ژبې زده کړه یوازې د افهام او تفهیم د یوې وسیلې په توګه نه، بلکې علم او پوهې ته د لاسرسي لپاره د یوازینۍ لارې په توګه زده شوې ده. خو ورو په ورو هغې ژبې خپل رسوخ او اغېز له لاسه ورکړی او خپل ځای یې بلې ژبې ته پرې ایښی. یو وخت لاتیني ژبه په علم واکمنه وه، او شاوخوا ټول علوم په همدې ژبه کې وړاندې کېدل. په دې کې شک نشته چې له دې وړاندې او په ورته وخت کې نورې لویې ژبې هم وې چې پراخه علمي کار پکې شوی وو. د بېلګې په ډول پهلوي، یوناني، مصري، سنسکرت او داسې نورې ژبې یادولای شو. خو دا هغه ژبې وې چې ساحه یې محدوده وه؛ مګر لاتیني هغه ژبه وه چې له علم سره به مترادفه ګڼل کېدله. له هغه وروسته دوهمه ستره ژبه ((عربي)) وه. په علمي نړۍ باندې د عربي ژبې اغېز د عباسیانو له خلافت سره پیل او د رنسانس او ساینسي انقلاب (Renaissance and Scientific Revolution) په رامنځته کېدو پای ته رسېږي.

د لاتیني ژبې څخه د عربي ژبې د رسوخ او اغېز ساحه پراخه وه او د دې یو لامل دا وو چې وروستۍ ژبه د یوه ستر دین، اسلام، ژبه ګرځېدلې وه. که څه هم، په علمي برخه کې شوی کار د عربي ژبې د ویونکو خپله لاسته راوړنه نه وه او له نورو ژبو څخه را ژباړل شوی کار وو، خو پخپل ځای کې دا هم یوه ستره لاسته راوړنه وه.

له رنسانس او د اروپا، د ناپوهۍ له تیارو څخه له راوتو وروسته علم خپله ژبه او خپل لوری له یوې مخې بدل کړ. علم نور د لاتیني او سنسکرت په څېر له سختو اشتقاقی او پیچلو صرفي قواعدو لرونکو ژبو له منګولو څخه ځان خلاص کړ، او له بېلا بېلو ژبو څخه رامنځته شوې یوه پراخ لمنه، د نوو الفاظو او اصطلاحاتو منونکې او په اسانه

زده کېدونکې ژبه یعنې انگرېزي (ENGLISH)، یې را خپله کړه. د عربي ژبې د له منځه تلو لامل د دې ژبې پیچلتوب نه وو، بلکې د دې ژبې د ویونکو فکري جمود او له علم سره نور د لېوالتیا نشتون وو. د دې ترڅنګ، نور لاملونه هم لري.

انګرېزي ژبه له هماغه نېټې را نیولې تر ننه پورې د علم ژبه پاتې شوې. نن ورځ د انګرېزي ژبه یوازې یوه نړیواله ژبه نه ده، بلکې یوه علمي ژبه ګڼل کېږي. له اسلام پرته، د علم په هېڅ ډګر کې — هغه که ساینسي وي، اجتماعي، اقتصادي، سیاسي، فلسفي، ټکنالوژیک، او یا بل هر ډګر وي — هم وده او پرمختګ امکان نه لري تر څو پورې چې یو څوک په دې ژبه کې پوره تبحر او وړتیا ونه لري. د علم لپاره په دې ژبه کې تر دومره حده کار شوی، که د نړۍ بله هره ژبه وغواړي چې له دې ژبې سره ځان سیال کړي، نو لږ تر لږه باید له ۱۰۰ تر ۱۵۰ کاله پورې شپه او ورځ زیار او زحمت وګالي او دا کار نن ورځ ناشونی ګرځېدلای دی.

انګرېزي ژبه نن ورځ د یوه هېواد یا څو قومونو ژبه نه ده، بلکې په ټولې نړۍ حاکمه، او د اوسني عصر یوه لویه او اړینه غوښتنه ګرځېدلې. د انګرېزي ژبې تر څنګ دوه نورې ژبې هم شته چې نن ورځ پراخه علمي کار او زیار ورته ویستل شوی. بې له شکه چې دا دواړه ژبې هم له انګرېزي سره په هېڅ ډول د سیالۍ وړ نه دي، خو بیا هم د هغوی له ارزښت او اهمیت څخه انکار نه شي کېدلای، چې په هغو کې یوه ((اردو)) ژبه چې د پاکستان ملي ژبه ده، او بله ((فارسي)) ژبه چې د ایران ملي ژبه ده. له برابره مرغه، وروستی ژبه د ((دري)) په بڼه زموږ د هېواد ملي ژبه هم ده او پر دې د الله تعالی شکر په ځای کول پکار دي. او اردو ژبه که څه هم زموږ په هېواد کې نشته خو له دوو ښېګڼو څخه برخمنه ده: یو دا چې، له دې ژبې سره زموږ ډېری هېوادوال بلد دي؛ او دوهم دا چې زده کړه یې ډېره اسانه ده ځکه یوه لویه برخه یې په فارسي یا دري ژبې ولاړه ده. د انګرېزي ترڅنګ د دې دواړو ژبو زده کړه هم په علمي، ادبي او تر یو څه بریده په ساینسي ډګرونو کې لویه مرسته راسره کولای شي.

هره ژبه د انسان لپاره د علم او پرمختګ نوې دروازې پرانيږي. د يوه محقق او عالم لپاره د تحقيق او څېړنې کارونه اسانه او کره کوي. د زده کوونکي لپاره د مطالعې، مراجعې او زده کړې مواد زياتوي. په اړيکو او ارتباطاتو کې اسانتيا رامنځته کوي. او د ژبې په وسيله د انسانانو ترمنځ د افکارو او نظرياتو د تبادلې، د افهام او تفهيم، د مينې او محبت، د زغم او د يو بل منلو ارزښتونه وده او پراختيا مومي.

۲- کمپيوټر:

د کمپيوټر په هکله زموږ تصور تر نن ورځې پورې هماغه څو سوه کاله پخوانی دی چې کمپيوټر د حساب يو برېښناييز ماشين دی. خو په دې بايد پوه شو چې کمپيوټر نن ورځ له حساب او ساده کارونو څخه دومره وړاندې تللی چې يو عادي انسان يې فکر هم نه شي کولای. په اوس وخت کې د ژوند هېڅ داسې ډگر نه تر سترگو کېږي چې هلته د کمپيوټر شتون تر سترگو نه شي. له ساده اداري او کورنيو کارونو نيولې، په لويو دفترونو او ادارو، په بانکونو کې د انسان له وس پورته د پېچلو محاسبو د سترگو په رپ کې ترسره کول، په فابريکو او توليدي کارخونو کې د وسايلو او توکو ډيزاين، جوړښت او د کار څرنګوالی تعينول، د CAM^1 او CAD^2 په څېر ټکنالوژيو شونتيا، د څېړنې او تحقيق په چارو، په طبي برخه کې د پراخو اسانتياوو رامنځته کول، په همدې ډول آن د يوه هېواد تر کنترول او مديريت پورې ټولې چارې نن ورځ د کمپيوټر په مټ ترسره کېږي.

هغه کارونه چې د وروسته پاتې نړۍ خلک يې ناشوني او/يا ډېر پېچلي ګڼي، له کمپيوټر سره بلد قومونه يې د همدې کوچني ماشين په مرسته د سترگو په رپ کې سرته رسوي. د يوه ماشين اصلي دنده د انسان لپاره کار اسانه کول دي، خو په کومه کچه

¹ د کمپيوټر په مرسته توليد.

² د کمپيوټر په مرسته ډيزاين.

چې کمپیوټر د انسان په ژوند کې اسانتیا او چټکتیا رامنځته کړې ، د بشري نړۍ په تاریخ کې به بل هېڅ ماشین دا کار په دومره کچه نه وي کړی.

کمپیوټر د روان عصر یوه حتمي او ستره تقاضا ګرځېدلې او نن ورځ پرمختګ او کمپیوټر له یو بل سره د لازم او ملزوم په اړیکه تړلي دي. د کمپیوټر له پوره زده کړې او سمې کارونې پرته هېڅ قوم نه شي کولای چې له نړۍ سره د سیالۍ خپل خوب په حقیقت بدل کړي.

۳- انټرنېټ:

دا خبره به مو ډېره اورېدلې وي چې نن ورځ نړۍ یو نړیوال کور یا ټولنه ګرځېدلې. دا رښتیا ده او د دې لامل د انټرنېټ په څېر د انسان ستره لاسته راوړنه او د الله تعالی د قدرت یوه عظیمه نښه ده. نړیوال کور یوازې په دې معنا نه دی چې اوس د نړۍ د هر کونج له انسان سره په اسانه اړیکه نیولای شو. بلکې دا اصطلاح په پراخ ډول ، دې ته اشاره کوي چې نن ورځ د انسانانو ژوند ، فکر ، احساس ، علم ، پوهه ، عقیده ، وده او پرمختګ ، لاسته راوړنه ، اختراع او داسې نور د لرغونې نړۍ په څېر شیندلي او پاشلي نه دي ، بلکې هر انسان — هغه که د نړۍ په هر ګوټ کې وي — بې له ځنډ او ځنډه د بل انسان له یادو شیانو خبرېدلای شي. نن ورځ یوه علمي لاسته راوړنه د یوه کور په زاړه ټاک کې د پېړیو پېړیو د ګردونو او چینجیو خواړه نه ګرځي ، بلکې په هماغه شېبه د ټولې نړۍ د انسانانو تر فکر ، نظر او نقد پورې رسېږي.

انټرنېټ په علمي تحقیق او څېړنې ، د نوو نظریاتو په اړه په خبرېدو ، د خپلو افکارو په څرګندولو ، د نړۍ له هر ډول سیاسي ، اقتصادي او ټولنیزو پرمختګونو او اکتشافاتو په اړه په پوهېدو ، او داسې نورو ګڼو چارو کې ستر رول لوبولی او یو نړیوال انقلاب یې رامنځته کړی دی. د انټرنېټ پرمخ میلیونونو کتابونه ، څېړنیز کتابګوتي او لیکنې ، مجلې ، اونیزې ، ورځپانې او داسې نور په لوی شمېر په وړیا ډول د لاسرسي وړ دي.

انټرنټ يوازې د اثارو د يوه ارشيف په څېر نه دی چې هلته يوازې د تاريخ گرد وېلي اثار موندل کېږي ، بلکې هره ورځ — هره ورځ خو ډېره اوږده موده ده — هره ثانيه گڼ شمېر کتابونه ، ليکنې ، مقالې ، کتابگوټي ، انځورونه ، ويډيوگانې ، او داسې نور د انسانانو د ودې او پرمختگ لپاره ايښودل کېږي. د دې ترڅنگ انټرنټ نورې گڼې اسانتياوې رامنځته کړې چې دا ځای د هغو د خپرلو او څرگندولو نه دی.

که په لنډو ټکو کې د پورتنیو درې واړو (انگرېزي ژبې ، کمپيوټر او انټرنټ) څرگندول وغواړو نو ويلای شو چې اوسنۍ نړۍ يو گډ کور دی. انگرېزي ژبه دې کور ته د ور ننوتو کيلي ؛ کمپيوټر د دې کور دروازه ؛ او انټرنټ د دې کور له غړو سره د اړيکې او پيوستون وسيله ده.

۴- نړۍ ليد:

په لنډ ډول ، نړۍ ليد د درې پوښتنو ځواب دی: يو ، انسان له کومه راغلی ؟ دوه ، د انسان د پيدايښت موخه څه شی ده ؟ درې ، د انسان پايله يا انجام به څه وي ؟ د نړۍ ليد نور پاتې پراخه بحث د همدې درې پوښتنو پر فروعاتو ولاړ دی. په دې اړه انسان پراخه هڅې کړې چې درې واړو پوښتنو ته ځوابونه ووايي. او تر ډېره حده په دې برخه کې بريالی شوی هم دی. خو د دې درې واړو پوښتنو تر ټولو کره او دقيق ځواب ((يوازې او يوازې)) هغه ذات ويلای شي چې انسان يې خلق کړی. د انسان خالق د دې پوښتنو ځواب په ډېر څرگند ډول ويلای چې په هغه کې نور هېڅ کمي او زياتي ته اړتيا نشته. دا چې هغه نړۍ ليد څه شی دی ، دلته پرې خبرې نه کوو ، بلکې په يو بل اړخ يې خبرې کوو.

تر ډېر اوږد مهاله د انسان د فکر يوازينی محور او تمرکز يوازې په همدې درې پوښتنو وو. د دې حتمي پايله دا وه چې له انسان څخه يې په دنياوي ژوند کې د پرمختگ او بدلون حوصله اخيستې وه او د انسان يوازينۍ هيله په اخرت کې برياليتوب وو. خو

نن ورځ نړۍ لید بدل شوی. اوس مهال هغه پوښتنې چې د انسان په ذات او شخصیت پورې تړلې وي ، هغه د انسان شخصي چاره گڼل کېږي او یوې خواته شوې ؛ او پر ځای یې د انساني ژوند د نېکمرغۍ او فلاح فکر او د انسانیت د مذهب (Religion of Humanity) لید لوری رامنځته شوی. انسان له کومه راغلی او د پیدایښت موخه یې څه ده ، د دې پوښتنې ځواب له درې ادرسونو — دیني ، فلسفي ، ساینسي — څخه د هر انسان په وړاندې ایښودل کېږي ، اوس نو دا د هر انسان خپله خوښه ده چې په دې درې واړو کې کوم لیدلوری ټاکي. دغه راز ، دا هم د یوه انسان د خپل فکر او زړه کار دی چې د خپل انجام د ښه والي لپاره کوم لوری غوره کوي ، یا د بد والي لپاره یې له کومو شیانو ځان ساتي. د دې تر ټولو ستر لامل دا دی چې د دې پوښتنو ځوابونه هر انسان ته په فردي ډول بې له شکه یوه گټه رسوي ، خو د ټول انسانیت په ښېگټه او نېکمرغۍ کې دومره ستر رول نه لوبوي. په دې معنا که په ټولیزه توګه ټول انسانان یوازې د همدې پوښتنو په ځواب کې خپل ژوند تېر کړي ، نو دا په اصل کې دنیوي ژوند ته د پای ټکی ایښودل دي. پر دې د خالق شکر په ځای کول پکار دي او دا یې یوه ستره پېرزوینه ده چې انسان ته یې په شخصي معاملاتو او اجتماعي معاملاتو کې د تفریق ، تمیز او بېلتون شعور ورکړی.

نن ورځ د همدې اصل له مخې هر کله چې بشري نړۍ له یوې نوې موضوع سره مخ شي ، نو لومړی هغه مسئله په پوره غور او دقت څېړي چې آیا دا مسئله د شخصي نوعیت ده او که اجتماعي ؟ که موضوع د شخصي نوعیت وي ، نو په هغه کې ټولو انسانانو ته دا اختیار ورکول کېږي چې پخپله خوښه یو لیدلوری غوره کړي. او که د اجتماعي نوعیت وي نو د هغې د حل لپاره په ګډه لاس په کار شي.

له بده مرغه ، په عمومي ډول په اسلامي نړۍ او په خاصه توګه زموږ په ټولنه کې دا لیدلوری تر اوسه پورې نه دی را خپل شوی ؛ زموږ په ټولنه کې چې هر کله یو نوی علمي اکتشاف یا نوې ساینسي لاسته راوړنه را برسېره شي ، نو لومړی د هغې د جواز او

عدم جواز لپاره د يوه ملايا مذهبي مشر په وړاندې ايښودل کېږي ، بيا نو دا د نوموړي کس په خپل طبيعت او خوښې پورې اړه لري — ځکه دين او مذهب په داسې چارو کې هېڅ لاسوهنه نه کوي — چې هغه شی حلال گڼي او يا يې د حراموالي فتوا ورکوي. د اسلامي هېوادونو د نه پرمختګ او وروسته پاتې والي يوازینی لامل همدا دی چې له دين او مذهب څخه يې د اخلاقو د سمون او د انسان د باطني شخصيت د اصلاح په ځای د حلال او حرام په اړه د فتوا ورکولو وسيله گرځولې او هغه ليدلوری چې په نورو اقوامو کې د انقلاب او پرمختګ لامل شوی له هغه څخه يې مخ اړولی.

د خپل پخواني او بې بنسټه ليدلوري له پرېښودو او د روان او په نړۍ باندې د حاکم ليدلوري له ژر — ځکه يو وخت به پخپله راباندې حاکم شي نو ښه ده چې موږ په پخپله ور وړاندې شو او غېږه ورکړو — را خپلولو پرته له اوسنۍ نړۍ سره سيالي او رقابت کول په خلاصو سترګو د خوب ليدل دي.

ليدلوری په پورته ياد نړيوال کور کې د رنگ مثال لري. اوس که زموږ ملايا مذهبي مشر ووايي چې کور په دې رنگ ، رنگول حرام ده ، نو په هغه کور کې به مو خوشالي او ارامتيا په برخه شي او که نه ، د دې ځواب بايد لوستونکی پخپله ورکړي!

د اوسني عصر غوښتنه دا ده چې هر څه په علمي او عقلي توګه وڅيړل او وڅېړل شي ؛ پکار ده چې علمي نړۍ ته د عقل او فکر په سترګه وکتل شي او له سترګو څخه د دين او مذهب پردې لرې کړای شي. دين او مذهب يوازې هغه مهال د نيوکې حق لري چې کله يو علمي اکتشاف او يا عقلي فرضيه د انسانيت له گټو او ښکېلۍ سره ټکر ولري ؛ له هغه ورهاخوا ، هره لاسته راوړنه ، هغه که د ژوند په هر ډګر کې وي او بيا د ټول انسانيت په گټه هم وي ؛ پکار ده چې هغه د الله تعالی له ښو څخه يوه ښه وگڼل شي. پر انټرنټ باندې د بحث پر مهال مې انټرنټ د الله تعالی د قدرت عظيمه ښه وگڼله ، او دا خبره مې د قرآن کریم د هماغه آيت په اساس کړې چې الله تعالی فرمايي ((إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي

الْبَحْرُ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ...) په دې آيت کې الله د نورو شيانو تر څنګ د انسان په لاس جوړه شوې کښتۍ هم له خپلو نښو څخه ګڼي. په دې کې شک نشته چې د ساينس او د انساني عقل هره لاسته راوړنه د الله تعالی قدرت انسان ته روښانه کوي او د هغه ستر ذات په پېژندلو کې لويه مرسته کوي.

د علم او ساينس هر پرمختګ د الله تعالی د پېژندلو په لور يو بل ګام دی ؛ خو که چېرته له دې کاروان څخه شاته پاتې شو ، نو په حقيقت کې به مو له خپل خالق څخه شاته تګ کړی وي.

۵- د علم لورۍ:

د بشري عقل هره هغه فرضيه چې د ((تجربې)) له مخې په ثبوت ورسېږي ، ((مشاهده)) شي ، د خپل اثبات لپاره ټاکلي قوانين وړاندې کړي او په هر ډول حالاتو کې ورته پايله له ځانه ښکاره کړي ، نو هغه مهال هغه فرضيه په ((علم)) بدلېږي. د دې برعکس ، هغه فرضيې چې دا معياريات پوره نه کړي ، هغه تر يوې اوږدې مودې پورې د تحقيق او تنقيح په حال کې وي. په حقيقت کې د نن ورځې ټول هغه علوم چې په انګرېزي کې ورته (Sciences) ويل کېږي ، تر اوږدې مودې د فلسفې تر عنوان لاندې لوستل کېدل. له همدې امله فلسفې ته د علومو مور وايي. ټول علوم د فلسفې له بطن څخه را ټوکېدلي او نننۍ ښه يې غوره کړې. د يونان په اکاډميو او مدرسو کې ګڼ علوم لکه ادبيات ، ځمکپوهنه ، ستور پوهنه ، جغرافيه ، دين ، کلتور ، تمدن او داسې نور تدريسېدل ، خو د نن ورځې په څېر ډلبندي او تصنيف يې نه وو شوی ، بلکې د فلسفې د عمومي عنوان لاندې به دا ټول علوم ښوول او زده کېدل. له دې اکاډميو څخه فارغ زده کوونکي به د يوې ځانګړې برخې ماهرين او متخصصين نه وو ، بلکې په هره برخه کې به يې له خپل استاذ څخه څه نا څه زده کړه کړې وه. له همدې امله کله چې له نن څخه ۲۵۰۰ کاله پخوا د يوه يوناني عالم ليکنه يا کوم اثر راګورو ، نو په هماغه يوه اثر کې پورته ياد ټول علوم تر سترګو کېږي. د افلاطون د ((جمهوريت)) په نوم کتاب ، د

((افلاطون مکالمات))، همدا ډول د ارسطو گڼې ليکنې، په دې ټولو کتابونو کې د علم هره څانگه تر څه نا څه بريده خپرل شوې ده.

د وخت په تېرېدو په فلسفې کې د Epistemology په نوم يوه څانگه رامنځته شوه. دا لفظ له دوو يوناني کلمو څخه ترکيب شوی چې ((Episteme)) د حقيقت يا تيوري او ((Logos)) د علم او پوهې په معنا ده. د يونان وروستنيو فلسفيانو د موضوعاتو ډلبندي پيل کړه او هغه فرضيې چې پورته ياد معياريات به يې پوره کړل، هغه به يې د Epistemology تر نوم لاندې خپرلې. د دوی دې کار دوه لاملونه لرل: يو، دا چې دوی د فلسفي موضوعاتو او علمي حقايقو ترمنځ د بېلتون غوښتونکي وو. او دوهم دا چې، د علومو له پرمختگ سره د يوه عادي زده کوونکي لپاره دا کار ستونزمن وو چې په دې ټولو علومو کې تبحر او وړتيا پيدا کړي.

له هماغه نېټې د علومو ډلبندي، په فرعي څانگو وېشنه، هره برخه د يوه بېل علم په توگه خپرل او خپل او د هرې برخې د ماهرينو روزل پيل شوو چې بيا تر نن ورځې پورې دوام لري. خو له دې لاسته راوړنې سربېره په هر دور کې د انسانانو د يوه لوی اکثريت رحجان به د علم يوې ځانگړې څانگې ته وو؛ يعنې داسې نه وه چې د علم په هره برخه کې په مساوي شمېر خلک بوخت وو، بلکې په هره برخه کې له يو کم شمېر کسانو پرته، د نړۍ لوی شمېر انسانان به په يوه ځانگړي علمي ډگر کې مشغول وو.

همدا حالت د نن ورځې په علمي نړۍ کې هم روان دی. اوسنۍ نړۍ هم د علم يو ځانگړی لوری خپل کړی او يو لوی شمېر په همدې مسير روان دي. په لنډ ډول ويلای شو چې نن ورځ هغه علوم تر تحقيق او مطالعې لاندې دي چې د هغو نېغ په نېغه گټه انساني ژوند ته رسېږي او د بشري ژوندانه په ارامتيا او هوساينه کې رول لوبوي. اوس انسان د مابعدالطبيعاتي غوتو، د فلسفې د پېچلو مباحثو، د ديني او مذهبي اختلافاتو او د شعر او شاعرۍ د ابهاماتو او اجمالونو په ځای هغه علمي ډگرونه را خپل کړي چې د انسان په عملي ژوند کې د تطبيق او پلي کېدو وړ وي، او د انسان د ژوند په بډايه

کولو او ښه والي کې پکار راځي. خلور هغه ډگرونه چې په دې برخه کې يې يادونه کولای شو په لاندې ډول دي:

۱- ټکنالوژي: د علمي قوانينو او تيوريو د تطبيق او عملي کولو په پايله کې رامنځته کېږي او اصلي موخه يې د انساني ژوند هوساينه او شتمن کول دي.

۲- طب: د انسان تر ټولو ستره شتمني روغتيا ده. د انسان د روغتيا او له ډول ډول ناروغيو څخه يې د ژغورنې، او له ژوند څخه د پوره خوند اخيستو لپاره د طب پرمختګ او وده تر بل هر علم ډېره مهمه ده.

۳- ارواپوهنه: هلته چې نننی انسان د خپل ژوند ارامه کولو لپاره شپه او ورځ زيار وباسي، همالته اوسنۍ نړۍ د انسان لپاره ګڼې ذهني او نفسياتي ستونزې او ګډوډۍ راولاړې کړې چې د ټولې نړۍ انسان ورسره لاس او ګرېوان دی. د انسان د دې ستونزو د هوارتيا لپاره د ګوډګرو د تعويذونو، يا د نورو خرافاتو په ځای انسان هڅه کوي چې هر ډول ستونزې ته علمي حل لاره پيدا کړي او هره ګډوډۍ د علم په زور له منځه يوسي.

۴- خلورم ډګريو عمومي او پراخ ډګر دی. په دې کې له پورته يادو درې څانګو پرته نورې څانګې چې يوه ټولنه ورته اړتيا لري، لکه اقتصاد، حقوق، شرعيات، سياسيات، ادبيات، او داسې نور راځي. بې له شکه چې دا هر يو پخپل ځای کې ارزښتناک او ګټور علوم دي، په دې يادو څانګو کې په اوسنۍ نړۍ کې د اقتصاد او سياسي علومو له ارزښت او اهميت څخه انکار نه شي کېدای؛ خو په ټوله کې بيا دا هغه څانګې نه دي چې د يوې ټولنې يا د نړۍ لوی اکثريت دې پکې بوخت وي. د دې برعکس، پورته درې ډگرونه هغه دي چې په هغو کې هر وخت لوی بشري ځواک ته اړتيا وي. د ټکنالوژۍ پرمختګ او د انسانانو د جسمي ناروغيو او اروايي ګډوډيو درملنه د يو څو کسانو له وس نه بهر خبره ده.

دلته خو ټکو ته یادونه اړینه بولم: یو دا چې ، د ټکنالوژۍ کلمه په خپل ځان کې هر هغه علم او/یا فن رانغاړي چې د ټکنالوژۍ د اختراع او رامنځته کولو په برخه کې مرستندوی وي ، لکه: فزیکس ، کمپوټر ساینس ، الېکټریکل انجینرنگ ، او داسې نور. همدا رنگه ، ارواپوهنه له ځینو نورو اجتماعي علومو لکه ټولنپوهنه (Sociology) ، بشر پوهنه (Anthropology) ، ښکلا پوهنه (Aesthetics) پرته ډېره اغېزمنه نه شي تمامېدای. د دې ترڅنګ د لیکوالۍ او ویناوالۍ ځینې مهارتونه هم د یوه ارواپوه لپاره اړین دي. بله دا چې زموږ ټولنه یوه مذهبي ټولنه ده ، نو یو ارواپوه ته بویه چې د خپلې ټولنې د دین او مذهب په اړه هم تر خپل وسه معلومات ولري.

د دې څلور واړو ډګرونو ترڅنګ ، هره ټولنه د علماوو ، پوهانو ، روڼ اندو مبصرینو ، کارپوهانو ، او د ژورنالیزم په اصطلاح د ټکره شنونکو یوه داسې پوړ ته هم اړتیا لري چې د سیمې او نړۍ په روانو اقتصادي ، سیاسي ، ټولنیزو او علمي حالاتو او څرنګوالي د علم او عقل په اساس رڼا واچوي او د سیمې او نړۍ یو رښتینی انځور د خپل ولس په وړاندې کېږدي. د سیمې حالات او د نړۍ روان وضعیت په داسې ډول تحلیل او تجزیه کړي چې یوه عام وګړي ته هر څه د لمر په څېر روښانه شي. دا ډول علما او شنونکي په هر ډګر کې هغه که دیني ، سیاسي ، ټولنیز ، اقتصادي ، علمي ، ساینسي ، فلسفي ، ادبي ، یا بل کوم اړخ وي ، پکار دي او یوه ټولنه له دوی پرته د بدلون او نوښت لار نه شي خپلولای. په حقیقت کې همدا د یوه قوم د مسیر او تګلوري ټاکونکی پوړ دی.

۶- ډله ییز کار:

د انسانانو هره اختراع او لاسته راوړنه یوازې په یوه انسان پورې اړوند نه وي ، بلکې د دې تر شا د یوې لویې ډلې انسانانو مرسته او لاس وي. هر کله چې د یوې اختراع په اړه لولئ یا اورئ چې دا اختراع د فلاني شخص ده. نو هېڅکله دا مه هېږوئ چې دا اختراع یوازې په هماغه شخص پورې محدود نه ده ، بلکې په دې کې نورو ډېرو انسانانو

هم ځولې توی کړې. کله چې لولئ چې نیل آرم سترانګ د لومړي ځل لپاره په سپوږمۍ پښه کېښوده، نو دا له یاده مه وباسئ چې د نیل آرم سترانګ سپوږمۍ ته د رسولو لپاره به څومره پوهانو، انجینرانو، ساینسپوهانو او نورو ګڼو علماوو نه سترې کېدونکې هېلې ځلې کړې وي. او سترانګ یې د دې جوګه ګرځولی چې د انسانیت په تاریخ کې دا ستر ویاړ ور خپل کړي.

یو کس په یوازې ځان هېڅکله ډېرې سترې لاسته راوړنې او اختراعاګانې نه شي لاسته راوړلی. د دې لامل دا دی چې هېڅ انسان نه شي کولای د هرې برخې ماهر او متخصص شي. او یا د یوې اختراع لپاره د اړتیا وړ ټول توکي پخپله آماده کړي. د مثال په ډول کمپیوټر در واخلي. کمپیوټر د یوه خاص کس اختراع نه ده، بلکې د کمپیوټر د هرې برخې لپاره بېلا بېل ماهرین پکار وي. د کمپیوټر مخترع یوازې د کمپیوټر اساس رامنځته کوي. له هغه وروسته د کمپیوټر په جوړښت کې استعمالېدونکي وسایل (پرزې)، د کمپیوټر سافټوېر، او داسې نور، دا ټول هغه څه دي چې د یو ډله کسانو له خوا چمتو او وړاندې کېږي. په همدې ډول بله هره اختراع در واخلي.

ستر کارونه ستر خلک د سترې ډلې په مرسته او همکاري کوي. په ډله ییز ډول کار کول د اوسني عصر یوه غوښتنه او اړتیا ده. کله چې پنځه انسانان را یو ځای شي، نو له دوی سره د پنځو انسانانو مطالعه، عقلي او فکري ځواک، د نوښت او اختراع قوه، د زیار او زحمت لپاره انرژي، له ماتې وروسته د بیا را پورته کېدو جذبه، له ناهیلۍ او مایوسۍ څخه ژغورونکي احساسات او د ودې او پرمختګ لپاره انگېزه او هیجان ټول را یو ځای شي، او بیا له دوی څخه یو داسې ځواک جوړ شي چې په علمي نړۍ کې د ستورو مقام ته ورسېږي او نوره نړۍ بیا له دوی څخه رڼا او ځلا اخلي. هغه کار چې ممکن یو کس یې په کلونو کلونو کې ونه شي کولای، یوه ډله یې د میاشتو او ورځو په ترڅ کې د اکمال تر حده رسوي.

د یوې ټولنې وګړي که په یوازې ځان هر څومره هڅه وکړي ، هغه ټولنه به هغومره پرمختګ ونه کړي چې څومره پرمختګ د ډله ییز کار په پایله کې رامنځته کېږي . پکار ده چې زموږ د ټولنې هر تن د خپل مسلک او پروفېشن ملګري ولټوي ، یو ځای شي ، او په ګډه د دې ټولنې د سوکالۍ او هوساینې لپاره کار وکړي . د طب په برخه کې ډاکټران او کیمیا پوهان ، د ادب په برخه کې لیکوال او شاعر ، د ارواپوهنه په برخه کې ارواپوهان ، او په همدې ترتیب د هرې برخې متخصصین یو ځای شي او ((یوازې او یوازې)) پخپل مسلک کې کار وکړي . نن ورځ هره اختراع ، هره لاسته راوړنه ، هر نوی علمي تحقیق او څېړنه ، هر فکر او نظر ، هر خیال او فلسفه ، د نورې نړۍ له خوا موږ ته راځي . د ډله ییز کار (Teamwork) له لارې موږ هم نړۍ ته یو څه ور ډالۍ کولای شو . باید دا په یاد ولرو چې د یو تن غږ په بڼ کې د یوه ګل په څېر ده چې هېڅکله پسرلی نه شي راوستلای ، خو د یوې ډلې او ګروپ غږ د ستورو په څېر دی چې هېڅوک هم ترې مخ نه شي اړولای .

Teamwork یا ډله ییز کار د ننني عصر تقاضا ده ، د دې تقاضا له پوره کولو پرته هېڅکله د انسانیت له ستر او نېکمرغه ، علمي او ساینسي کاروان سره نه شو یو ځای کېدلای .

۷- د بدلون او نوښت منل:

د بشري نړۍ اصلي بڼکلا او ارزښت په بدلون او نوښت کې ده . له نن څخه څو پېړۍ شاته لار شۍ او د هغه وخت د اړیکو ټینګولو د وسایلو او د تګ او راتګ د وسایطو په اړه فکر وکړئ او د نن ورځ له هوسا او چټکو وسایلو او وسایطو سره یې پرتله کړئ ، نو پخپله به در په ډاګه شي چې په دې برخو کې انسان څومره له هوساینې او آرامتیا څخه برخمن شوی . دا د انساني شخصیت نوښت ته میلان او د بدلون لپاره د ده دننۍ قوه ده . انسان تل د نوښت او بدلون غوښتونکی وي ، خو په دې لار کې دی له ځینو خنډونو سره مخ کېږي او د ده پښې ټکنۍ کوي . په دې وخت کې د هغو خنډونو ، د

علم او عقل په مټ اوبه کول او خپلې لارې ته دوام ورکول ، د انسان رښتیني ځواک دی. هغو ټولنو هېڅکله پرمختګ نه دی کړی او نه یې کولای شي چې وګړي یې د بدلون او تغیر پر وړاندې منفي چلن خپلوي ، او نه پر پردي چې د بدلون ژوند بدلونکې وېرمه یې له نیکونو څخه د ورپاتې خزان وهلي میراثي بڼ ګلان وغوروي او تاند و تازه یې کړي. بدلون نه منونکې ټولنې په ګرد وهلو او ورستو ارزښتونو ، افکارو ، خرافاتو او تصوراتو کې خپل ژوند تېروي. دوی ته بدلون د خپلې ټولنې لپاره یو ستر ګواښ او خطر برېښي. د خپلې ناپوهۍ او جهالت له امله له نوښت څخه په وېره کې وي. او بدلون ته په کرکجنه سترګه ګوري.

د نړۍ په کچه د بدلون پر وړاندې تر ټولو زیات مزاحمتونه په اسلامي نړۍ او په تېره بیا زموږ په ټولنه کې رامنځته کېږي. د اسلامي نړۍ وګړي هر بدلون او نوښت ته د یوې کافرانه یا مشرکانه لومې او جال په سترګه ګوري. او پخپله ټولنه کې یې د دود عقایدو ، دیني تعلیماتو ، او تصوراتو په خلاف یو کفري ګام ګڼي. د همدې لیدلوري په اساس ، نه یوازې د نوو فلسفي ، ادبي ، ساینسي ، اقتصادي ، سیاسي او ټولنیزو افکارو او نظریاتو سره غبرګون ښودل شوی ، بلکې ډېری هغه ټکنالوژیک وسایل چې نن ورځ په هره اسلامي ټولنه کې کارول کېږي ، په لومړیو کې د هغو په وړاندې هم ډېر کلک غبرګون را پورته شوی ، او د کافرانو یو سازش ګڼل شوی. خو وروسته پوه شوو چې د ټکنالوژۍ یوه وسیله هرومرو کافرانو جوړه کړې او زموږ د بې دینۍ لپاره یې جوړه کړې — چې هغوی هېڅکله په دې موخه یو کار نه کوي — خو بیا هم د دې وسیلې یا ماشین کارونه زموږ په لاسونو کې ده. که موږ غوښتل ، ښه ګټه هم ترې پورته کولای شو او که وغواړو په ناوړو لارو کې یې هم کارولای شو ، دا اختیار له موږ سره دی ؛ نو هغه مهال یې د هغو وسایلو کارول او ګټه ترې اخیستل روا وګڼل. دا کار یوازې پخوا نه دی ترسره شوی ، بلکې د ساینس د هرې لاسته راوړنې په مقابل کې همدا ورته غبرګون ښودل شوی. دا یو ډېر منفي او غیرعقلانه چلن دی.

د دې چلند د له منځه وړلو لپاره هره ټولنه داسې روڼ اندو مفکرینو او شنونکو ته اړتیا لري چې د استدلال په مټ د هر بدلون او نوښت مثبت او منفي اړخونه د خپل ولس په وړاندې کېږدي. په دې بڼه کې چې له بدلون پرته انساني ټولنه په یو ځای جامده پاتې کېږي، او د انساني ټولنې د تباڼې او ورانۍ له دې نه بل لوی لامل نشته. نوښت رامنځته کول او بدلون ته غاړه ایښودل د دې عصر یوه تقاضا او غوښتنه ده. په دې عصر کې د ودې او پرمختګ یوازینی لاره همدا ده. یو نوښت یا بدلون او یا یوه لاسته راوړنه او یا کوم نوی نظر او فکر د چا او کوم قوم له خوا رامنځته شوی، په دې باندې د وخت د تېرولو پر ځای پکار ده چې په دې فکر وکړو چې هغه لاسته راوړنه او نظر زموږ لپاره ګټور دی او که نه؟ او دا کار د ټولنې د هغو خلکو له خوا باید وشي چې له دودیز چوکاټ څخه دباندې وتلای شي؛ او په بشپړه توګه د علم او استدلال په رڼا کې د هغه بدلون له خپرلو او تنقیح وروسته یې خپلې ټولنې ته وړاندې کړي.

په دې باید پوه شو چې نړۍ دومره وخت نه لري چې زموږ د بې لارې کولو لپاره شپه او ورځ خولې توی کړي، خپل علمي او فکري ځواک یوازې زموږ د بې دینه کولو لپاره مصرف کړي؛ بلکې هغوی د انسانیت د سوکالۍ او هوساینې لپاره دا کار کوي. دا به لویه بدمرغي وي چې د دې په ځای چې له هغوی سره لاس یو کړو، او موږ هم په دې سفر کې ور ګډ شو، ارامه کېنو او د هغوی د موخو او نیتونو په اړه پرېکړې ونیسو. د انسان دنده د انسانیت د ښکمرغۍ لپاره زیار ویستل ده، او په نیتونو عالم ذات، خدای دی. موږ د انسان اصلي دنده هېره کړې، او د خدای په کارونو کې مو لاسوهنه پیل کړې.

۹- له کرښې اوښتل:

په اوسني عصر کې د پرمختګ او ودې تر ټولو اړین عنصر له کرښې اوښتل او له ټاکلي و دودیز چوکاټ څخه دباندې فکر کول دي. دا عصر زاړه حدود او پخواني سرحدونه نه مني، بلکې په دې عصر کې هغه څوک د نړۍ په سطح را پورته کېدلای شي چې له

حدودو څخه د تېرېدلو ځواک او د کړنو د څيړولو وړتيا ولري. دا عصر محدوديتونه نه مني ، بلکې يو انسان هغه مهال سترې لاسته راوړنې لرلای شي چې خپل ټول محدوديتونه له منځه يوسي ؛ د انساني وړتيا او استعداد په اړه د منفي تصوراتو او افکارو هنداره ټوټې ټوټې کړي ؛ او دومره سترو شيانو ته لاس واچوي ، او د خپلو وړتياوو دايره دومره پراخه کړي ، دومره هسکو څوکو ته ځان ورسوي چې يوازې د علامه اقبال دا شعر يې سمه احاطه کولای شي چې:

خودی کو کر بلند اتنا که هر تقدیر سے پہلے

خدا بندے سے خود پوچھے بتا تیری رضا کیا ہے

علامه اقبال رح

دا کار يوازې هغه مهال شونې دی چې لومړی هغه منفي ليدلوری او فکر له منځه يو وړل شي چې زاړه او پخواني هر څه سم او ښه دي ، له نیکونو را پاتې ميراث د غورځولو نه دی او داسې نور گڼ منفي خرافات او ليدلوري... او هر فکر ، عقیده او نظر د علم او عقل په زور نقد شي ، کره او ناکره يې بېل شي ، د سمو او ناسمو ترمنځ يې کرښه وکاږل شي ، د وړ او ناوړه توپير يې روښانه شي ، منفي او مثبت اړخونه يې په ډاگه شي ؛ او بيا له هغو څخه کره ، سم ، وړ او مثبت نظريات او ارزښتونه د زړه په مينه را خپل کړای شي ، او ناکره ، ناسم ، ناوړه او منفي افکار او نظريات د تل لپاره له منځه يووړل شي ، او ځای يې په نوو ، ژوند ښونکو ، مثبتو او گټورو ارزښتونو ، نظرياتو او افکارو ډک کړای شي. دا کار هغه مهال شونې دی چې انسان له خپلو بنديزونو څخه ځان خلاص کړي ، د ناپوهۍ او جهالت زولنې ماتې کړي ؛ او دا کار هغه څوک کولای شی چې د مولانای روم د دې شعر عملي ثبوت وړاندې کړي:

بی تردد می رود در راه راست

د دې لارې انسان بيا هغو مقامونه ته رسېږي چې مولانای روم يې د همدې بيت په دوهمه مسره کې په دې ډول بيانوي:

ره نعی دانی بجو گامش کجاست

دا وگړی د ټولنې د نورو وگړو لپاره یوه بېلگه وگرځي. د نړۍ د سترو انسانانو د ژوند لیکونو له لوستنې دا له ورايه برېښي چې په دوی ټولو کې یوه مشترکه ځانگړنه وه. او هغه له کړنې بهر فکر کول ، د چوکاټ ماتول او محدودیتونو ته غاړه نه ایښودل وو. دا عصر په دودیزو افکارو سمبالو شخصیتونو ته ځای نه ورکوي ، بلکې دا عصر د داسې انسان غوښتونکی دی چې دود ماتوونکی وي ، که څه هم په دې لاره کې یوازې او تنها وي.

۱۰- کورنی ملاتړ:

د دې عصر وروستۍ تقاضا او غوښتنه د کورنۍ له غړو سره د کورني ملاتړ شتون دی. د یوه انسان د بریا تر شا تر ټولو لوی لاس د هغه د مور او پلار هڅونه ، تشویق او ملاتړ لري. کله چې سهار زموږ یو ماشوم د ښوونځي د ازموينې لپاره له کور څخه وځي ، نو د نړۍ بل هېڅ ځواک او قوه د هغه د پلار له دې جملې سره سيالي نه شي کولای چې: پخیر لار شي زویه ، ته يې کولای شي!

زموږ د ټولنې د وروسته پاتې والي یو لامل دا دی چې زموږ ماشومان او ځوانان د والدینو د دوو ناسمو چلندونو له کبله بې تفاوته اموخته او روږدي کېږي. یو چلن دا دی چې د ماشوم په یوه ناوړه او ناسم کار هغه ته هېڅ ډول تنبیه او لارښوونه نه کېږي ؛ بل چلن دا دی چې په یوه ښه کار کې د ماشوم ملاتړ او هڅونه نه کېږي. زموږ په ټولنه کې ډېری کورنۍ داسې شته چې له دې هم ناخبره وي چې زموږ زوی یا لور په کوم ټولگي کې ده ، تېر کال يې پایله څنګه وه او په ماشوم کې مې کوم مثبت او منفي

توپيرونه راغلي دي. د خپلو ماشومانو پر وړاندې زموږ چلن بې تفاوته دی ، په مقابل کې زموږ ماشومان او ځوانان هم بې تفاوته روزل کېږي او لويېږي.

په دې برخه کې درېيم منفي چلن دا دی چې زموږ والدين د اوسني عصر له نوعيت څخه ناخبره دي او په دې اساس د دې پر ځای چې له اوسني عصر سره سم چلن وکړي ، د هغه برخلاف زور او پخوانی چلن کوي. اوسنی عصر د معلوماتو دور (age of information) دی ، خو د کورنۍ مشران د دې په ځای چې خپلو ماشومانو ته د هغوی د پوښتنې په ځواب او يا د ستونزې د حل لارې په ښوولو کې معلومات ورکړي ، برعکس د نصيحت او لارښوونې تر عنوان لاندې ، خپل اثر و رسوخ ورباندې اچوي. پکار ده چې زموږ والدين دا چلن بدل کړي ، او کله چې له هغوی کومه پوښتنه کېږي ، يا مشوره ترې غوښتل کېږي ، نو په هغه برخه کې که معلومات ولري ، نو ښه تر ښه ، که نه په ډېر ارامه ډول خپل ماشوم ته ووايي چې په دې برخه کې زه معلومات نه لرم ، ته کولای شې له بل چا سره مشوره وکړې. نن ورځ زموږ ماشوم ، زموږ د نصيحت زرو کتابونو او ورستو مشورو ته اړتيا نه لري ، بلکې له موږ څخه د معلوماتو او اطلاعاتو غوښتونکی دي.

زموږ ښوونیز نظام

۱- ښوونځی:

د یونان ستر فلسفي او ساينسپوه ، ارسطو هغه څوک انسان نه بولي چې له ټولنې څخه لرې او بېل ژوند تېروي. د نوموړي منطقپوه په اند اصلي انسان هغه دی چې په ټولنه کې ژوند کوي. د دې يو لامل ښايي دا وي چې انسان د انسانيت ټول ارزښتونه ، عقايد او افکار له ټولنې ترلاسه کوي. هلته چې ټولنه نه وي ، انسانان نه وي ، ټولنيز ژوند نه وي ، نو دا ارزښتونه او عقايد به هم نه وي. د هر انسان د انسانيت سفر د هغه له کورنۍ څخه پيلېږي. له کورنۍ وروسته د انسان د ودې او تربیې ځای ښوونځی دی.

ښوونځي له نن څخه ډېر پخوا رامنځته شوي او تر نن ورځې پورې د ښوونځيو اصلي موخه او هدف پخپل ځای پاتې دی ، خو د ښوونځيو په ټوليز نظام او چوکاټ کې د وخت په تېرېدو ستر ستر بدلونونه رامنځته شوي. د يوه ښوونځي اصلي موخه د انسان وده او رشد ټاکل شوې. انسان په هغه دور کې ښوونځي ته ور ننوځي چې د ودې او رشد په حال کې وي. په دې وخت کې د انسان د شخصيت بېلا بېل اړخونه لکه فکري ، ذهني ، ټولنيز ، عقيدوي او داسې نور د ودې او رشد پړاوونه وهي. ښوونځی د انساني شخصيت په دې ټولو اړخونو کې د توازن ، انډول او اعتدال د رامنځته کولو لپاره يوه هڅه ده. او په ډېری ټولنو کې ښوونځي په دې موخو او هڅو کې بريالي را وځي.

د یونان لوی فلسفي ، افلاطون ، پخپل کتاب ((جمهوريت)) کې د ښوونیز نظام په اړه د خبرو په مهال ليکي چې ښوونیز نظام په درې بنيادونو ولاړ دی: ښوونکی ، زده کوونکی او نصاب. ورپسې په نصاب باندې د بحث پر مهال وايي چې يوه ماشوم ته په ابتدايي دوره کې درې مضمونونه بايد وښودل شي:

۱- رياضي: د هغه د فکري او ذهني ارتقا او ودې لپاره.

۲- جمناسټيک: د هغه د بدني او روغتيايي ځواک د ښه والي لپاره.

۳- موسيقي: د هغه په شخصيت کې د اعتدال د رامنځته کولو لپاره.

افلاطون ، په ابتدايي دوره — چې د ده په اند ۸ — ۱۰ کاله وه — کې ماشوم ته د يوه ځانگړي علم او يا فن له ور ښوولو سره کلک مخالف وو. دی په دې اند وو چې بايد د بلوغ تر مهاله پورې ماشوم دا واک او اختيار ولري چې هر علم يا فن د ځان لپاره غوره کوي ، نو غوره يې کړي. تر دې ځايه پورې د افلاطون نظريات له علمي او اکاډميک اړخونو معقول او صحيح برېښي. خو کله چې د شعر او ادب په هکله خبرې کوي ، نو له شعر او ادب سره د افلاطون مخالفت ښوونيز نظام ته هم را غځېږي ، او نوموړی وايي چې ماشوم ته بايد شعر او ادب ور زده نه شي ، ځکه دا دواړه په انسان کې تبلي ، غفلت او په عملي ژوند کې ناراستي رامنځته کوي.

په حقيقت کې دا د افلاطون يوه فکري تېروتنه وه. او د دې يو ښکاره لامل دا برېښي چې افلاطون د موسيقي او شاعري ترمنځ نه شلېدونکې او خپلمنځي اړيکې هېرې کړې او بيا يې دا فکر وړاندې کړی دی. شعر او ادب ، د تورو او کلماتو او نظم و نثر په ښه د موسيقي پنځونه ده. که موسيقي د انسان په غږ کې را پيدا شي ، سندرې او زمزمه ترې پيدا کېږي ؛ که چېرته په ځينو الاتو او وسايلو او يا د هغوی په اجزاوو کې يوه همغږي او آهنگ رامنځته شي ، نو موسيقي ترې زېږي ؛ او کله ناکله همدا موسيقي له هغو تورو او کلماتو څخه چې د يو بل په څنگ کې په هنرمندانه توگه ځای په ځای او د احساس و عاطفې په تار واوبدل شي رامنځته کېږي چې دې ته بيا شعر و شاعري وايو.

خو شاعرۍ ته د ارزښت نه ورکولو پرته ، له نن څخه ۲۵۰۰ کاله مخکې هغه څه ته اشاره کول چې نن ورځ انسان له ډېرو هڅو وروسته ترلاسه کړي ، د نوموړي فلسفي او ادبپوه نبوغ او علمي وسعت څرگندوي.

افغانستان د تاریخ په اوږدو کې له عصري علومو لرې پاتې شوې او یوه دودیزه ټولنه وه. بې له شکه ، له عصري علومو لریوالی د دې ټولنې یوه ستره بدمرغي وه ، خو دودیز اړخ یې یوه وره ګټه هرومرو رسولې او هغه دا چې تر خپل وسه یې خلک د هماغه دور په دودیزو زده کړو روزلي او سمبال کړي وو.

په افغانستان کې عصري ښوونځي ډېره پخوانۍ ریښه نه لري ، بلکې د نولسمې او شلمې پېړۍ د مهال زېږنده دي. له همدې وخت څخه په افغانستان کې د دودیزو زده کړو تر څنګ عصري زده کړې پیل شوې. خو په لومړیو وختونو کې په همدې ښوونځیو کې هم د دودیزو او مذهبي زده کړو پله د عصري علومو په پرتله درنه وه. د نصاب ډېری برخه زړې فلسفې ، د منطق ځینو پخوانیو کتابونو ، فقهې و عقاید او صرف و نحوې نیولې وه ؛ او د هغه وخت د علومو شتون پکې ډېر پیکه او کم رنگه وو. د ریاضي یو نیم کتاب ، د ساینس په اړه د عمومي پوهاوي یو کوچنی کتاب او داسې ځینې نور کتابونه به وو. خو د وخت په تېرېدو ، په دې کې تر ډېره بریده ښه والی راغی ، او له نصاب څخه مذهبي او دیني رنگ تر ډېره بریده لرې شو او ځای یې ډېری عصري علومو ته ورکړل شو. په اوسني نصاب کې په دیني برخه کې یو یا دوه کتابونه — چې تفسیر او دیني زده کړې یا په بل نوم یادېږي — وجود لري ؛ او نوره ټوله برخه یې عصري علومو ته پرې ایښې.

۲- مدرسه:

له ښوونځیو سره موازي ، د دیني او مذهبي زده کړو لپاره بېل درس ځایونه او ادارې رامنځته شوې چې نن ورځ یې د مدرسو په نوم پیژنو.

د دیني علومو د درس او تدریس اوسنۍ تګلاره هم — چې د مدرسو په بڼه لیدل کېږي — د اوسنیو عصري ښوونځیو په څېر ډېر اوږد تاریخ نه لري ، بلکې دا دواړه د اوسني

او نوي تمدن زېږنده دي. خو دا خبره بېله ده چې د عصري ښوونځيو تاريخ د مدرسو له پيدايښت څخه وړاندې پيل کېږي.

پورته په يوه بحث کې وويل شوو چې دين د هر انسان شخصي او ذاتي مسئله ده. او په دې اړه هڅه او د ديني علومو د ترلاسي لپاره زيار او زحمت ويستل هم پخپله په يوه انسان پورې اړه لري. په حقيقت کې شوي هم همداسې دي. د مدرسو تر منځته راتگ پورې ديني زده کړې په انفرادي او شخصي ډول زده او تدريس شوي دي.

د اسلام دين د حضرت محمد (ص) له خوا صحابوو ته ورسېد. په صحابوو کې ځينو دين په ډېره غوره ډول زده کړ؛ خپل ټول ژوند يې د اسلام زده کړې ته وقف کړی وو. د هغه پايله دا شوه چې په صحابوو کې ډېر لوی علما، مفسرين او د فقهې پوهان را پورته شوو. په هغه وخت کې د ديني علم مآخذ يا په ساده اصطلاح د نصاب يوازينی کتاب ((قرآن کریم)) وو. کوم صحابي به چې د قرآن په يوه برخه نه پوهېده، نو له نورو صحابوو څخه به يې په دې اړه پوښتنه کوله يا به پخپله ښي کریم ص ته راتلل.

د صحابوو له دور را وروسته، تابعينو کټ مټ په همدې ډول — لکه څرنگه چې صحابوو له پيغمبر (ع) يا نورو صحابوو څخه زده کړی وو، دوی هم له سترو صحابوو قرآن کریم زده کړ. په دې وخت کې د قرآن کریم ترڅنگ د احاديثو او يا د پيغمبر (ع) د ژوندليک — چې د نورو له خولو بيان شوی وو — راټولول هم پيل شوو. اوس د قرآن کریم ترڅنگ د احاديثو درس او تدريس هم پيل شو. د امام مالک (رح) په اړه راځي چې نوموړي به په مسجد نبوي کې د خپل د حديثو د کتاب ((مؤطا)) تدريس کاوه. او د درس په دې حلقه کې به د امام شافعي (رح) په څېر لوی علماء هم کېناستل. دې لړۍ تر اوږد مهاله پورې دوام وکړ.

کله چې دين له عربي قلمرو څخه واوښت او د عجمو نړۍ ته ورسېد او د اسلام د پيروانو دايره پراخه شوه. نو اوس د دين د زده کړې لپاره لومړی د هغې ژبې زده کړه

سره د زیات تعامل او ځینو نورو لاملونو په اساس پخپله په عربو کې هم د عربي ژبې هغه ذوق او سلیقه نه وه پاتې چې یو وخت د دوی د ویاړ او فخر وسیله وه. د دې اړتیا د پوره کولو په هڅه کې د صرف ، نحوې ، بلاغت ، معاني ، او داسې نور ژبني علوم رامنځته شوو. په دې وخت کې چې کوم کس د دین زده کړه غوښتله ، نو اړینه وه چې لومړی په عربي ژبه کې پوره تبحر ومومي. د دې لپاره به د عربي ژبې د سترو پوهانو او امامانو په لټه کې ووتل ، او د صرف و نحوې له امام څخه به یې صرف او نحوه زده کړل ؛ د بلاغت او معاني لپاره به یې د یوه بل امام په خدمت کې کلونه تېر کړل. د دې ترڅنګ په اسلامي نړۍ کې د عباسیانو د خلافت پر مهال د علومو هغه ستر کاروان له ځان سره د اسلام لپاره ځینې نوې ننگونې هم را وتوکولې. د نورو ادیانو د کتابونو ، د یوناني فلسفې و سقراطي منطق ، او د هند د تصوفی او عرفاني ادیانو د کتابونو ژباړو ، بې له شکه ، د علم نوي بابونه پرانیستل. خو ورسره یې ځینې پوښتنې او نیوکې هم را پورته کړې. د دې تفصیل ډېر اوږد دی خو اجمال یې دا دی چې د دې کار په پایله کې د منطق او فلسفې په څېر د علومو او فنونو زده کړه هم د یوه دیني عالم لپاره اړینه وګرځېده.

له دې وروسته به د دین د اصلي مأخذ چې قرآن او سنت وو ، تر څنګ د پورته یادو علومو او فنونو زده کړه هم حتمي او ضروري وه. په دې کې بله په زړه پورې خبره دا وه چې د دې امامانو او علماوو ځای به په یو ښار کې څه چې په یو هېواد کې هم نه وو. له همدې امله په دین مبین انسان اړ وو چې د هر فن او علم لپاره میلونه میلونه لاره ووهي او ډېری سفرونه به په پلي تګ کېدل. د امام بخاري ، امام شافعي او داسې نورو امامانو ژوندلیک له همداسې سفرونو څخه ډک دی.

د دین زده کړه په همدې ډول روانه وه. تر دې پورې چې اوسني تمدن د مدرسې په بڼه یوه لویه پېرزوینه پرې وکړه. او اوس اړتیا نه وي چې د یوه ځانګړي فن یا علم لپاره یو

تن ميلونه سفر وکړي ، بلکې د هر فن او علم ، عالم يې د ديني مدرسو په نظام کې را يو ځای کړي او هر څوک په ډېرې اسانۍ کولای شي چې ټول علوم په يو ځای کې پای ته ورسوي ، او د نورو عصري نظامونو په څېر د فراغت سند هم ترلاسه کړي .

۳- نيمگړتياوې او اړين بدلونونه:

تر دې ځايه پورې د ښوونځي او مدرسې په ښوونيزو نظامونو ، د هغو د منځته راتگ پر ځينو لاملونو او نوعيت خبرې وشوې . په دې ځای کې به په دواړو نظامونو کې پر شته نيمگړتياوو او ستونزو ، او ورسره په هغو کې پر اړينو بدلونونو او حل لارو بحث وکړو . د بحث د لندون په موخه هره نيمگړتيا او ستونزه د هغې له حل لارې او بديل سره يو ځای څېړل شوي .

د مدرسو او ښوونځيو يوه تر ټولو لويه ستونزه دا ده چې زموږ د ټولنې ښوونيز نظام يې په دوه نه يو کېدونکو ټوټو وېشلی او په پايله کې يې ټولنه په دوو فکري او شعوري برخو تقسيم کړې . په مدرسو کې عصري علوم نه ترسترگو کېږي ؛ او په ښوونځيو کې بيا د ديني علومو يوازې يو يا دوه کتابونه ښوول کېږي چې يو خو د يوه انسان ديني اړتيا ته ځواب نه شي ويلای ، او بل دا چې هغه کتابونه د يوه ځانگړي مذهب يا فرقې د فکر په اساس ليکل شوي وي چې پخپله ډلبندۍ او فرقه واريته ته لاره پرانيزي . زموږ د نصاب د ديني برخې کتابونه د حنفي مسلک له مخې ليکل شوي ؛ چې په لومړۍ ورځې لا انسان ته د تقليد لارښوونه کوي او په دين کې د تحقيق او څېړنې دروازې پرې تړي . بل خوا ، له مدرسې فارغ ځوان د ځانگړي نصاب د لوستلو او په خاص چاپېريال کې د روزل کېدو له کبله له روان عصر او نوې نړۍ سره نابنده وي . په دې اساس ، کله چې د دې دواړو ځايونو فارغين په ټولنه کې له يو بل سره مخ شي ، نو د دوی دواړو ترمنځ يو لوی فکري واټن وجود لري او د دواړو ترمنځ د افهام او تفهيم هېڅ بنسټ او ځمکه (context) نه ترسترگو کېږي . د دوی فکري سطحه د دواړو ترمنځ د ټولنيزو

اړیکو لپاره لوی خنډ رامنځته کوي. نو تر ټولو لومړی پکار دا ده چې دا دوه اړخیز نظام په یوه او له یو بل سره همغږي نظام بدل شي.

یو داسې نظام چې تر دوولسو ښوونیزو کلونو پورې له یوه ماشوم څخه دا واک وانه خلي چې د خپلې خوښې او استعداد سره سم مسلک د ځان لپاره غوره کړي. د مدرسو یوه لویه ستونزه همدا ده چې مدرسه پخپله د یوه ماشوم په هکله دا پرېکړه کوي چې پلانکی به هرومرو دیني عالم کېږي، دا هېڅ توپیر نه کوي که خدای هغه د یوه انجینر یا ډاکټر کېدو لپاره خلق کړی وي.

د دوو نظامونو پر ځای د یوه ګډ نظام د رامنځته کولو لپاره تر ټولو مهم عنصر نصاب دی، ځکه همدا نصاب دی چې د ښوونځیو او مدرسو تر منځ اساسي توپیر او د بېلتون کړښه رامنځته کوي. د دې نظام په اړه د لیکوال عمومي فکر او نظر په لاندې ټکو کې وړاندې شوی:

۱- نصاب باید په داسې ډول چمتو شي چې له دوولس – یا هر شومره چې د دې کارپوهانو ته ښه برېښي – کلو وروسته یو ماشوم که وغواړي چې د ځان لپاره د عصري علومو ډګر غوره کړي، نو هم پراخه واک و فرصت ورسره وي؛ او که غواړي چې د دین یو تکړه عالم شي، نو هم دروازې ورته خلاصې وي. د دې لپاره اړینه ده چې دوولس کلن نصاب په ورته توازن او انډول برابر شي.

۲- د هېواد ملي ژبې (پښتو او دري)، زموږ د دین ژبه (عربي) او یوه نړیواله ژبه چې په اوس کې وخت په علمي ډګر کې ترټولو مخکښه ژبه (انګرېزي) ده، نو پکار ده چې دا څلور واړه ژبې د دې نصاب یوه لازمي برخه وګرځول شي. په دې څلورو ژبو کې پښتو او دري ژبې زموږ ملي ژبې دي چې د دې زده کړه د دې ټولنې د هر وګړي لپاره لازمي ده؛ په دې ژبو کې زموږ د کلتور او فرهنګ ژورې ریښې پټې دي، د دې ژبو له زده کړې پرته موږ له خپل اصلي ثقافت څخه لرې پاتې کېږو. عربي ژبه زموږ د دین او مذهب

ژبه ده. د دې ژبې زده کړه د يوه مسلمان لپاره له بلې هرې ژبې زياته مهمه ده. ځکه له دې ژبې پرته مسلمان انسان نه شي کولای چې پخپل مذهبي کتاب ((قرآن کریم)) پوه شي. او په پای کې د اوسني عصر ژبه ده. د انګرېزي ژبې په ارزښت وړاندې هم زياتې خبرې وشوې. د اوسني نظام برعکس چې مدرسو کې دا ژبه هېڅ شتون نه لري او په ښوونځيو کې له څلورم ټولګي څخه پيل کېږي؛ پکار ده چې د ملي ژبو د زده کړې په څنګ کې دا نورې دوه ژبې (عربي او انګرېزي) هم ځای په ځای کړای شي.

۳- د ديني علومو په برخه کې قرآن کریم او احاديث پخپله اصلي بڼه بايد د نصاب يوه برخه وګرځي. نه دا چې د فقهي له پخوانيو کتابونو څخه احکام را ټول کړای شي او بيا د دين په توګه زده کوونکو ته وښوول شي، پکار ده چې زده کوونکي په مستقيم ډول په قرآن او حديث د پوهېدلو وړتيا ولري؛ د دې په ځای چې زده کوونکي د پېړيو پخوانۍ د فقهي په پېچلو غوتو کې خپله د تحقيق او څېړنې ټوله انرژي له لاسه ورکړي، ښه به وي چې هغوی د قرآن کریم له رڼې چينې څخه خپله علمي او ديني تنده ماته کړي. په دې کې هم شک نشته، چې تر نن ورځې پورې په قرآن او حديث چې کوم کار شوی، هغه ډېره ارزښتناکه او ګرانښه شتمنې ده؛ پکار ده چې هغه علمي کار هم زده کوونکو ته ور وپېژندل شي، خو يو زده کوونکي بايد په داسې ډول وروزل شي چې د قرآن او سنت خبره د وروستۍ کړنې په توګه ومني، نه دا چې د امام ابو حنيفه (رح)، يا امام احمد (رح)، يا امام مالک (رح)، يا امام شافعي (رح) د کتاب يو تعبير او تفسير تر ټولو صحيح ورته ښکاره شي.

۴- قرآن کریم د اسلام وروستۍ کتاب دی. له دې وړاندې هم اسماني کتابونه نازل شوي چې په اوس وخت کې يې درې کتابونه د ژباړو په ډول په نړۍ کې وجود لري. د هغو په اړه خپله وروستۍ پرېکړه قرآن کریم اورولې. د قرآن کریم په راتلو هغه ټول پخواني کتابونه منسوخ شوو؛ خو په دې کې هېڅ شک نشته چې تر اوسه هم هغه کتابونه اسماني کتابونه او د الله له خوا نازل شوي صحايف دي. کومه رڼا، حکمت،

لارښوونه او هدايت چې په قرآن کریم کې شتون لري ، په هغو کتابونو کې هم شته. د انجيل ، زبور ، تورات نسخې له ټولو تحريفاتو او لاسوهنو سربېره ، د الله تعالى له علم او حکمت ډکې سرچينې دي. نو د قرآن او حديث ترڅنگ په نصاب کې د دې کتابونو ځايول او تدريسول هم يو ډېر گټور او باارزښته کار دی. له دې لارې زده کوونکي د اسلام له ټول تاريخ — له ادم (ع) څخه تر محمد (ص) پورې — څخه خبرېدلای شي او په دې پوهېدلای شي چې قرآن کریم يوازې د دې کتابونو په ځينو برخو کې د تحريف او لاسوهنې د ترسره کېدو خبر را کړی ، دا خبره يې هېڅکله نه ده کړې چې له نن څخه وروسته الله له دې کتابونو څخه خپل حکمت او هدايت بېرته واخيستل او نور دا هغه الهي کتابونه نه دي. د دې يوه بله گټه دا هم ده چې په دې ډول د زده کوونکي په فکر او نظر کې وسعت پيدا کېږي او د نورو اديانو په اړه يې منفي تصور او ليدلوری ختمېږي.

۵- بل مهم عنصر عصري علوم — لکه فزيکس ، رياضي ، کيميا ، بيالوژي ، ... — بايد د نصاب يوه برخه وگرځول شي. همدا علوم د اوسنۍ نړۍ د پرمختگ لامل شوي دي. د همدې علومو په مټ يوه ټولنه کولای شي چې د ټولنو ترمنځ د سيالۍ ډگر ته ور ښکته شي. د دې ترڅنگ هره ټولنه يو لړ علوم لري چې ټولنيز علوم يې بولو ، په نصاب کې تر يو ټاکلي بريده د دې علومو شتون هم اړين او ضروري دی. د خپلې ټولنې د تېر مهال ، د ټولنې د ځمکنيو سرچينو ، په اوسني نظام... او داسې نورو ډېری موضوعاتو باندې د پوهېدلو لپاره د تاريخ ، جغرافيا ، مدني زده کړې او داسې نورو ټولنيزو علومو له ارزښت څخه انکار نه شي کېدای. په يوه غوره او بنسټ جوړوونکي نصاب کې د دې ټولو شتون لازمي دی.

۶- د نصاب يوه برخه بايد ځينو هنرونو ته ځانگړې شي. پکار ده چې زده کوونکو ته د کتاب په بڼه نه ، بلکې په عملي بڼه ځينې هنرونه ور وښودل شي. شاعري ، ليکوالي ، رسامي ، نقاشي او موسيقي هغه هنرونه دي چې د انسان د باطن څرگندونه پرې کېږي.

او بېرته د يوه انسان د باطن او اروا د ارامتيا لپاره او په انساني شخصيت کې د توازن په رامنځته کولو کې اغېزمن رول لوبوي. د هنرونو يو بل ښه والی دا وي چې د نورو گټو ترڅنگ د انسان لپاره يوه تفريح هم وي. په ښوونځي کې زده کوونکو ته په غوره او مسلکي ډول د موسيقۍ ور زده کول ، د رسامي او نقاشي ور زده کول يو ډېر ستر کار دی.

ليکوال په دې پوهېږي چې د دې وروستي ټکي پر وړاندې به د خلکو غبرگون څه وي ، خو ليکوال هېڅکله هم نه شي کولای چې د خلکو د غبرگون له امله پر يو علمي او ساينسي حقيقت سترگې پټې کړي. دا يو منل شوی حقيقت دی چې هنرونه د انسان په ذهني او رواني وده کې لوی رول و ګردار ترسره کوي ، او په تېره بيا د موسيقۍ هنر. موسيقي ته د تصوف سترو خبرو او مخکښانو لکه مولانای روم او داسې نورو ځانګړی ارزښت ورکړی. د هنرونو له ارزښت څخه هېڅکله انکار نه شي کېدای. دا چې يوه ټولنه د ځينو لاملونو په اساس يو هنر بد او ناروا گڼي ، هغه بېله خبره ده. ((په دې اړه چې موسيقي حرامه ده وګورئ: د کتاب درېيمه برخه ، *مذهبي فکر*))

۷- په دې ځای کې بېرته د افلاطون خبرې ته ور ګرځم چې ښوونيز نظام په درې بنسټونو ولاړ وي: ښوونکی ، نصاب او زده کوونکی. د نصاب په اړه پورته خبرې وشوې. زده کوونکی د يوه ښوونيز نظام د فابريکې خام توکی وي. په ښوونيز نظام کې تر ټولو ستر رول د ((ښوونکي)) دی. ښوونکی د ښوونيز نظام لپاره د څرخ مثال لري. او بې له ښوونکي څخه دا نظام پرمخ نه شي تلای. د ښوونکو د ګمارنې په برخه کې پکار ده چې له ډېر غور او فکر څخه کار واخيستل شي. تر ټولو ښه به دا وي چې د ښوونکو د ګمارنې او څارنې لپاره يوه بېله اداره رامنځته شي. لومړی هر ښوونکی د هماغې ادارې له ازموينې او ارزونې وروسته وګمارل شي ، او بيا يې وخت په وخت کړنې او کارونه وڅارل شي.

یوازې د ښوونکو د استعداد او وړتیا په اړه هم پاملرنه نه ده پکار ، بلکې د دې ترڅنګ د بېل فکر ، عقیدې ، دین ، ژبې ، کلتور او فرهنګ ښوونکي باید وګمارل شي . که یو زده کوونکی د خپلې ټولنې تاریخ د یوه هندو-مذهبي استاذ له خولې واوري ، یا انګرېزي ژبه د یوه پښتون یا دري ژبې پر ځای له یوه کافر انګرېز څخه زده کړي ، او یا د بیالوژي تدریس د یوه عیسوي ښوونکي له خوا وشي ، نو آیا دا به د هغه زده کوونکي په فکر او نظر کې وسعت او پراخوالي ته لاره هواره نه کړي ؟ او آیا دا ډول زده کوونکی به هغه شخص نه وي چې له هر ډول انسان سره به په ډېر پراخ تندي افهام او تفهیم کوي ؟ آیا همدا به هغه زده کوونکی نه وي چې یوازې د مذهبي ، فرهنګي ، عقیدوي ، قومي او ژبني توپیر له امله به هېڅکله پخپل ځان د علم او تحقیق دروازې نه تړي ؟ او تل به د علم او پوهې په لور ور درومي ؟

نصاب د یوه ملت د لورتیا او ځورتیا پرېکړه کوي . په دې هکله یوه مقاله ، یو کتاب ، یا د یوه مفکر فکر بسنه نه کوي . په دې ځای کې د نصاب په اړه غټو غټو ټکو ته اشاره وشوه . نصاب په څه ډول ولیکل شي ؛ پورتي مواد په څه ډول په نصاب کې ځای پر ځای شي ؛ د ښوونځي لپاره څومره موده وټاکل شي ؛ او ... داسې بلها نورې پوښتنې شته چې د یوې ټولنې د مفکرینو او د دې برخې د پوهانو ناستو ، خبرو اترو او قلم ته اړتیا لري .

۴- پوهنتون:

له ښوونځي وروسته د لوړو زده کړو او په یوه برخه کې د تخصص تر کچې رسوونکي بنسټ د پوهنتون یا University په نوم یادېږي . پوهنتون کلمه خو د فارسي ژبې د ((دانشگاه)) لفظي ژباړه ده ، خو University کلمه د لاتیني ژبې له Universitas څخه اخیستل شوې چې د ښوونکو او پوهانو د ډلې او یا د وګړو ، ټولنو ، کمپنیو ، کارخونو یوې ټولګې ته ویل کېږي . د University پراخه معنا ټولګه او یا مجموعه ده . د پوهنتون اوسني جوړښت ته په کتو د University کلمه د دې بنسټ لپاره یو ډېر

غوره انتخاب دی. په اوسنیو پوهنتونونو کې د ګڼو څانګو ښوونکي ، نصابونه ، سیستمونه او داسې نور په یو ځای کې راټول شوي وي ، او د یوې مجموعې په توګه خدمات وړاندې کوي.

پوهنتونونو ته د لار پیدا کولو لپاره په نړۍ کې ګڼ سیستمونه شتون لري. زموږ په هېواد کې پوهنتون ته رسېدو لپاره د کانکور سیستم کارول کېږي. د کانکور په آزمویښه کې بریالي زده کوونکي دولتي پوهنتونونو کې زده کړې کوي؛ او په دې آزمویښه کې پاتې زده کوونکي خصوصي پوهنتونونو ته مخه کوي. دلته به د کانکور ازموینې پر څرنګوالي یو څو خبرې وکړو.

د کانکور آزمویښه د اوسني عصر د علمي غوښتنو سره یېڅي په تکر کې ده. د کانکور آزمویښه د ښوونځي د وروستیو درې کلونو له نصاب څخه چمتو کېږي او یو زده کوونکی اړ ده چې دا ټول کتابونه ټکي په ټکي په یادو زده کړي او بیا د خپلې خونې پوهنځي (Faculty) ته لار پیدا کړي. که یو زده کوونکی د شرعياتو پوهنځي غواړي، نو اړ ده چې د طب پوهنځي د غوښتونکي په څېر ساينسي مضامين ورته زده کړي؛ او که یو زده کوونکی طب غواړي، نو هغه هم اړ ده چې د شرعياتو یا د حقوقو د غوښتونکي په څېر ديني مضامين او کتابونه هم په ښه توګه زده کړي. د ارواپوهنې د څېړنو په اساس، په نړۍ کې داسې انسانان ډېر کم دي چې په ورته وخت کې په څو مضامينو کې بريالي راووځي. هر انسان د يوه ځانګړي کار او برخې لپاره پنځول شوی وي. او که انسان ته يوازې هماغه کار ور وسپارل شي، نو هله دا انسان بريالی کېږي. د کانکور د همدې سترې نیمګړتیا له امله ډېری د شرعياتو او ادبياتو پوهنځي له هغو ډاکټرانو او انجینرانو څخه ډک دي چې ذهنونه يې د ژبنيو، اجتماعي او ديني مضامينو لپاره چمتو نه وو.

په دې ځای کې څه پکار دي؟ پکار ده چې د کانکور آزمونه په څو برخو ووېشل شي او د هر پوهنځي د مینوالو لپاره بېله بېله آزمونه برابرې کړای شي. تر څو هر زده کوونکي

په ډېرې آسانۍ وکولای شي چې د خپلې خوښې پوهنځي ته بريالی شي او د خپل ځان او هېواد لپاره د خدمت جوگه شي.

پوهنتون ته له بريالي کېدو وروسته ، زده کوونکی — چې اوس يې زده کړيال بولي — له يوې بلې ستونزې سره مخ کېږي ، هغه د پوهنتون داخلي فضا يا چاپېريال وي. زموږ د ډېريو پوهنتونونو چاپېريال علمي او څېړنيز نه وي ، بلکې د يوه ابتدايې ښوونځي د ټولگيو په څېر وي. له زده کوونکو سره د استاد چلند غير علمي او غير منطقي وي ؛ دغه راز ، زده کوونکي له استاد سره هغه ډول چلند نه کوي چې يو زده کوونکی يې بايد وکړي ؛ له زده کوونکو سره د استاد تعصبي چلند او په ورو خبرو له خپلو زده کوونکو سره ضد او کينه کول ، د دې په مقابل کې د زده کوونکو له خوا له خپل استاد سره غير عاقلانه او غير انساني چلند د نن ورځې د ډېريو پوهنتونونو د پېژاند ښې گرځېدلې. د علمي او ساينټيفيک ماحول پر ځای له پوهنتون څخه د تربیې او روزنې يو مرکز جوړ وي ؛ د ساينس يا کمپيوټر استاد د ساينس او ټکنالوژۍ په هکله د بحث په ځای د دين او مذهب تبليغ پيل کړی وي ، يا د شرعياتو يو استاد د ساينس او ټکنالوژۍ په اړه د منفي او ناسم ليدلوري خپرولو ته متې را نغښتې وي ؛ او داسې نورې ډېرې منفي کړنې او چلندونه په اوسنيو پوهنتونونو کې ليدل کېږي چې هېڅ علمي او عقلي بنياد نه لري.

د دې پر ځای ، پکار ده چې پوهنتون په ټوله معنا يو علمي او څېړنيز مرکز وي ؛ زده کوونکو ته بايد د بحث او استدلال وخت ورکول شي ؛ ښوونکو ته بويه چې د خپلو زده کوونکو د رتبې او شرنې په ځای هغوی ته په علمي او عقلي استدلال قناعت ورکړي ؛ يو زده کوونکی ته دې حق ورکول شي چې د خپل استاد خبره وننگوي او چيلنج يې کړي ؛ په مقابل کې دې استاد د احساساتي او غير معقول چلن په ځای له استدلال او منطق څخه کار واخلي ؛ زده کوونکو ته دې د خپلو وړتياوو ، استعدادونو ، خلاقيتونو او نوښتونو د ښکارولو وخت او موقع ورکول شي. د پوهنتونونو نصاب دې د نړۍ له

سترو پوهنتونونو سره سیال شي. د استاد او زده کوونکي ترمنځ واټن دې راکم کړی شي او د استاد او ښوونکي ترمنځ دې د هغو اړیکو پر رامنځته کولو کار وشي چې نن ورځ د ښوونیزې ارواپوهنې د څېړنو په اساس غوره او ګټورې ښودل شوې دي. ښوونیز نظام باید په داسې ډول جوړ شي چېرته چې د استاد او شاګرد ترمنځ اړیکه د حاکم او محکوم په څېر نه ، بلکې د ملګري او لارښود په څېر وي.

دا خبره ډېره عامه ده چې ملتونه د علم په مټ پرمختګ کوي. پوهنتونونه د همدې علم مرکزونه دي ؛ د پوهنتونونو ځورتیا د ملت ځورتیا ده ، او د پوهنتونونو په نظام کې بهتري ، ښه والی او پرمختګ د یوه ملت سوکالي ، هوساینه او وده ده.

ژبه

ژبه د انسانانو ترمنځ د اړیکو او ارتباطاتو رامنځته کولو وسیله ده. د انسانانو ترمنځ هر ډول ټولنیزې ، سیاسي ، فکري ، عقیدوي ، مذهبي ، توکمیزې او قومي اړیکې د ژبې په تار تړلې دي. د دوو بېلو ژبو د وگړو په منځ کې تر هغو پورته یادې اړیکې په سم او اغېزمن ډول نه شي رامنځته کېدای ، تر څو چې د یو بل په ژبه پوه نه شي. په حقیقت کې د پورته یادو ټولو اړیکو اساس له ذهن څخه را ټوکېږي ، او ژبه انساني ذهن ته محسوس حالت ورکوي. د دې لپاره چې د دوو وگړو ترمنځ د پورتنیو اړیکو سرچینه (ذهن) له یو بل سره په تماس کې شي ، اړتیا ده چې له دواړو خواوو څخه دا سرچینه په داسې ډول د یو بل په وړاندې کېښودل شي چې د دواړو لپاره د فهم وړ وي ، د دې کار یوازینی لار ((ژبه)) ده.

په دې ځای کې د ژبو په ځینو اړخونو لنډې خبرې کوو. پیل یې د ژبو په پیدایښت کوو:

۱- د ژبې پیدایښت:

د الهامي ادیانو له مخې د ځمکې پر سر لومړنی انسان آدم (ع) وو. د الهامي ادیانو کتابونه دا ټوله پېښه په دې ډول بیانوي چې د دې نړۍ خالق آدم (ع) په جنت کې خلق کړ. ورپسې حوا (ع) پیدا شوه. د دوی دواړو د یوې تېروتنې له امله دوی دواړه له شیطان سره یو ځای له جنت څخه وشړل شوو. او د ځمکې په سر انساني ژوند پیل شو. په ځینو کتابونو کې د ځمکې د پیدایښت کلونو ته هم اشاره شوې. د عیسویانو یو پاپ ((آرچبشپ اشر)) تر دې اندازې وړاندې تللای چې د لومړني انسان د پیدایښت نېټه یې له میلاد څخه ۴۰۰۴ کاله وړاندې ، د اکتوبر په نهمه ، د سهار په ۹ بجې په گوته کړې. او دا یوازې د یوه پاپ تبلیغ نه ، بلکې د کمبریج یونیورسټي د نایب

چانسلر ، ډاکټر لایټفوت له خوا هم یاده نېټه تائید شوې. (د برترنډ رسل اثر ((دین او ساینس))، ۵۲ مخ)

په دې کتابونو کې د آدم (ع) له را شړل کېدو دمخه یوې پېښې ته هم اشاره کېږي. پېښه دا وي چې الله تعالی ټولې پېښې او پېریان راتول کړي ، او ځینې څیزونه یې مخې ته کېږدي. لومړی له پېښو څخه وغوښتل شي چې د دې څیزونو نومونه واخلي ، خو پېښې عاجزې پاتې شي. بیا آدم (ع) ته د ورته کار امر وشي ، آدم (ع) د الله تعالی د ورکړي علم په اساس د هغو څیزونو نومونه واخلي. له دې پېښې څخه د مذهبي پوهانو استدلال دا دی چې آدم (ع) په ټولو ژبو پوهېده او هماغه وو چې د نړۍ ټولو شیانو ته یې نومونه ورکړي. خو د لیکوال په فکر دا یوازې قیاسونه دي او هېڅ علمي بنیاد نه لري. آدم (ع) د نورو پیغمبرانو په څېر یو پیغمبر وو. خو دا چې لومړنی انسان وو او انساني نسل د ده (او حوا ع) له وجود څخه رامنځته کېدونکی وو ؛ او ښکاره ده چې د پیغمبرانو یو ستر رسالت خپل قوم ته د الله تعالی پیغام رسول وي ، او د پیغام رسولو لپاره ژبې ته اړتیا وي ، نو آدم (ع) هم د همدې اړتیا له مخې د نورو پیغمبرانو په څېر یوازې په یوه ژبه پوهېده او په هماغه ژبه یې خپل ذریت ته د اسلام تبلیغ کاوه. هغه ژبه کومه وه ؟ هغه ژبه تر کوم وخته پاتې شوه ؟ ښه به وي چې د دې پوښتنو د ځوابونو لپاره د علم او ساینس پرمختګ ته په تمه شو چې د دې پوښتنو تر ځوابه رسېدلای شي او که نه ؟

په دې کې هېڅ شک نشته چې لومړنۍ ژبه انسان ته د الله تعالی له خوا ورکول شوې. له هغه وروسته د نړۍ ټولې اوسنۍ ژبې (د عربي په شمول) د انسان د عقل او فکري ځواک زېږنده دي. په انسان کې د ژبو رامنځته کولو شعور او د ژبې له لارې د افهام او تفهیم کولو وړتیا د الله تعالی له خوا ایښودل شوې. خو د ژبني پروسس نور ټول مراحل د یوې ژبې کلمات ، محاورې ، تحولات ، تغییرات ، د ژبې په شفاهي او غیر شفاهي بڼو اوښتل را اوښتل ، نحوي او صرفي قواعد وضع کول ، او داسې نور ګڼ اړخونه د انسان

په اختیار کې ورکول شوي. یوې ژبې ته پراختیا او وده ورکول ، د هغې د بډاینې لپاره کار کول ، او داسې نورې چارې په ټوله کې د هغې ژبې په ویونکو پورې اړه لري او دا ټول انساني کارونه دي. د همدې اصل له مخې د نړۍ ډېری اقوامو خپلې ژبې د لوړتیا هسکو ته رسولې او وروسته پاتې ملتونو د خپل علمي او فکري شاته والې له کبله خپلې ژبې د خورتیا کندنې ته غورځولې.

۲- زموږ د هېواد ملي ژبې:

د ملي ژبې اصطلاح پخپله تنګه دایره کې د هر قوم د ژبې لپاره کارول کېدلای شي. د بېلګې په ډول پشه یي ژبه د همدې قوم لپاره یوه ملي ژبه ده. خو په اوسني وخت کې د ملي یا په انګرېزي کې د national کلمې معنا پراخه شوې. د دې تر شا یو تاریخي لامل لوی لاس لري. کله چې نړۍ د ملتونو د خپلواکۍ اصل ومانه ، نو له هغه وروسته نړۍ په ملي ریاستونو (nation states) ووېشل شوه. له دې نېټې وروسته ، ملتونه د مذهب ، نسل ، رنگ ، ژبې او یا پر کوم بل اساس نه جوړېدل ، بلکې د یوه ملت د جوړېدو اساس و بنسټ پخپله هېواد شو. په دې اساس ، په افغانستان کې د ګڼو ژبو ، نسلونو او رنگونو د شتون سربېره هم د دې هېواد هر وګړی افغانی ګڼل کېږي ، په همدې ډول ایراني ، پاکستاني او امریکایی... دا چې ټول قومونه او پرګنې تر یو نوم او یو بیرغ لاندې راټول شوي ، نو د دوی لپاره ژبه هم یوه وټاکل شوه او دا ژبه یې ملي ژبه ګڼل کېږي. یعنې دا به هغه ژبه وي چې په نړۍ کې به د دې ملي ریاست استازیتوب ورباندې کېږي. دا بېله خبره ده چې هر قوم خپلې ژبې هم د سیمه ییزو ژبو په توګه پاللې شي او د هغه هېواد د دولت یوه دنده دا هم وي چې د نصاب په کتابونو کې د هغوی ژبې ته هم برخه ورکړي ، خو دا کتابونه به یوازې د هغوی په سیمو کې لوستل کېږي ، نه په ټول هېواد کې ، ځکه چې د ټول هېواد ملي ژبه یوه وي.

دا خبره به لږ لا روښانه کړو. دا مهال چې هر کله له یوې پدیدې سره د ملي ، قومي یا national کلمه یادېږي ، نو دا په حقیقت کې ګڼې معناوې لېږدولای شي:

يو ، دا ژبه يا بله هره پدیده د دې هېواد د يوې سترې پرگنې يا اکثريت پورې اړونده ده .

دوه ، که خبره د ژبې وي ، نو بيا هغه ژبه د يوه هېواد ملي ژبه گرځي چې له نورو ژبو څخه ډېره بډايه ، لمن يې ډېره پراخه ، له علمي او څېړنيز اړخه ډېره شتمنه ، او په ټوله کې د يوه هېواد ډول ډول اړتياوې د نورو ژبو په پرتله په ښه ډول پوره کولای شي .

د دې ترڅنګ نور ګڼ لاملونه هم کېدلای شي چې يوه ژبه د ملي يا قومي ژبې کېدو وياړ خپلوي .

زموږ په هېواد کې د دېرشو شاوخوا ژبې دود دي . په دې کې دوه ژبې (پښتو او دري) د ملي ژبو په توګه غوره شوې . په يادو ژبو کې پورتنۍ دواړه ځانګړنې وجود لري او له همدې کبله د ملي ژبو حيثيت يې غوره کړی . په دې معنا چې پښتو او دري دواړه د دې هېواد هغه ژبې دي چې د نورو ژبو په پرتله يې ويونکي زيات دي ؛ او بل دا چې د يوه هېواد اړتياوو ته په کتو دواړه ژبې خپل رول په ښه ډول لوبولای شي .

پښتو او دري دواړه اوږد تاريخ لري ، او د دواړو ژبو د ريښو په اړه د ژبپوهانو او مؤرخينو ترمنځ ګڼ اختلافات او نظريات وجود لري ، او تر اوسه پورې داسې نظر نه دی وړاندې شوی چې د علم او عقل په ميزان کې وزن او وقعت ولري . په آر کې دا په علمي او څېړنيز ډګر کې زموږ نارامي او سستي په ګوته کوي . خو داسې هم نه ده چې دا ډګر له څېړنو بيخي تش پاتې دی ، بلکې ډېرو لويو مؤرخينو او ژبپوهانو په دې برخه کې بې ساري ګامونه پورته کړي او هر کار يې په خپل ځای کې بلها ښېګڼې لري .

پښتو او دري زموږ په ټولنه کې د دوو خويندو په څېر اوږه په اوږه روانې وي . زموږ د هېواد کابو هره پاڼه ، د نصاب کتابونه ، دولتي اسناد ، مکتوبونه ، لايحې ، قوانين ، نږدې هر څه په دواړو ژبو خپرېږي . په هغو ولايتونو کې چې د پښتو و دري په ځای يوه

بله ژبه دود وي ، هلته بيا د ملي ژبو تر څنګ د هغه ځای سيمه ييزه ژبه هم د نصاب برخه ګرځي .

د دواړو ملي ژبو ويونکي د خپلې خپلې ژبې د بډاينې او ودې لپاره پراخه زيار او زحمت وباسي . د دواړو لورو ترمنځ ښه سخته سيالي روانه وي ، آن کله نا کله دا سيالي په يوه ژبني او قومي تعصب هم بدله شي . هر لوري غواړي چې ژبه يې د دا بل لوري په پرتله په هېواد کې زياته دود او پلي شي . که له دولتي ادرسه يو اعلان په يوه ژبه چاپېږي ، نو د بلې ژبې ويونکي د نيوکې غږ پورته کړي او کله نا کله خبره تر مظاهرو پورې ورسېږي . دا کار په آر کې له خپلې ژبې سره مينه او يا د يوې ژبې د بډاينې لپاره نه کېږي ، بلکې تر ډېر بريده د دې تر شا ژبني ، قومي او فکري تعصب او يا د ځينو نورو کړيو او اسبابو لاس وي . د دې يو بل لامل دا وي چې کله د ژبې اصلي دنده چې افهام او تفهيم او د پيغام رسول ده ، له ياده وايستل شي او له ژبې څخه د تعصب يو توکی جوړ شي ، نو هله هم په ټولنه کې همداسې غبرګون راولاړېږي .

۳- د دري او پښتو ترمنځ روان کړکېچ:

له تېرو څو لسيزو راهيسې زموږ هېواد له همداسې يوه کړکېچ سره مخ دی . د کړکېچ کلمه به ډېره نرمه او ساده وي ، که د دې په ځای د ((جنگ)) کلمه وکارول شي ، نو زياتی به نه وي شوی . د دې کړکېچ په رامنځته کولو کې دواړه لوري پراخ لاس لري . خو د پښتو ژبې ويونکي (پښتانه) بيا ځان د دې کړکېچ تر ټولو زيات قربانيان ګڼي او دا له مقابل اړخه يو تعصب ګڼي چې د دوی ژبې ته پام نه کوي او ارزښت نه ورکوي . کابو هر پښتون له دې سر ټکوي چې له پښتو سره تعصب کېږي ؛ په ښوونځيو او پوهنتونونو کې په پښتو ژبه تدريس نه کېږي ؛ دولتي اسناد ، مکتوبونه ، عريضې ، لايحې او داسې نور په پښتو ژبه نه وړاندې کېږي ؛ دولتي مامورين په پښتو ژبه نه پوهېږي او پښتانه مجبور دي چې په دري ژبه يو مکتوب يا عريضة وليکي ؛ په رسنيو کې د پښتو ژبې خپرونې نشته ؛ په ټولنه کې دري ژبې له پښتنو سره په پښتو ژبه خبرې

نه کوي او پلمه يې دا وي چې: «په پښتو نه پوهېږم»؛ او داسې نور ډېر گڼ شکايتونه اورېدل کېږي.

د وروسته پاتې ټولنو د وروسته والي يو تر ټولو لوی لامل دا وي چې هر وگړی يې د ځان لپاره کار کوي. د دې پر خلاف، د پرمختللو ټولنو هر وگړی هر کار د خپلې ټولنې د پرمختګ او ودې لپاره کوي. په پرمختللو ټولنو کې دا فکر هېڅ وجود نه لري چې پلانی کار د ټولنې پلاني قشر يا پور کړی نو دا يوازې په هماغه قشر پورې اړوند ده، بلکې د پرمختګ او ودې هره کړنه د ټول هېواد لپاره گټوره او مفیده بولي. خو په وروسته پاتې ټولنو کې د ځانځانۍ فکر ژورې ريښې کړې وي. همدا فکري مغالطه زموږ په ټولنه کې د ژبو په اړه هم دود ده او همدې يوې مغالطې زموږ ټولنې ته پرېمانه زيانونه اړولي دي:

۱- د همدې فکر له مخې زموږ په ټولنه کې هر دولتي مکتوب، لايحه، قانون، او داسې ډېر نور څه په دوو ژبو ليکل کېږي او خپرېږي چې زموږ د ټولنې لوی بشري ځواک يې بوخت کړی، لگښتونه يې زيات کړي، وخت ورباندې ډېر ضايع کېږي او داسې نور.

۲- د همدې يوې فکري مغالطې له امله زموږ په هېواد کې هر کتاب دوه ځله ژباړل کېږي. که يو کتاب دري ته وژباړل شي (چې ډېری کتابونه لومړی دري ته ژباړل کېږي)، نو يو پښتون دا تر ټولو لويه فريضه گڼي چې اوس يې پښتو ته هم وژباړي. حال دا چې په همدې وخت، بشري انرژي او لگښت، پښتون يا دري ژبي ژباړن کولی شواي چې خپلې ټولنې ته يو بل کتاب را وژباړي. او يوازې د خپل قوم او ژبې د بډاينې د فکر پر ځای يې کولای شواي چې ټول هېواد ته د علم له بحر څخه يوه بله لپه را پورته کړي. په پوره ډاډ ويلای شو چې هر هغه کتاب چې پښتو ژبې ته ژباړل کېږي، هغه مخکې له مخکې څخه په دري ژبه کې شتون لري او دې ته هېڅ اړتيا نه وي چې هغه کتاب بېرته د همدې قوم لپاره وژباړل شي.

۳- همدې يوې مغالطې زموږ ټولنه له لوی انتشار او ګډوډۍ سره مخ کړې. په ټولنه کې يې د تعصب، کينې او حسد په څېر ناوړه، انسان وژونکي او د ټولنو ويجاړوونکو عناصرو ته وده ورکړې او ورځ تر بلې د چينجيو په څېر دا بشپړزه ونه له منځه کمزورې او نازکه کوي.

او داسې نورې ګڼې ناوځوالې دي چې يوازې له همدې يوې فکري غلطۍ څخه را پورته کېږي. ځينې وګړي بيا استدلال کوي چې که داسې ونه کړو نو زموږ ژبه له منځه ځي او مري او د نړۍ پر مخ به يې نوم او نښان هم پاتې نه وي! دا خبره رښتيا ده چې که يوې ژبې ته علمي کار ونه شي، علمي او ساينسي اثار ورته را ونه ژباړل شي نو خامخا يوه ژبه د مرګ خولې ته غورځي! خو د ژبې د ژوندۍ ساتلو لپاره هېڅ اړتيا نشته چې يو کتاب چې له وړاندې څخه لا د هېواد په ملي ژبه ژباړل شوی وي، هغه بيا ځل وژباړل شي. د يوې ژبې د ژوندۍ کولو پر ځای پکار ده چې يو قوم او ملت را ژوندی کړي شي. د يوه کتاب له ژباړلو دمخه به دا څېړنه څومره وخت ونيسي چې آيا دا کتاب له پخوا څخه په بله ملي ژبه کې شته او که نه؟ که وي نو عقل ته ډېر نږدې او د هېواد په ګټه همدا ده چې پر هماغه بسنه وشي او که نه وي نو بيا دې وژباړل شي.

په دې ځای کې به پورته ياد شکايتونه له علمي او عقلي اړخه تحليل او تجزيه کړو او وبه ګورو چې تر کومه بريده هغه شکايتونه پر ځای دي؟ او ترڅنګ به يې د ليکوال د فکر له مخې د دې شکايتونو د حل په موخه ځينې وړ او بدیل لارې چارې هم په ګوته کړو:

۱- په پوهنتون يا ښوونځي کې يو زده کوونکی د دې حق نه لري چې د استاد د ژبې په هکله شکايت وکړي، هغه هم په داسې حال کې چې استاد د هېواد په يوه نه يوه ملي ژبه خبرې کوي. دا په حقيقت کې د استاد او شاګرد ترمنځ د تفاهم او همغږۍ يوه چاره ده. پکار ده چې دا ستونزه د دواړو لورو په هوکړه هواره شي. آخر، د يوه خارجي ژبي استاد څخه د زده کړې لپاره يا هغه زده کوونکي چې له هېواد څخه بهر زده کړه

کوي ، هغوی خو هم هغه پردی ژبې زده کوي. هغه مهال خو دا شکایت هېڅکله نه کېږي چې یو انګرېز ، ترکی ، هندی او یا جرمني استاذ په پښتو یا دري ژبې ولې تدریس نه کوي او یا دا زموږ مورنی حق دی ؟ په پرديو هېوادونو کې د زده کړو لپاره پردی ژبې زده کوو ، نو همدا کار ولې دلته نه کوو ؟ که یو ښوونکی په پښتو ژبه تدریس نه شي کولای او په دې پوهېږو چې په دې برخه کې په ټول هېواد کې له هغه بل تکړه ښوونکی نشته ، نو ولې د دري ژبې په زده کړه لاس نه پورې کوو ؟ او که بیا وي ، نو بیا هېڅ دې شکایت ته اړتیا نه لرو ، په ډېرې اسانۍ کولای شو چې د خپلې خوښې او مورنۍ ژبې ښوونکي ته کېنو او زده کړه ترې وکړو. که موخه له یوه ښوونکي څخه د علم او پوهې ترلاسی وي ، بیا نو یوه ژبه د ځان لپاره خنډ ګڼل یوازې یوه بانه کېدلای شي.

۲- د ژبې — هغه که هره ژبه وي — اصلي موخه د پیغام رسول او خپلو افکارو ته د انتقال وړ جامه ورکول ده. له ژبې څخه د تعصب او تبعیض یو عنصر جوړول ، یو ډېر ناوړه او غیر انساني عمل دی. زموږ په ټولنه کې دا ستونزه ډېره عامه ده چې د تعصب له امله د یو بل په ژبه خبرې نه کوي ، حال دا چې د دواړو خواوو دواړه ژبې زده وي. او ډېری وختونه پر همدې لویې لویې شخړې او لانجې را پورته کېږي. که وگورو دا هېڅ د لانجې وړ خبره نه ده ، هر کله چې یو پښتون او دري ژبی له یو بل سره مخ کېږي ، نو دوی کولای شي چې له لاندې درې حالتونو څخه یو یې غوره کړي:

(الف) که پښتو ژبی په دري پوره پوهېږي او یا لږ لږ پوهېږي ، نو د یوه مهذب او ټولنیز انسان په توګه پکار ده چې له هر ډول تعصب پورته له هغه کس سره په دري ژبه افهام او تفهیم وکړي. او دا ټکی په ذهن کې کلک وساتي چې زموږ اصلي نېکمرغي او هوساینه په سم او غوره ډول د پیغام په رسولو کې ده ، نه پخپله ژبه باندې په تعصب کولو کې.

(ب) که دري ژبی په پښتو پوره پوهېږي او یا لږ لږ پوهېږي ، نو بیا ده ته پکار ده چې یوازې د خپل پیغام په رسولو فکر وکړي ، او کونښی دې وکړي چې د خپل پیغام په رسولو کې له تر ټولو غوره کلماتو او جملو څخه کار واخلي.

ج) که دواړه د یو بل په ژبه سم پوهېږي ، خو حالت داسې رامنځته شي چې پښتو ژبی په پښتو پیل وکړي او دري ژبی په دري ژبه خبرې پیل کړي ، نو باید په ورین تندی دې حالت ته غاړه کېښودل شي. دواړه لوري دې په خبرو کې یو بل ته درناوی وکړي. له یو بل څخه دې د ژبې د بدلولو — په ټینګار — غوښتنه نه کوي ، بلکې د نړۍ د مهذبو انسانانو په څېر دې د یو بل د پوهولو او پوهېدلو چاره سرته ورسوي.

۳- باید په دې پوه شو چې د یوه قوم ژبه هغه مهال بډایه کېږي چې هغه قوم وده او پرمختګ وکړي. د یوه قوم پرمختګ په علم او پوهه کې دی. کله چې یوه ټولنه له علمي او اخلاقي اړخه عروج ته رسېدلې وي ، نو هغه مهال د هغه قوم ژبه هم بډایه کېږي ، بیا هغې ژبې ته د نورې نړۍ هم پام کېږي ، او بیا ټوله نړۍ د خپلې علمي تندی د خړوبتیا لپاره همدې ژبې ته مخه کوي. خو که یو قوم له علمي او اخلاقي اړخه په پستی او خورتیا کې وي ، نو لومړی خو د هغه قوم ژبه بډایه نه شي کېدلای ، او بیا که هغه ژبه ډېر ښه اثار هم ولري ، د قوم په پرمختګ او وده کې هېڅ رول نه شي لوبولای. د ژبې بډاینه د یوه قوم په پرمختګ کې هېڅ ډول رول نه شي لوبولای. بلکې د یوه قوم پرمختګ او وده ، یوې ژبې ته د نړیوالې ژبې تاج ور په سر کوي. د دې یوه ښه بېلګه عربي ژبه ده. په نړۍ کې تر عربي بډایه ژبه نشته ، د نحوي ، صرف ، د لغاتونو د زېرمې ، د ادبي پنځونو او فن پارو له اړخه هېڅ ژبه له عربي سره د سیالۍ جوګه نه ده ، خو د دې ژبې بډاینې د دې اقوامو په پرمختګ کې هېڅ رول نه دی لوبولی. او نن ورځ تاسو گورئ چې عربي نړۍ له څه ډول زوال او خورتیا سره مخ ده ؟ او د همدې اقوامو د وروسته پاتې والي له امله د عربي په څېر شتمنې او درنې ژبې هم خپل اثر له لاسه ورکړی دی.

کله چې یو قوم په علمي او ساینسي ډګر کې زیار او زحمت ویستل پیل کړي ، نو هغه مهال اړینه وي چې د قلم څښتنان را پورته شي او خپلې علمي لاسته راوړنې او اختراعات خوندي کړي. په دې وخت کې یو پښتو ژبی کولای شي چې په پښتو ژبه اثار او کتابونه

ولیکي ، دري ژبې پخپله ژبه ؛ او همداسې د بلې هرې ژبې ویونکي تر خپل وسه خپلې ژبې ته خدمت کولای شي .

د دې پرمختګ ، که موږ خپل ټول تمرکز د ژبې بډاینې ته واړوو ، نو هغه څه دي چې موږ یې خپلې ژبې ته ورکولای شو ؟ آیا د یو څو پښتو/دري ناولونو او شعري ټولګو چاپول ، د دولتي مکتوبونو او لایحو په پښتو/دري ژبو چمتو کېدل او داسې نور زموږ ژبه بډایه کولای شي ؟ او آیا له علم څخه د لږوالي لپاره دا یوه حقیقي او عقلي پلټنه کېدای شي چې موږ د خپل ښوونکي په خبرو نه پوهېدو ؟

۴- د پښتو ژبې کره کول:

په دې ځای کې بحث یوازې پښتو ژبې ته ځانګړی کېږي او دري ژبه ترې بېلېږي ، ځکه تر اوسه پورې دري ژبه له دې ستونزې سره نه ده مخ شوې. په دې هیله چې په راتلونکي کې هم ورسره مخ نه شي.

د نړۍ ټولې ژبې د یوې ژبې زېږنده دي. د وخت او حالاتو له مخې په هره ژبه کې بدلونونه او تغییرات رامنځته شوي ، او هرې ژبې ځان ته یو مستقل نظام خپل کړی. خپله خبره په یوه بېلګه څرګنده کړو: په لومړیو کې انساني ټولنه د مچيو یوې څالې ته ورته وه. ټول انسانان ګډ اوسېدل ، شمېر یې کم وو او په یوه ژبه یې خبرې کولې. کله چې د دوی په شمېر کې زیاتوالی راځي ، نو له یو بل څخه لرې کېږي ، لرې لرې ځایونو ته رسېږي ، ترمنځ یې واټن ډېرېږي ، او هره ډله د ځان لپاره نوې څالې (ټولنې) جوړوي. هره ډله د مچيو د یوې مستقلې ډلې په توګه خپل ټولنیز ، اقتصادي او سیاسي نظام رامنځته کوي. ښکاره ده چې هر ډول نظام د یوې سیمې د طبیعي او فطري جوړښت له مخې رامنځته کېږي ، په همدې اساس انساني ټولنې هم له بدلونونو او تغییراتو سره مخ کېږي. له همدې سره ، د هرې ټولنې په ژبه کې هم توپیر رامنځته کېږي. هر قوم له خپل تمدني ، ټولنیز ، اقتصادي ، سیاسي ، علمي ، اخلاقي او عقیدوي

پرمختګ ، ودې او بدلون سره سم په ژبه کې هم تغيرات رامنځته کوي. نوي وسايل او توکي رامنځته کېږي ، هغو ته نومونه ورکول کېږي. نوي افکار او تصورات را پورته کېږي ، د هغوی لپاره په ژبه کې نوي تعبيرات را پيدا کېږي او په همدې ډول په ژبو کې تنوع او ګڼوالی رامنځته کېږي.

ولې په ډېری ژبو کې ورته کلمات ليدل کېږي ؟ د دې لامل دا دی چې ټولې ژبې له يوې ژبې څخه زېږېدلې دي. او دا په حقيقت کې داسې ده لکه له يوه مور او پلار څخه چې ګڼ نسلونه رامنځته شي ؛ که څه هم د لومړني مور او پلار ډېری خواص په راتلونکو نسلونو کې له منځه لاړ شي ، خو په هر نسل کې د هغوی DNA په ډېرې اسانۍ موندلای شو. په ژبو کې هم ځينې ځينې ورته والي په نورو نسلونو کې له ګڼو توپيرونو سربېره د مشابه DNA د شتون په څېر ده.

دلته يو بل ټکی هم مهم دی. داسې نه ده چې هرې ټولنې په مستقل ډول خپله ژبه پراخه کړي ، بلکې هرې ژبې د لغاتونو د زېرمې د زياتوالي لپاره له نورو ژبو څخه لغتونه را پور کړي او خپل ځان يې پرې شتمن کړی. د هغو ټولنو ژبو ډېره وده او پرمختګ کړی چې د علم او نوښت په برخه کې له نورو ټولنو څخه چټک وو. د دې پړعکس ، هغه ټولنې چې د تنبلۍ او غفلت په خوب ويدې وې ، د هغوی ژبو هم وده نه ده کړې او دا ژبې تل د نورو ژبو پورورې پاتې شوې.

له نورو ژبو څخه د لغتونو راپورول هېڅ د اندېښنې وړ خبره نه ده. ژبه د ټول انسانيت مشترکه پانګه ده او هر څوک کولای شي چې تر خپل وسه ګټه ترې واخلي. په هېچا دا بنديز نشته چې يوازې په پلانۍ ژبه به خبرې کوي او په بله ژبه خبرې نه شي کولای. هغه ژبې چې اوس نړيوالې ژبې ګڼل کېږي ، په هغو کې يوه ژبه هم داسې نشته چې له نورو ژبو څخه پورورې نه وي. تر دې چې د انګرېزي په څېر نړيوالې ژبې ډېری کلمات له لاتيني ، يوناني ، جرمني ، فرانسوي او داسې نورو ژبو څخه اخيستي دي. عربي هم

د نورو ژبو له اغېز خوندي نه ده پاتې شوې ، حتی په قرآن کریم کې هم د نورو ژبو کلمات را پور شوي .

دا تصور او لیدلوری چې پخپله لیکنۍ یا گړنۍ ژبه کې د نورو ژبو کلمات کارول یو ناسم کار دی ، په هېڅ ډول له عقل سره سمون نه خوري .

د همدې تصور په اساس ، زموږ د ټولنې پښتو ژبي په دې هڅه کې دي چې خپله ژبه د نورو ژبو له اغېز څخه راوباسي ، چې دا یو ناشونی کار دی ، او د هرې پردۍ کلمې لپاره د پښتو ژبې انډول ولټوي . دې کار ته د ژبې د کره کولو نوم ورکول شوی . د دې ډلې یوازینۍ موخه دا ده چې هر څه ته یوه پښتو کلمه را پیدا کړي ، هغه که د دوو نورو ژبو له کلماتو څخه یوه ترکیب شوې کلمه هم وي ؛ خو هغه مخکینۍ دود شوې پردۍ کلمه باید د خلکو له خولو وایستل شي .

په حقیقت کې دې ډلې د ژبې اصلي دنده هېره کړې چې د خپل مافی الضمیر څرگندول دي او دا کار که په هره ژبه کې په ښه توګه وشي ، د ښکمرغۍ خبره ده .

د دې ډلې کړنو ته به اشاره وکړو . هغه لغتونه چې دا ډله یې د سوچه پښتو په ډول خپلې ټولنې ته وړاندې کوي ، له لاندې حالتونو څخه له یوه سره مخ وي :

۱- هغه کلمه د یوې یا دوو نورو ژبو له دوه یا زیاتو لغتونو څخه یوه ترکیب شوې کلمه وي چې په دې برخه کې ډېری تکیه په اردو او فارسي ژبو کېږي .

۲- هغه کلمه چې دا ډله یې غواړي پښتو انډول یې پیدا کړي او یو مناسب انډول په لاس ور نه شي ، نو د هماغې کلمې انډول په یوه درېیمه ژبه کې گوري او بیا هماغه معادله کلمه پښتو ژبې ته کټ مټ را ژباړي . په دې برخه کې ډېر تمرکز په انګرېزي ، جرمني ، فرانسوي او کله نا کله په فارسي و عربي ژبه کېږي .

د دوی دا کار له علمي اړخه سم دی او که ناسم ؟ د یوې ژبې په بډاینه کې رول لوبولای شي او که نه ؟ کټه یې زیاته ده او که یې زیانونه زیات دي ؟ په دې ځای کې په دې پوښتنو بحث نه کوو ، بلکې په دې ځای کې یوازې د لیکوال په ذهن کې د پښتو ژبې په اړه عمومي طرحې او نظریاتو ته تم کېږو:

(الف) یوه ژبه هغه وخت بډایه کېږي چې د علمي اثارو او لیکنو زېرمه یې پراخه او لویه وي. په همدې اساس پکار ده چې د پښتو ژبې د ودې او پراختیا په موخه ډېر تر ډېره علمي اثار او لیکنې وپنځول شي.

(ب) پکار ده چې په پښتو ژبه کې د نړیوالو ژبو ځانگړنې وپنځول شي. په نړیوالو ژبو کې د گڼو ځانگړنو تر څنګ یوه دا هم وي چې د نورو ژبو د کلماتو او محاورو د منلو لپاره یې سینه خلاصه او لمن پراخه وي. هر کله چې یوه نړیواله ژبه له یوې نوې کلمې سره مخ کېږي ، نو په ټوله لېوالتیا دې ته امداد وي چې هغه کلمه پخپل ځان کې را ونغاړي. نړیوالې ژبې یوازې دومره کوي چې هغې نوې کلمې ته خپله بڼه او خپل انداز ورکوي او خپل اصول او فطرت ورباندې پلي کوي. همدا کار له پښتو ژبې سره هم پکار دی. هر کله چې پښتو له یوې نوې کلمې سره مخ شي ، نو د دې په ځای چې د هغې لپاره د یو بې خونده او غیرعلمي انډول په لټون پسې منډې تررې پیل کړو ، پکار ده چې هغه کلمه پخپل اصلي شکل را خپله شي او یوازې د خپلې ژبې اصول ، قواعد ، جوړښت او سترګچر پرې تطبیق شي. دلته به یې یوې بېلګې ته اشاره وکړو:

✓ Facebook: د دې په ځای چې دا کلمه پښتو ژبې ته وژباړو ، یا یې د یوې بلې ژبې انډول را پور کړو ، یا د دوو نورو ژبو له کلماتو څخه یوه ترکیب شوې کلمه د پښتو د کره کلمې په توګه دود کړو ، ښه به وي چې پخپله همدا کلمه په پښتو ژبه کې د (فېسبوک) په بڼه ولیکو ، او دا به لا ښه وي چې اصلي بڼه Facebook هم په لینډیو کې ورسره ولیکو.

لکه: د افغانستان ځوانان فېسبوک (Facebook) ډېر په مینه کاروي.

دلته د یوې خبرې یادونه اړینه بولم چې د نورو ژبو هره کلمه دومره ساده او اسانه نه وي چې په اسانه یې پخپله ژبه کې لیکلی وشو، ډېری پېچلې او ګونګې کلمې هم پکې راځي، نو دا دنده د ژبپوهانو ده چې د دې لپاره مناسب اصول او قواعد رامنځته کړي او په دې برخه کې یو معیار جوړ کړي. پورته یوازې د انګرېزي ژبې بېلګه وړاندې شوه، همدا چلند د هرې ژبې له لغتونو سره پکار ده.

(ج) هغه کلمات چې زموږ په ټولنه کې له ډېر پخوا څخه دود دي، او د ټولنې هر لوستی او نالوستی وګړی یې په معنا او مفهوم پوهېږي، د هغو کلماتو لپاره د انډولونو رامنځته کولو ته هېڅ اړتیا نشته. د دې لامل دا دی چې د خلکو له خولو څخه د یوې دود کلمې لرې کول او بله کلمه عامول، یو ستونزمن او بې ګټې کار دی. او د وخت د ضیاع یو ستر سبب دی.

(د) د پښتو ژبې انډولونه یوازې باید په هغو برخو کې وموندل شي چې په هغو کې موږ د پرمختګ، زیاتونې او ودې وړتیا او وس لرو. د بېلګې په ډول زموږ ټولنه په دیني علومو، ادب، سیاست او ځینو نورو برخو کې د دې جوګه ده چې خپلې لاسته راوړنې او پنځونې ولري. نو د دې برخو علمي اصطلاحات باید خپلې ژبې ته را وژباړو او هماغه خپل اصطلاحات دود کړو. د دې پر خلاف، هغه ډګرونه چې په هغو کې موږ د پرمختګ او ودې — د اوس لپاره — وړتیا او وس نه لرو، او یا په هغو ډګرونو کې زموږ لپاره پرمختګ که ناشونی نه وي، ډېر سخت دی — لکه د کمپیوټر ساینس برخه، عصري ټکنالوژي، طب، انجینري، فزیکس، کیمیا او داسې نور، نو د هغو اصطلاحات را ژباړل او پښتو انډولونه یې موندل د خپلې ټولنې په زده کوونکو او زده کړیالانو یو ستر ظلم دی. د دې لامل دا دی چې په دې برخو کې د یوه زده کړیال د مراجعې او څېړنې مواد یوازې په انګرېزي ژبه کې د لاسرسي وړ دي او که نوموړی زده کوونکی هغه اصطلاحات په پښتو ژبه کې ولولي، نو کله چې دی د خپلې څانګې یو

انگرېزي ماخذ يا ښوونکي سره مخ شي ، نو له ډېرو جدي ستونزو سره به مخ وي. د داسې برخو له اصطلاحاتو سره هم هماغه چلند بويه چې په (ب) برخه کې يې يادونه وشوه. د دې تر ټولو لويه گټه به زده کوونکي ته وي ، او ژبې ته به يې گټه دا وي چې که همدا د پردۍ ژبې اصطلاحات زموږ په ژبه کې دومره دود شي چې د هر وگړي لپاره پرې پوهېدنه اسانه او ساده شي ، نو له دې لارې به زموږ ژبه هم له علمي او د لغتونو د زېرمې له پلوه درنه او بډايه شي. انگرېزي او بلې هرې نړيوالې ژبې په همدې تگلاره اوسني درېځ او مقام ته لار موندلې ده.

د پورتنیو څو نظرياتو يوه لويه گټه به دا وي چې پښتو ژبه به د نړيوالو ژبو ډلې ته ور نږدې شي ، ځکه زموږ ژبه به پخپل ځان کې هغه پوټنشيال لري چې خپله لمنه پراخه کړي او د ودې لور ته مايله ژبه به وي. د يوې ژبې کره کول له دې پرته بله هېڅ پايله نه لري چې هغه ژبه را تنگه او لنډه کړي او په ژبه کې د نوښتونو او بدلونونو پر وړاندې يو کلک دېوال را تاو کړي.

۵- په پښتو ژبه کې املايي تنوع:

نن ورځ يوه بله ستونزه چې پښتو ژبه ورسره په لويه کچه مخ ده ، هغه په دې ژبه کې املايي تنوع ، رنگارنگي او کنوالی دی. دا ستونزه خپل گڼ لاملونه لرلای شي ، خو په ټوله کې په درې برخو کې تر سترگو کېږي:

يو ، د پښتو د ياکانو په برخه کې چې د ډېری ليکوالانو او ژبپوهانو له ليکنو او څېړنو سربېره هم دا ستونزه له پورته پور (لويو ليکوالانو او ژبپوهانو) را نيولې ، بيا تر ټيټ پور او د ښوونځي د زده کوونکو ترمنځ په ناحل شوې ډول پاتې ده. د دوو لويو ليکوالانو او ژبپوهانو کتابونه هم که راوگورو ، نو وينو چې د ياکانو ترمنځ لوی توپير او فرق وجود لري.

دوه ، دا چې پښتو ژبه د لغتونو له پلوه يوه نېستمه او تنګه ژبه ده او ډېری الفاظ يې له نورو ژبو څخه راغلي ؛ نو کوم الفاظ چې له نورو ژبو څخه زموږ ژبې ته راځي ، د هغو په املا کې هم زموږ د ليکوالانو ترمنځ لوی واټنونه ښکاري. د مثال لپاره يې لاندې ډول کلمې وګورئ:

۱- وړوکي الف لرونکي کلمې: لکه معنی چې معنا او مانا دواړه ليکل کېږي.

۲- تنوين لرونکې کلمې: دا چې په پښتو ژبه کې تنوين نشته ، نو دا ډول زیاتره کلمې چې نن ورځ په پښتو کې ليکل کېږي نو درې ښې خپلوي:

(الف) غالباً (له تنوين سره)

(ب) غالبا (له تنوين پرته)

(ج) غالبن (د تنوين پر ځای د تنوين تلفظ چې په پښتو کې د «ن» معادل دی).

۳- د انګرېزي ، جرمني او فرانسوي کلمې: د دې ډول کلماتو په پښتو ژبه کې د ليکلو لپاره ډېر کم داسې کېږي چې د پښتو ژبې اصلي جوړښت او چوکاټ ته وکتل شي ، بلکې تر ډېره د فارسي او دري ژبو تلفظ په پښتو ژبه کې هم عام شوی وي. مثلاً موږ په پښتو ژبه باندې د فارسي ژبې د اغېز له امله د انګرېزي ژبې د يوې کلمې تلفظ او املا په دوه ډوله کوو:-

۱- ډاکټر: هغه چاته وايو چې د طب ، درملو او درملنې په برخه کې ماهر وي.

۲- دوکټور: هغه چاته وايو چې ډاکټرېټ (Doctorate) يې کړی وي او تر ټولو ستره علمي درجه (degree) ولري.

حال دا چې په انګرېزي کې د دواړو لپاره يوه کلمه (Doctor) کارېږي!

درې ، د پښتو د املا په برخه کې درېيمه لانجمنه موضوع د هغو لغتونو ده چې گڼ ليکوال يې په اړه يوه خوله نه دي ، چې آيا يو ځای وليکل شي او که به يې بېل ليکل ښه وي. د بېلگې په ډول ، زموږ په کتابونو کې د دې لغتونو په هکله دوه-دوه حالته ليدل کېږي:

۱- نه لرو ؛ نلرو

۲- خپل منځي - خپلمنځي

۳- او داسې نورې ډېرې بېلگې په دې ژبه کې شته.

دلته د دې ستونزې يوازې پر درې اړخونو خبرې شوې ؛ خو که ژبپوهان په دې اړه څېړنه وکړي ، نو ډېری نور اړخونه به يې هم مخې ته راشي. د دې ستونزې د هوارتيا لپاره دوه اساسي گامونه پورته کولای شو چې دلته يې دواړو ته يوازې پر اشاره بسنه کوو:

۱- د دولت له خوا پر خپرندويو ټولنو بايد داسې د څار او ارزونې اداره وجود ولري چې هر کله په هېواد کې يو کتاب چاپېږي ، نو نوموړې اداره پر خپرندويې ټولنې دا فشار واچوي چې په کتاب کې هر ډول املايي رنگا-رنگي او تنوع له منځه يوسي ؛ او که چېرته هغه خپرندويه ټولنه له څو ځله تنبيه وروسته هم ، دا کار ونه کړي ، نو اداره له هغې خپرندويې ټولنې څخه د جريمې په توگه تر يوې مناسبې مودې پورې د چاپ حق واخلي ، يا بله هره جريمه چې مناسبه وي. دغه راز ، ياده اداره پر خپرندويو ټولنو بايد دا هم يقيني کړي چې کله يوه نوې کلمه پښتو کېږي ، نو په دې اړه نه ليکوال او نه هم خپرندويه ټولنه دا حق لري چې خپل ځاني اجتهاد وکړي او نوي اصول وضع کړي. بلکې پکار ده چې د دې کار ټول حق له يادې ټولنې سره خوندي وي.

۲- دوهم بنيادي کار دا کېدای شي چې د ښوونځيو ، پوهنتونونو او نورو علمي مرکزونو نصاب بايد په داسې معياري شکل چمتو کړای شي چې يو شخص له لومړنۍ ورځې لا له معياري پښتو سره بلد شي او ژبه له دا ډول تنوع څخه پاکه پاتې وي. دغه راز ، ښه به وي چې د نصاب په کتابونو کې دې موضوع ته ځانگړې پاملرنه وشي او زده کوونکو ته هغه ټول اصول او ضوابط وښودل شي چې کله هغوی له نوې او پردۍ کلمې سره مخ شي ، نو په څه ډول او طريقه يې پښتو کړي او د املا په برخه کې کومو قواعدو ، نزاکتونو او اړخونو ته پام وکړي.

پای

د کتاب درېمه برخه

مذهبي فکر

من تشبه بقوم... حديث

رسول الله صلى الله عليه وسلم په يوه حديث کې فرمايي:

((من تشبه بقوم فهو منهم)) ژباړه: چا چې له کوم قوم سره ورته والی وکړ، هغه به (د) قيامت په ورځ له هغوی څخه وي. ياد حديث عبدالله ابن عمر رضي الله عنه له نبي کریم صلى الله عليه وسلم څخه روايت کړی، او أحمد او أبو داؤد په خپلو سننو کې را نقل کړی.

د پورتنی حديث په څرگندوي او تشریح کې ډېری علما په دې اند دي چې له کفارو، مشرکانو، مجوسانو، فاسقانو او بې دينه خلکو سره هر ډول ورته والی تر دې حديث لاندې راځي. توپیر نه کوي که هغه ورته والی او شباهت په جامو کې وي، که په صورت کې، او يا هم په دنيوي، عقیدوي او کلتوري امورو کې، لنډه دا چې هر ډول ورته والی او شباهت ناروا او حرام دی؛ حال دا چې حقيقت په دې ډول نه دی. د دې حديث په اړه علماوو تر ډېره بريده افراطي دريځ خپل کړی. په دې هکله د ټولو علماوو نظر تشه يوه ادعا ده، او هېڅ تفسير او تعبير يې د علم او استدلال په تله برابر نه څښي. او په دې ټول پوهېږي چې دين هېڅکله په دعوو خپله خبره نه کوي، بلکې خپله هره خبره په علمي او عقلي دليل بيانوي. همدا رنگه په دين کې بې بنسټه او بې دليله دعوې اصلا حای او مقام نه لري.

د دې حديث اصلي موخه دا څرگندول دي چې يو مسلمان ته هېڅکله هم پکار نه دي چې په هغو چارو کې له نورو اقوامو سره شباهت او ورته والی وکړي او يا له هغوی نه يو څه را پور کړي چې په هغو کې اسلام څرگندې او روښانه لارښوونې لري. د بېلګې په ډول، يو مسلمان بايد په دې پوه وي چې اسلام د عباداتو په اړه خپل ليدلوری، قوانين او شرطونه لري، د عباداتو په برخه کې له نورو سره شباهت کول، يا له عيسويت، يهوديت او يا بل کوم دين څخه يوه کړنه د عبادت په ډول را پور کول،

هېڅکله اسلام ته د منلو نه ده. په همدې ډول ، هغه دودونه چې اسلام روا کړي ، لکه ولیمه ، اخترونه او داسې نورو ځانګړو ورځو په هکله اسلام خپلې لارښوونې لري چې یو مسلمان بل هېڅ دین او مذهب ته اړتیا نه لري.

د دې برعکس ، په کومو برخو کې چې اسلام څرګندې او ټاکلې لارښوونې نه لري ، په هغو کې هر انسان دا واک او اختیار لري چې د خپلې خوښې او طبیعت له مخې د هر قوم ګرڼه یا عمل یې چې خوښ وي ، هغه راخپل کړي. د بېلګې په ډول ، اسلام د جامو ، وېښتانو ، تګ ، خبرو اترو ، او ځینو نورو ټولنیزو ادابو په هکله یوازې اصول بیان کړي. یعنې اسلام د جامو په هکله وایي چې درنې او د ستر پټوونکې جامې باید واغوستل شي ؛ په تګ کې اسلام میانه روي غوره بولي ؛ د خبرو لپاره اسلام غږ او د خبرو انداز ته پام کړی. او د شخصیت او ټولنیز ژوند په تړاو نورې ټولې لارښوونې په همدې ډول اصولي خبرې دي.

د اصل په اړه موږ پوهېږو چې هر اصل خپل اطلاق غواړي. د دې اصولو اطلاق او عملي کول ، اسلام د مسلمانانو په واک کې ورکړي. د بېلګې په ډول ، د جامو په هکله د دروندوالي اصول ښودل شوی. اوس دا پریکړه چې درنې جامې څنګه وي ؟ د دې پوښتنې ځواب یې نه دی ورکړی ، ځکه اسلام د انسان را محدودوونکې دین نه دی. که د دې ځواب ویل شوی وای چې دا او دا جامې درنې دي. نو په حقیقت کې به اسلام د انسان لپاره دایره را تنګه کړې وه. دا هغه مسله ده چې د هر عصر تهذیب و تمدن او د هرې ټولنې فرهنګ ورته ځواب ویلای شي. هر عصر د انسان په ژوندانه کې نوي بدلونونه او تغیرات پنځوي. د اسلام تر ټولو ستره ښکلا همدا ده چې هغه مسایل چې په هغو کې انسان نوښت او ابتکار کولای شي او نوي نوي اړخونه پکې را برسېره کولای شي ، د هغو په هکله یې یوازې تر اصولي لارښوونو پورې بسنه کړې.

په دې اساس ، د دې حدیث په استناد دا خبره چې له نورو اقوامو سره په لباس ، صورت ، او ټولنیزو ادابو کې ورته والی او شباهت حرام او د اسلام خلاف کار دی ، بې

بنسټه او د اسلام په سپېڅلي لمن تور داغ دی. اسلام هېڅکله په داسې څیزونو بندیز نه لگوي. هر مسلمان د اسلام اصولو ته په پام سره کولای شي چې هر ډول جامه ، صورت او ټولنیز اداب ور خپل کړي.

د علماوو په هغه نظر یوه بله نیوکه دا هم کېدای شي چې که چېرته له تشبیه څخه دلته د هر ډول ظاهري ، صوري او باطني تشبیه مراد وي ، نو بیا هغوی اړ دي چې د انسان د ظاهر او صورت په اړه د اسلام کامل نظام او لارښوونې هم را په گوته کړي. دا راته وښيي چې اسلام د وېښتانو په اړه څه نظر لري او څه ډول وېښتان په اسلام کې معتبر دي ؛ دغه راز د جامو په اړه گڼو پوښتنو ته ځواب ووايي. خو په دې برخه کې د علماوو ځواب تر ډېره په ځینو کمزورو روایاتو او د عربو پر کلتور او فرهنگ راڅرخي چې دا دواړه د اسلام د یوه حکم لپاره هېڅ ډول اساس او بنیاد نه وړاندې کوي. له همدې کبله ، تر ټولو عقلاني او د اسلام رښتیني روح ته نږدې نظر او تعبیر همدا دی چې دلته له تشبیه څخه مراد په عقیدوي او عبادتي چارو کې تشبیه ده ، هغه چې اسلام یې په هکله یو بشپړ او جامع تصور او لیدلوری لري.

په دې ځای کې دا نیوکه کېدای شي چې د حدیث له الفاظو څخه پورتنی مفهوم نه شي استنباط کېدای. نو باید په دې پوه شو چې که دا تعبیر ترې نه شي اخیستل کېدای ، نو هغه بل تعبیر هم بیا ناسم دی.

د همدې حدیث تر عنوان او موضوع لاندې ډېر کله د پایڅو د بره ساتلو او ږیرې پرېښودلو په اړه هم احکام استنباط کېږي چې دلته به یې هر یو بېل بېل وڅېړو:

(الف) د پایڅو مسئله:

د رسول الله صلی الله علیه وسلم په دور کې د عربو مخورو او د ټولنې شتمنو کسانو د لنکوټ (لنک) تړلو دود درلود. د دوی د لنکوټ ټوکر به دومره اوږد وو چې د تگ پر مهال به په دوی پسې په ځمکه څښېده. دا دود په عربو کې د غرور او کبر لامل

گرځېدلی وو. دوی به له ډېر غرور نه د لنګوت څښېدونکې برخه له ځمکې نه ور پورته کوله او په دې کې به یې یو ډول ویاړ او کبر احساساوه. نبي کریم صلی الله علیه وسلم ، د عربو دې مزاج او د دې دود له کبله د انسان کبرجن کېدو ته په اشاره خپلو صحابوو ته وفرمایل چې تاسو خپل لنګوتونه له پارکیو څخه بره وساتئ او د لنګوت کومه برخه چې تر پارکیو ښکته وي ، هغه به په اور کې وي.

د دې حدیث په استناد علماوو ، له دې مسئلې څخه د دین مستقل حکم جوړ کړ او د دې مسئلې تر شا اصلي علت او سبب یې له پامه وغورځاوه. په دې برخه کې علماوو لاندې ټکي له پامه غورځولي چې له کبله یې دا مسئله دومره لانجمنه شوې:

(۱) پیغمبر ع دا امر یوازې له دې امله وکړ چې د جامو هغه ډول په انسان کې کبر پیدا کاوه او په اسلام کې کبر مذموم او یوه ناوړه ګناه ده ، نه د جامو ښکته یا پورته ساتل. د دې دلیل دا دی چې د دې حکم له اورېدو وروسته ابو بکر صدیق رض د پیغمبر ع حضور ته راغی او خپله ستونزه چې لنګوت به یې ښکته ښویده پیغمبر ع ته وویل. نو پیغمبر ع ورته وویل چې دا حکم ستا لپاره نه دی ، په تا کې کبر نشته. که دا یو عام حکم وی ، نو باید حضرت ابو بکر صدیق رض هم ترې مستثنا نه وی.

(۲) په حدیث کې د لنګوت کلمه کارول شوې خو کله چې دا حدیث نورو ژبو ته ژباړل شوی ، نو همدا کلمه د لنګوت په ځای په پرتوګ معنا شوه چې دې حکم له پرتوګ یا پتلانه سره هېڅ تړاو نه درلود. د لنګوت په اړه دا حکم نن هم پخپل ځای پاتې دی. په دې معنا چې که چېرته نن هم په یوه ټولنه کې لنګوت د کبر او غرور لامل وپېژندل شي ، نو هلته به هم لنګوت له پارکیو (ښکرو) څخه بره ساتل کېږي. د پرتوګ او پتلانه په اړه هر څوک پوهېږي چې په هېڅ ټولنه کې د دې دواړو تیت ساتل ، د کبر او غرور نښه نه ګڼل کېږي. نو په دې اساس ، که پرتوګ یا پتلون هر څومره تیت وي ، تر هغو پورې تر دې حکم لاندې نه شي راتلای تر څو چې هغه ټولنه په عمومي توګه دا ونه

مني چې له نن څخه وروسته به د پرتوک يا پتلانه تيت ساتل ، د کبرجن او مغرور انسان نښه وي .

(۳) له دې حديث څخه دا استدلال هم ناسم دی چې له نورو سره ځان يو رنگه کول له دې امله ناروا او حرام دی چې نبي کریم ص هم په دې ځای کې د شباغت اصل ته په پام سره خپلو صحابوو ته امر کړی چې تاسې له مشرکينو څخه ځان ځانگړی او بېل کړئ. خو په دې ځای کې دا ټکی له پامه غورځېدلی چې د نبي کریم ص په وړاندې اصل ، شباغت نه وو ، بلکې د کبر او بې ځايه وياړ په څېر يوه لويه او عظيمه گناه وه .

(ب) د ږيرې مسئله:

بله لويه مسئله چې له لومړۍ ورځې د علماوو او د مسلمانانو د لوی اکثریت ترمنځ يوه لانجمنه موضوع ترې جوړه شوې ، د ږيرې مسئله ده. د ږيرې په اړه به د علماوو نظريات او پر هغو د ځينو علماوو او ليکوال تنقيد د نکاتو په بڼه وڅېړو:

(۱) د ږيرې په اړه په قرآن کریم کې هېڅ آيت شتون نه لري ، نه په مستقيم ډول د ږيرې د فرضيت او وجوب په اړه څه څرگندونه لري ، او نه په نامستقيم ډول د ږيرې په اړه کوم حکم يا لارښوونه شته. د دې يو لوی دليل هغه پېښه ده چې يو سړی امام مالک رح ته راغی او د ږيرې په اړه يې د قرآن کریم آيت په دليل کې وغوښته. امام مالک رح ورته وفرمايل چې درې ورځې وروسته راشه. امام مالک په درې ورځو کې ټول قرآن کریم — هره ورځ لس سپارې — ولوست ؛ کله چې هغه سړی راغی ، نو ورته وېي ويل چې په قرآن کریم کې مې هېڅ آيت د ږيرې د اثبات لپاره ونه موند ، مگر يو آيت چې الله تعالى فرمايي وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا. له فقهي او د فقهي له اصولو سره يو ادنا بلد هم پوهېږي چې له دې آيت څخه په هېڅ ډول د ږيرې حکم نه شي استنباط کېدای.

البته یو آیت چې هلته د ږیرې ذکر راغلی ، هغه د موسی ع او هارون ع په اړه دی چې کله موسی ع د خپل ورور هارور ع ږیره ونیسي ، نو هارون ع ورته وایي چې ای زما د مور زویه ما له ږیرې مه نیسه. له دې څخه هم ځینو علماوو دا استدلال کړی چې ږیره یو ارزښتناک او عزتمن انساني جز ده ، له همدې امله هارون ع خپل ورور ته عذر وکړ. د علماوو دا ډله په دې ډول هڅه کوي چې له دې ځایه د ږیرې فرضیت ، له تحریم څخه استنباط کړي چې دا هم د دین له بنسټیزو اصولو سره په ټکر کې ده. حقیقت دا دی چې د مصر خلکو ږیرې ته په درنه سترګه کتل او د خپلې ټولنې سپین ږیرو او هغو ځوانانو ته چې ږیره به یې پرې ایښې وه ، د قدر او عزت په سترګه کتل. په دې توګه ، لږې نه ده چې موسی ع هم په همدې اساس دا خبره کړې وي.

(۲) په دې اړه دوهم لوی استدلال دا وړاندې کېږي چې د څلور واړو لویو مذاهبو امامان په دې یوه خوله دي چې ږیره فرض ده ؛ او دا د ږیرې د فرضیت لپاره د کره او مستند دلیل په توګه وړاندې کېږي. خو پر دې باید پوه شو چې د څلورو لویو امامانو دا خبره یوازې یوه ادعا ده او د خپل نظر د اثبات او استناد لپاره هېڅ دلیل ورسره نشته ؛ دې یو څرګند دلیل پورته د امام مالک رح په واقع کې تېر شو. د دین د یوه حکم لپاره یوازې د څو امامانو ادعا اساس نه لري ، بلکې دلیل یې باید له قرآن او یا سنت څخه وړاندې شي.

(۳) د ږیرې په تړاو ګڼ شمېر حدیثونه روایت شوي چې شاوخوا په ټولو کې یوه خبره — په سند ؛ او په متن کې د یو څه لفظي تغیر سره — شوې. په دې ټولو احادیثو کې د ږیرې پرېښودل ، د برېتونو خړپیل ، د ږیرې اوږدول او د برېتونو کمول ، له یهودو ، نصاراوو او مجوسو سره د مخالفت لپاره د ږیرې پرېښودل او برېتونو خړپیل او دې ته ورته خبره تکرار شوې. په دې ځای کې یو اصول باید تر پام لاندې وي چې د اسلام احکام مستقل بالذات وي. په دې معنا چې هېڅکله د اسلام یو حکم د یوه پردي علت ، معلول نه وي ، بلکې د هر حکم سرچینه پخپله د اسلام د دیني نظام ، فلسفه ،

حکمت او چوکاټ وي. په دې ټولو احاديثو کې پیغمبر ع هر ځل همدا فرمایي چې له یهودو او نصاراوو سره مخالفت وکړئ، یعنې د ږیرې پرېښودل د اسلام یو مستقل حکم نه دی، بلکې د یوه عارضي او مؤقتي علت له مخې مسلمانانو ته امر کېږي چې ږیرې پرېږدئ او برېتونه وخریږئ؛ ځکه که له دې احاديثو څخه د ږیرې فرضیت استنباط کېدای شوی، نو د برېتونو خړپیل ولې فرض نه گڼل کېږي؟ او هغه څلور امامان د برېتونو په هکله هم ولې یوه خوله نه کېږي؟ د دې لامل دا دی چې ږیره او برېتونه پرېښودل یا خړپیل د اسلام یو حکم او امر نه دی، بلکې په یوه ځانگړي مهال کې د ځانگړي مصلحت لپاره امر پرې شوی دی.

(۴) په دې وروستي ټکي کې به څو منل شوو واقعیتونو ته اشاره وکړو. په دې کې هېڅ شک نشته چې ږیره ټولو انبیاوو پرې ایښې او د انساني فطرت یوه برخه ده. خو پر دې پوهېږو چې دا دواړه د دیني احکامو بنسټ نه شي گرځول کېدای. دا هم له شک وتلې خبره ده چې ږیره د مسلمانانو یو ځانگړی شعار دی؛ په هر دور کې د مسلمانانو لویې ډلې ږیره پرې ایښې او په همدې شعار پېژندل شوي دي. دا یو څرگند حقیقت دی چې هر مسلمان له خپل خوږ پیغمبر سره د زړه له کومې مینه کوي او د همدې مینې د اظهار لپاره د هماغه مبارک ص په متابعت کې ږیره پرېږدي. په دې کې شک نشته چې الله تعالی به پر دې کار هرومرو هغه بنده ته اجر او ثواب ورکوي. خو دا هم له یاده ویستل نه دي پکار چې ږیره د اسلام یو حکم نه دی، په ښه نیت یې پرېښودل که ثواب لري؛ نو بل خوا ته خړپیل او یا کمول یې هم هېڅ گناه او معاصي نه ده. د ږیرې له امله پر یو چا د کفر، بې دینه او منافق ټاپې لگول، د ږیرې له خړپیلو لوی گناهونه او جرایم دي. دغه راز، هغه چا چې ږیره یې نه وي پرې ایښې، هغو ته هم بویه چې هغه چاته په سپکه سترگه ونه گوري چې ږیره یې پرې ایښې وي او نه هم ورته بویه چې په ږیره پورې خدا او رشخند وکړي؛ ځکه د انسان د بدن په یوې برخې رشخند او

تمسخر كول ، (العياذ بالله) پر الله رشخند او تمسخر كول دي او دا يوه لويه گناه او تېروتنه ده.

موسيقي

الله تعالی د انسان په شخصیت او طبیعت کې تنوع او ګڼوالی ایښی دی. انسان که له یوې خوا یو مهربانه او نرم خویه مخلوق دی ، نو بل خوا یې طبیعت له غوسې او قهر څخه هم بې برخې نه دی. یو لور ته که انسان ته د خدا په څېر غوره ډالۍ ورکول شوې ، نو په ورته وخت کې کله نا کله انسان ژاړي او اوښکې هم تویوي.

الله تعالی انسان په تر ټولو غوره فطرت سره پنځولی دی او کوم دین او مذهب یې چې انسان ته وربښلی دی ، هغه هم د انسان له فطرت سره سم او برابر دین دی. د دې دین هېڅ حکم او امر به له انساني فطرت سره ټکر ونه لري ، او که هر کله د کوم حکم او انساني فطرت ترمنځ ټکر ترسترګو شو ، نو باید پوه شو چې د دې حکم سرچینه هغه دین نه ده او یا د دې حکم په مقابل کې ولاړ شخص عادي انسان نه دی. بشري فطرت (په لومړنۍ بڼه) او اسلام (په خالص ډول) هم معنا او مترادف تعبیرونه دي.

په همدې اساس ، د نورو ګڼو تقاضاوو او غوښتنو ترڅنګ ساز ، سرود ، نغمې او موسیقي ته تمایل او غوښتنه هم د انساني فطرت یوه لازمي او لویه برخه جوړوي. انسان فطرتاً داسې پنځول شوی چې د کلماتو ترمنځ ځانګړی تناسب او وزن ، د بېلا بېلو مرغانو آهنگ لرونکي اوازونه ، د بېلا بېلو آلاتو له همغږۍ او جوړجاړي نه ټوکېدلی موسیقیت او له ښایسته او مترنم غږ څخه برخمن حنجرو څخه راوتلي سرودونه او نغمې یې باطن ته لار کوي او د خوند او کیف یو حالت پکې پیدا کوي.

موسیقي او ساز د انسان د فطرت لپاره یو پردی او نا اشنا شی نه دی ؛ بلکې د موسیقي هر ډول حالت او آهنگ په انسان کې هماغه حالت او احساس رامنځته کوي. په دې معنا چې ارامه موسیقي انسان ته د آرامتیا احساس ورکوي ، غمجن ساز انسان د خوشالۍ له حالت څخه د غم او خفګان حالت ته رسوي ، مسته او تېزه موسیقي په انسان کې د چابکتیا او ګړندي خوځښت لامل ګرځي ؛ که چېرته موسیقي د انساني

فطرت لپاره یو نا اشنا شی وی ، نو دا دومره تغیرات او بدلونونه او د انسان په احساس او عاطفه کې د بدلون راوستلو دا دومره لوی ځواک په موسیقي کې له کومه شو؟ ولې پر انسان ګډوډ او بې نظمه اوازونه بد لکېږي او کرکه ترې کوي ، خو له تناسب ، آهنگ او موسیقیت سره مل اواز خوند ورکوي او د اورېدو تلوسه یې ورسره وي ؟

د دې تر ټولو څرګند علت و سبب دا دی چې د نړۍ پر مخ ټول هنرونه د انسان په فطرت کې اخیښل شوي دي او اسلام هم هغو ته ځانګړې او په ډېر اغېزمن ډول پاملرنه کړې. الله تعالی په قرآن کریم کې د هنرونو لپاره د ((زینت)) تعبیر په کار وړی. تزئین په عربي کې د ښایسته کولو ، سینګارولو ، پسرلولو ، د یو شي له اصلي حالت څخه ویستلو او یو ښکلی او په زړه کېناستونکی حالت او ډول وربښلو او ډیزان کولو په معنا کارېږي. تزئین او زینت د حسن او جمال له کلمو سره فرق لري. حسن او جمال په اصل کې د فطرت څرګندونه او اظهار وي ، خو تزئین د یوه بې ډوله ، نامنظم ، بې خونده او ګډوډ شي ، منظم او مرتب کولو ته ویل کېږي. کله چې عربان وایي چې پلانګی شی مو مزین یا تزئین کړ ، نو په دې معنا ده چې له اولني حالت څخه یې غوره او بهتره کړ.

دلته یوه پوښتنه کېدای شي چې د زینت او هنر ترمنځ څه اړیکه ده؟ د دې لپاره څه دلیل دی چې الله تعالی د زینت کلمه د هنرونو لپاره استعمال کړي ؟

نن ورځ چې موږ کوم څه د هنر په نوم وپېژنو ، هغه په حقیقت کې د ځینو شته څیزونو او وړتیاوو له غوره ، منظم او ښایسته کولو څخه منځته راغلي دي. دا نظم او ښایست ځینې وختونه په انسان کې طبیعي وي ، خو ځینې وختونه بیا انسان پخپله هڅه او زیار هغه شته هنر صیقل ، منظم او مزین کړی وي. د بېلګې په ډول ، د هر عادي انسان له حنجرې څخه اوازونه راوځي ، خو د ځینو انسانانو اواز او غږ له نورو څخه توپیر لري ، د هغوی غږ خوږ ، مترنم ، په زړه کېناستونکی او له ځانګړي آهنگ او موسیقیت سره مل وي. د هغه په اورېدو د انسان ذهن او روح آرامتیا او ډاډ ترلاسه

کوي. ځينې په طبيعي او فطرتي توگه دا ډول ساحرانه غږ لري ، خو ځينو د يو څه رياضت او زيار وروسته دې حد ته رسولی وي. الله تعالی د بې شمېره اوازونو ترمنځ د همدې ځانگړې ډلې غږ ته د زينت تعبير راوړي. په همدې ډول ، د وينا لپاره هر عادي انسان د تورو او کلماو يوه مجموعه او ټولگه په کار اچوي ، خو ځينو انسانانو ته خدای داسې استعداد ورکړی وي چې کله په يو خاص حالت کې وي ، نو له خولې څخه هر راوتونکی لفظ او جمله يې له يوه ځانگړي تناسب ، آهنگ او ترنم سره مخ وي. له همدې څخه شعر او شاعري رامنځته کېږي. د وينا په برخه کې ، د ټولو انسانانو ترمنځ د دې ځانگړې ډلې د وړتيا لپاره د زينت اصطلاح کارول شوې. دغه راز ، ځينو انسانانو ته الله تعالی يو بل ځانگړی استعداد او وړتيا ور په برخه کړې وي ، هغه دا چې کله هغوی دوه غږ لرونکي اجسام له يو بل سره ټکوي او وهي ، نو هغه يوازې د غوږونو د پردو خپرونکي اوازونه نه وي ، بلکې له يوه ځانگړي انسجام ، خوند ، لذت او معنا سره مل وي. د انسان له دې استعداد څخه د موسيقۍ هنر پنځېږي. موسيقي له دې پرته بل هېڅ هم نه ده چې انسان د وينا لپاره کوم کلمات او الفاظ کاروي ، هماغه الفاظ او کلمات د ځينو الاتو او وسايلو په مرسته تر اورېدونکي رسوي ؛ خو دا رسونه له الفاظو څخه زياته لطيفه ، له ډېرې عاطفې ډکه ، له ژور احساس سره مل او د انساني اروا ته د لار کولو له يوه پياوړي ځواک څخه برخمنه وي. او دا هماغه څه دي چې الله تعالی يې په خپل عظيم کتاب کې په زينت سره تعبيروي.

الله تعالی په ډېر ټينگار او سخته لهجه د زينتونو (هنرونو) په هکله خپل پيغمبر ته فرمايي چې اې زما پيغمبره ، دې خلکو ته چې له دين څخه يې يوازې د حلال او حرام يوه لوبه جوړه کړې او په الله تعالی پورې دروغ تړي ، ووايه (قُلْ) ؛ هغه زينتونه (بنکلي شوي هنرونه او فنون) چا حرام کړي چې الله تعالی د خپلو بندگانو لپاره راويستلي (مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ) ؛ او دا يهودان او نصارا چې د ځينو خوراکونو په اړه د حراموالي فتوا ورکوي ، نو دوی ته ووايه چې هغه خو ستاسې د خپلو اعمالو له کبله

پر تاسې حرام شوي ؛ که نه ما (الله) خود زینتونو ترڅنګ پاک او سپېڅلي خواړه هم نه دي حرام کړي (وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ).

له دې وروسته الله تعالى ، د مؤمنو بندگانو نفسياتو ته په کتو يو ځل بيا په ټينگار وايي: اي زما پيغمبره ، بنايي له مؤمنانو سره دا شک او اندېښنه پيدا شي چې دا زينتونه به الله تعالى د پخوانيو خلکو لپاره حلال کړي وي ، زموږ لپاره به حرام وي ، ځکه موږ خو مسلمانان او مؤمنان يو ؛ نو نه ورته ووايه (قُلْ) چې دا نعمتونه خو په دې دنيا کې دې د همدې مسلمانانو او مؤمنانو لپاره (هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) او په آخرت کې هسې هم دا ټول نعمتونه او زينتونه د دوی لپاره ځانگړي او خالص شوي دي (حَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ) ؛ له دې وروسته ، الله تعالى فرمايي چې موږ خو خپل آيتونه په دې ډول څرگند بيانوو ، نو له دې څرگندو خبرو څخه هم چې يو څوک مفهوم او معنا نه شي اخيستلای ، نو هغه دې خپل علم زيات کړي ، ځکه په دې څرگندو آيتونو او نښانو يوازې د علم خاوندان پوهېږي (كَذَلِكَ نَقُصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ).

د دې آيت په تفسير کې ابو الکلام آزاد پخپل مشهور تفسير ((ترجمان القرآن)) کې ليکي:

((د مذهبو د پيروانو بې لارۍ دا وه چې هغو گمان کاوه چې اروايي ښکمرغي هماغه وخت ترلاسه کېدای شي چې نړۍ ته شا وړول شي او د خدای لمانځنې غوښتنه دا ده چې له زينتونو او اسانتياوو څخه ځان گوښه کړای شي. قرآن وايي چې حقيقت د دې برعکس دی. تاسو فکر کوئ چې د ژوند زينتونه د دې لپاره دي چې پرېښودل شي. حال دا چې دا د همدې لپاره دي چې په کار واچول شي. دنيا او په دنيا کې ټول شته نعمتونه په سمه توگه کارول له الهي رضا سره سر خوري.))

ورپسی زیاتوي چي:

((دلته له زینت څخه مراد ټول هغه څه دي چې د ژوند له طبعي اړتیاوو څخه زیات وي. مثلاً ښې جامې ، ښه خواړه ، د روزگار ټول بې زیانه اسانتیاوې او خوندونه.))

په دې پسې الله تعالی د ادیانو لرونکو خلکو په عامه توګه او د مسلمانانو ترمنځ په خاصه توګه هغې سترې لانجې او پوښتنې ته ځواب وایي چې اخر حرام څه دي ؟ نو الله تعالی پخپله ورته فرمایي چې ما یوازې او یوازې دا لاندې شیان پر تاسو حرام کړي ؛ په دې ځای کې بیا په خپل ګران پیغمبر محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم غږ کوي چې ورته ووايه چې ستا رب یوازې او یوازې دا شیان حرام کړي (قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي):

۱- الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ؛ ما فحشا ، بې حیايي او د بې شرمۍ ټول افعال ، اعمال ، عقاید او افکار حرام ګرځولي. دا فحشا که په پټه وي ، او که په ښکاره وي ؛ ما حرام ګرځولي.

۲- وَالْإِثْمَ: او ګناهونه.

۳- وَالْبَغْيَ بغيرِ الْحَقِّ: او ناحقه تېری.

۴- وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا ؛ او ما دا حرام کړي چې یو داسې څوک له ما سره شریک کړای شي چې هېڅ سند ، دلیل او حجت ورباندې نه وي نازل شوی. او که په لنډو کې ووايو نو الله تعالی شرک حرام ګرځولی.

۵- وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ؛ د آیت په پای کې الله تعالی فرمایي چې ما دا هم حرام کړي چې یو څوک له خپل ځان څخه یو څه کړي او د خپلې خوښې ، طبیعت او هوا له مخې یو څه حرام وګرځوي. ما دا حرام ګرځولي چې یو ملا ، امام ، فقیه او مجتهد را پاڅېږي او زما په اړه هغه څه ووايي چې هغه زما خبره نه وي او پخپله هم علم پرې ونه لري.

په پورتنیو ایتونو کې د حلال او حرام ترمنځ داسې پرېکنده کرښه وایستل شوه چې تر قیامت پورې څرګنده او روښانه ده ؛ او هغه مسئله چې د یوه مذهب ټول بنسټ ور باندې ودان وي ، هغه پخپله الله تعالی هواره او حل کړه. له دې وروسته به یو څه هماغه وخت حرام ګرځي ، چې کله یو له دې پورتنیو ذکر شوو مواردو څخه پکې پیدا شي ؛ له هغه پرته نور هر څه مباح دي ، لکه د الله تعالی له دې آیت څخه چې څرګندېږي:

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ؛ ژباړه: هماغه ذات چې هر هغه څه یې ستاسو لپاره خلق کړي چې په ځمکه کې دي.

په دې ځای کې یو بل اړخ هم خوندور او په زړه پورې دی. هغه دا چې الله تعالی یوازې د زینتونو ، هنرونو او فنونو په اړه د حلالوالي فتوا نه ده وړاندې کړې ؛ بلکې په قرآن کریم کې یې ځای — ځای د دې هنرونو بېلګې او مثالونه هم وړاندې کړي ، مثلاً

د کورنیو څارویو (په ځانګړې توګه غواوو) په هکله د الله تعالی ارشاد په دې ډول دی: وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ (النحل: ۶) ؛ ژباړه: او (دا هم) تاسو ته یو ډول ښکلا ده پکې چې سهار یې وباسئ او ماښام یې بېرته راولئ.

په دې آیت کې الله تعالی د کورونو د سینګار او ښایسته کولو هنر ته اشاره کوي چې نن ورځ د ښکلا پوهنې په برخه کې یوه علمي او اکاډمیکه موضوع ګرځېدلې.

په همدې ډول ، الله تعالی په یو بل ځای کې د اسمان ښکلا او د جوړښت ، ودانۍ او ساختمانسازۍ هنر ته د انسان پام اړول غواړي:

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ (ق: ۶) ؛ ژباړه: آیا د دوی دپاسه اسمان ته یې نه دي کتلي چې موږ څنګه جوړ کړی ، ښکلی کړی مو دی او هیڅ چاود پکې نشته.

دا لاندې درې آيتونه هم در وگورئ:-

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَافِيحٍ...[الآية] (الملك: ٥)؛ ژباړه: او بې شکه موږ (تاسې ته) نژدې اسمان په چراغونو سينگار کړی.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ (الحجر: ١٦)؛ ژباړه: او بې شکه په اسمان کې مو برجونه پيدا کړي او هغه مو د نندار چيانو دپاره ښکلی کړی دی.

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ (الصفات: ٦)؛ ژباړه: يقيناً موږ د دنيا اسمان ښکلی کړی د ستورو په ښايست.

په دې لاندې آيت کې الله تعالی خپلو بندگانو ته په امريه صيغه ارشاد کوي چې اې د آدم اولادې، کله چې زما د عبادت لپاره جوماتونه ته راځئ، نو ځان سينگار کړئ. او دا حديث چې ((ان الله جميل، يحب الجمال)) د همدې آيت اساس و بنسټ راته بيانوي:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ...[الآية] (الأعراف: ٣١)؛ ژباړه: اې د آدم اولادې! د هر عبادت په وخت کې مو خپل د ښکلا لباس واخلي.

الله تعالی د زينت گڼ موارد يادوي او انسان ته دا بار بار ور يادوي چې اې زما بندگانو ما هېڅکله پر تاسو زينتونه، ښکلاوې، د ساعتېری او تفريح خيزونه، د زړه او اروا د ارمتيا لپاره موسيقي او ساز نه دي حرام کړي، بلکې دا ټول په خپلو ټاکلو حدودو کې روا او ډېری مهال ستايل شوي خيزونه دي:

وَالْخَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرَ لَتَزْكَوْهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (النحل: ٨)؛ ژباړه: اسونه، کچر او خره يې هم ددې دپاره پيدا کړل چې هم پرې سپاره شئ او هم ښکلاوي او نور داسې شيان هم پيدا کوي چې تاسو ورباندې نه پوهېږئ.

په دې آيت کې الله تعالى خپلو بندگانو ته فرمايي چې که څه هم دا زينتونه ستاسو لپاره حلال او روا گرځول شوي ، خو گورئ خپل ټول وخت مو همدې ته ځانگړی نه کړئ ، بلکې دا ټول زينتونه چې ستاسو لپاره حلال کړای شوي ، يوازې او يوازې د دې لپاره دي چې په تاسو کې څوک غوره اعمال ترسره کوي:

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِيَتَبَلَّوْهُمُ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (الكهف: ۷)؛ ژباړه: څه چې پردې ځمکه دي هغه مو د هغې دپاره ښکلا گرځولي ، تر څو هغوی وازميو چې کوم يو يې په عمل کې ډېر غوره دی.

که له دې را تېر شو او د نبی کریم ص د احاديثو مجموعې ته سر ور ښکاره کړو ، نو هلته وينو چې پيغمبر ع د ښکلا ، هنرونو او زينت په اړه خپل عمومي نظر له دې ځای څخه پيلوي چې:

ان الله جميل يحب الجمال ؛ ژباړه: الله ښکلی دی او له ښکلا سره مينه لري.

د خور او ښايسته غږ په هکله خپل نظر په دې ډول څرگندوي: زَيِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ ، يعني قرآن کریم مو په خپلو غږونو سره ښکلی کړئ. په دې معنا چې په ښکلي ، ښايسته او مترنم اوازو يې تلاوت کړئ. د حديثو لوی محقق امام الباني رحمه الله د دې حديث په هکله د صحيح حکم ورکړی.

د مصر ستر عالم ، ډاکټر يوسف القرضاوي په خپل کتاب ((په اسلام کې ښکلي هنرونه)) کې يو حديث راوړي چې نبی کریم ص فرمايي: هغه څوک له موږ څخه نه دی چې په ښه غږ سره قرآن کریم نه تلاوت کوي. په همدې کتاب کې د اسلامي نړۍ دا ستر اسلامپوه زياتوي چې:

((نبي کریم به شعر او شاعری ته غور ایښوده او ستاینه به یې کوله. د بېلګې په ډول نبي کریم ص به د کعب ابن زوهیر اشعارو ته غور نیوه... دغه راز، نبي کریم ص به شعر او شاعري د دین د تبلیغ لپاره هم کاروله.))

له هغو روایتونو څخه د اسلامي تاریخ هر ادنا لوستونکی خبر دی چې نبي کریم ص به د دعوت او غزاګانو پر مهال، حسان بن ثابت شعر ویلو ته هڅاوه.

د شعر په اړه نبي کریم ص فرمایي: ان من الشعر حکمة؛ ژباړه: بې شکه چې ځینې اشعار له حکمت څخه ډک وي.

له پورتني ټول بحث څخه یوه خبره د لمر په څېر روښانه کېږي چې اسلام هېڅکله د ښکلو هنرونو او پاکو فنونو لکه موسیقي، انځورګري، رسامي، نقاشي، مجسمه سازي، شاعري او د fine arts نورو څانګو سره مخالفت نه دی ښودلای. او د الله تعالی د همدې پورتنیو آیتونو په استناد په پوره ډاډ ویلای شو چې د هنر هره څانګه مباح، حلاله او په ځینو حالاتو کې لا ستایل شوې او غوره ده؛ او یوازې هغه وخت به حرام ګڼل کېږي چې کله له هغو پنځو شیانو څخه یو پکې داخل شي.

په دې ځای کې، خپل بحث یوازې د موسیقي هنر ته ځانګړی کوو او د اسلامي متونو (قرآن او صحیح احادیثو) په رڼا کې دا خبرو چې اسلام د موسیقي په اړه څه نظر لري. هغه علما چې موسیقي یې حرامه ګڼلې، د هغوی استدلال څه دی؟ دغه راز، ولې ځینو علماوو د موسیقي په حق کې خپله فتوا ورکړې؟ د هغوی استدلال څه دی؟ د بحث د لنډ او واضح کولو په موخه لیکوال ښه وګڼله چې د موسیقي د حرمت په اړه د علماوو هر دلیل د نکاتو په شکل را ټول شي او همالته یو ځای ورسره د نورو علماوو نظر او د علماوو پر نظرونو خپل تنقید هم څرګند کړي:

(۱) هغه علما چې موسیقي حرامه ګڼي، له قرآن کریم څخه د هغوی تر ټولو لوی دلیل په لاندې آیت کې د (لهوا الحدیث)) عبارت دی. وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (لقمان: ٦)؛ ژباړه: او له خلکو نه ځينې (کسان) هغه دي چې چټي خبرې پيږي، ترڅو په ناپوهۍ سره (خلک) د الله له لارې واړوي او هغه ټوکې وگني، د داسې خلکو دپاره سپکوونکې عذاب دی.

په دې آيت کې د لهو الحديث په اړه د ابن مسعود رض او ابن عباس رض نظر دا دی چې دلته له لهو الحديث څخه مراد غنا او موسيقي ده. که څه هم، د دې عبارت په هکله د مفسرينو ترمنځ اختلاف دی، خو بيا هم هغه علما چې موسيقي حرامه گڼي، هغوی پر همدې ټينگار کوي چې د قرآن دوه لويو مفسرينو په همدې ټينگار کړی چې دلته ترې مراد موسيقي او غناء ده. د دې عبارت په اړه نور تفسيرونه په لاندې ډول دي؛ دلته بايد يوه خبره په پام کې وي چې د مفسرينو لويه ډله په همدې يوه خوله ده چې له دې څخه مراد غنا او موسيقي ده.

۱- ضحاک: لهو الحديث نه مراد شرک دی.

۲- له لهو الحديث څخه مراد هر هغه څه دي چې يو انسان د الله تعالی له اطاعت څخه وباسي.

۳- د دې آيت په تفسير کې د هند ستر عالم اشرف علي تهانوي رحمه الله تعالی په خپل تفسير ((بيان القرآن)) کې د دې آيت شان نزول په دې ډول بيانوي:

((د دې آيتونو شان نزول دا دی چې نظر بن الحارث يو شتمن کافر وو، هغه به د تجارت لپاره فارس ته سفر کاوه، نو هلته به يې د عجمي پاهانو کيسې او تاريخونه وپېرل او قريشو ته به يې ويل چې محمد ص تاسو ته د عاد او ثمود کيسې کوي زه درته د رستم او اسفنديار او د فارس د پاچاهانو کيسې کوم؛ خلکو به دا کيسې په مينه اورېدې او له قرآن کریم څخه به يې مخ اړاوه. دغه راز هغه يوه سندرغاړې وينځه پېرلې وه، نو کله به يې چې کوم څوک د اسلام لور ته مايله وليدل نو هغه به يې خپلې

وينځې ته ور وست او هغې ته به يې وويل چې دې ته خواږه وركړه او سندرې ورته واوروه او هغه كس ته به يې ويل چې دا تر هغه څه غوره دي چې محمد ص مو ور بولي چې لمونځ وكړئ او روژه ونيسئ او خپل ځان قربان كړئ؛ نو شان نزول كه څه هم خاص دى ، خو د الفاظو د عموميت له كبله يې حكم عام دى.))

خو بايد په پام كې مو وي چې پورتنى آيت هېڅكله د موسيقۍ د حرمت لپاره صحيح دليل و حجت نه دى ، ځكه دلته وروستنيو علماوو څو ټكي له پامه غورځولي:

په دې ځاى كې چې ابن عباس او نورو صحابوو د لېو الحديث معنا په موسيقۍ او غناء كړې ، نو هغوى د قرآن كريم په اصل مدعا او هدف ډېر ښه ځان پوه كړى. لېو الحديث په هر عصر كې بېل بېل كېدلای شي ، ځكه لېو الحديث بې هوډه ، بې گټې ، بې معنا او د وخت ضايع كوونكو كارونو او خبرو ته ويل كېږي؛ هغه وخت عربو د خپل دود له مخې د موسيقۍ او غنا محفلونه او مجلسونه جوړول ، چې هلته به تر سهاره په ناروا ، حرامو او پليټو كارونو كې اخته وو. نو ابن عباس رض د خپلې ټولنې له جاج اخيستو وروسته دا موقف غوره كړ چې له دې څخه د الله تعالى مراد بل څه نه ، بلكې د موسيقۍ او ساز و سرود همدا محفلونه دي. خو دلته بايد له ياده ونه باسو چې د يوه روايت له مخې ابن عباس رض پخپله هم د موسيقۍ په حق كې خپل نظر وركړى. په دې اساس ، كه نن ورځ د كركت لوبه ، د فېسبوک بې وخته او له اندازې زيات كارول ، او دغه راز هر بل مباح كار چې د دې لامل وگرځي چې يو مسلمان د الله تعالى له اطاعت او عبادت څخه را وگرځوي ، نو هغه ټول د لېو الحديث په كټكورى كې راځي. يوسف قرضاوي ليكي چې:

((د دوى په اند ، موسيقي بې معنا او پوچې خبرې دي ، له همدې كبله يو څوك بايد ځان ترې وساتي. خو د دې لپاره چې د دوى دا ادعا باطله ثابته كړم ، لومړى بايد د لېو الحديث معنا واضحه كړم. لېو الحديث په دې آيت كې بې ځايه وينا او پوچو خبرو ته

اشاره کوي. که چېرته موږ آيت تر پايه را ولولو، ډېر ژر به پوه شو چې له لهو الحديث (خه همدا مراد ده.) ورپسې قرضواي حفظه الله د قرآن کریم همدا آيت راوړی. بيا زياتوي:

((که بيا هم چېرته داسې ومنو چې په آيت کې له لهو الحديث خه مراد موسيقي ده، نو بيا هم هېڅ نېټه نه ليدل کېږي چې د موسيقي په مستقيم ممانعت دلالت وکړي.)) علامه قرضواي د بحث په دوام کې د ابن حزم حواله ورکوي:

((ابن حزم په دې اند وو چې د لهو الحديث په اړه د دوی دا ادعا په درې دلايلو بې بنسټه او بې بنياده ده:

يو، هېڅ داسې ثبوت نشته چې پيغمبر ع د سندرو له ويلو يا اورېدلو منع کړې وي. دوه، د دوی قضاوت د نورو صحابوو او وروستنيو مفسرينو په خلاف تللی دی. درې، د آيت سياق او سباق چې دوی د خپل دليل بنسټ ايښی، د دوی له فتوا او نظر سره مستقيم تضاد لري، ځکه دا آيت هغه خلک يادوي چې د ټولو په اجماع سره کافر وي، ځکه هغه د الله تعالی پر لاره پسځند او ملنډې وهي. په همدې ډول ابن حزم دوام ورکوي چې که چېرې يو انسان په دې نيت قرآن کریم وپېږي چې خلک د الله تعالی له لارې خه پرې واړوي او د قرآن کریم پر آيتونو ملنډې او رشځند ووهي، نو هغه يو کافر گڼل کېږي. او په دې بنياد، د الله تعالی په وړاندې د هغو مجرمينو انحرافات لوی جرایم دي، الله تعالی هېڅکله هغه څوک نه دي غنډلي چې لهو الحديث د تفريح او له هنرونو خه د خوند اخيستو په بدل کې پېږي. نو په دې اساس، دا خبره چې الله تعالی موسيقي حرامه کړې، بې بنياده ده. دغه راز، هر هغه څوک چې قصدا، د قرآن کریم يا احاديثو د تلاوت او لوست او يا د دې لپاره چې له يو چا سره خبرې اترې وکړي او يا موسيقي واوري يا وپنځوي تر څو خلکو ور باندې بې لارې کړي، بې له شکه چې يو گناهگار او نافرمانه انسان دی. د دې برعکس، يو څوک چې

هېڅ شي ته هم اجازه نه ورکوي چې له مذهبي وجېو څخه يې غافله کړي ، نېک او صالح انسان شمېرل کېږي.))

ډاکټر قرضاوي د علماوو د همدې نظر د ناسموالي د اثبات لپاره د امام غزالي احياء العلوم ته هم سر ور پورې کوي:

((امام غزالي وايي: که چېرې الله تعالی د يوه غيرقصدي قسم لپاره يو انسان مکلف نه بولي او حساب نه ورسره کوي ، نو په همدې ډول به هغه ذات ، يو انسان د موسيقۍ او سندرو اورېدو لپاره هم محاسبه نه کړي ؛ په دې چې دواړه کارونه يې گټې دي.))

۲) د موسيقۍ د حرمت په اړه له علماوو سره دوهم لوی او تر ټولو ستره سرچينه د پيغمبر ص احاديث دي. که څه هم د موسيقۍ په هکله تقريباً ټول راغلي احاديث او روايتونه د سند او متن له مخې تر پراخ تنقيد لاندې دي او که بيا يو نيم حديث په دې هکله صحيح او کره هم وي ، نو له هغه څخه هم په هېڅ ډول د موسيقي حرمت نه ثابتېږي ؛ حال دا چې ډېری داسې صحيح او پر سند ولاړ حديثونه شته چې پخپله د موسيقۍ پر حلالوالي دلالت کوي. کوم حديثونه چې د موسيقۍ د حرمت په اړه وړاندې کېږي ، د هغو په هکله ډاکټر قرضاوي حفظه الله د ابن حزم نظر په دې ډول راوړي:

((ابن حزم وايي چې دوی د خپلې ادعا د اثبات لپاره هېڅ صحيح حديث نه لري. نوموړی زياتوي چې ټول هغه احاديث چې د موسيقۍ د حرمت په هکله روايت کېږي له ځانه جوړ شوي (يعنې موضوع) احاديث دي. په دې معنا چې د هغو متن د پيغمبر ص د ويناوو لپاره د منل شوو نورمونو په خلاف تللی او يا روايت کوونکو پکې دروغ وړ زيات کړي. ابن حزم په الله قسم خوري چې که چېرته له هغو څخه يو حديث هم د باوري حافظه لرونکو راويانو مسلسل سند لرلای ، او له هر ډول زياتونو او تحريفاتو څخه پاک وي او په ټوله معنا د پيغمبر ص قول او وينا وي ، نو زه به د هغو د صحت او ثقه توب په بيانولو کې هېڅکله نه وای ټکنی شوی.))

خو پر دې سربېره هم ، په دې ځای کې هغه حدیثونه چې په دې برخه کې پرې ډېر زیات ټینګار کېږي ، را اخلو او یوه عمومي کتنه ورته کوو:

(الف) لومړنۍ حدیث چې تر ډېره صحیح او مؤثق ګڼل کېږي ، هغه حدیث دی چې پیغمبر ع فرمایي چې یو وخت به داسې راشي زما امت به شرمځایونه ، ورېښم ، شراب او معازف حلال کړي. ((لَيَكُونَنَّ مِنْ أُمَّتِي أَقْوَامٌ يَسْتَحِلُّونَ الْحِرَّ وَالْحَرِيرَ وَالْخَمْرَ وَالْمَعَازِفَ...الآخ))

پر دې حدیث شوی تنقید لاندې خپرل شوی:

ابن حزم رحمه الله د دې حدیث په هکله وایي چې:

((دا حدیث منقطع دی او منقطع حدیث هېڅکله حجت او دلیل نه شي کېدای.)) ورپسې زیاتوي چې: ((په دې اړه هېڅ صحیح حدیث وجود نه لري ، او ټول احادیث موضوع دي.)) نوموړی عالم په دې حدیث چې ((دعهن فان لكل قوم عيدا وهذا عيدنا)) استدلال کوي او وایي چې د موسیقۍ او سندرو اورېدل روا او جایز ده. بیا زیاتوي چې ((لم یأت حدیث فيه النهي عن سماعه صحیحا ؛ ژباړه: هېڅ داسې صحیح حدیث نشته دی چې په هغه کې د موسیقۍ د اورېدو ممانعت راغلی وي.))

پر دې حدیث د دې کتاب د لیکوال تنقید دا دی چې له دې څخه په هېڅ دلیل د موسیقۍ حرمت نه شي ثابتېدلای ؛ ځکه چې دلته یاد شوي چې یو وخت به دا امت شرمځایونه حلال وګڼي او ورېښم به حلال وګڼي ؛ نو په دې ځای کې یوه پوښتنه را پیدا کېږي چې آیا هغه مهال اسلام هر ډول شرمځایونه حرام ګڼل چې وروسته به یې حلال ګڼي ؟ د شرمځایونو د حلالوالي او حراموالي په هکله اسلام خپل احکام لري ، نه ټول شرمځایونه حرام دي او نه ټول شرمځایونه حلال دي. له همدې کبله دلته باید هر شی تشریح او تفسیر شي او خپل چوکاټ او حدود ورته وټاکل شي. دغه راز ، ورېښم هم در واخلي. آیا ورېښم مطلق حرام دي او که په ځینو حالتونو کې د ورېښمو کارول

حلال هم دي؟ په همدې ترڅ کې علما مجبور دي چې د موسيقۍ په هکله هم عمومي قضاوت ونه کړي، او د موسيقۍ په هر حالت او ډول خبرې وکړي او بيا يې حلال، حلال وگڼي او حرامو ته يې حرام ووايي.

ب) په دې تړاو بل حديث چې روايت کېږي دا دی: الغناء ينبت النفاق في القلب كما ينبت الماء البقل؛ ژباړه: موسيقي په زړه کې نفاق زرغونوي لکه اوبه چې سبزي و ترکارې را زرغونوي. خو د دې حديث په هکله امام الالباني وايي چې دا يو ضعيف حديث دی.

د دې حديث په اړه ابن حجر د بخاري په شرحه ((فتح الباري)) کې اوږد شاليد او علت بيان کړی. نوموړی د يوه حديث چې وروسته را روان دی په تشرېح کې ليکي چې کله د فارس او روم واکمنۍ فتح شوې نو صحابه کرامو د فارس او روم د موسيقۍ او سندرو محفلونه وليدل؛ په هغو محفلونو کې به دوی شرابونه څښل او محفل به د ښايسته نجونو په انځورونو سينگار وو او په سندرو کې به يې د حرامو شيانو ستاينه کوله او داسې اشعار به يې پکې ويل چې طبيعتونه به يې بدلول، د گناهونو په لور به يې بلنه کوله، له همدې کبله ابن مسعود به ويل چې: الغناء ينبت النفاق في القلب، کما ينبت الماء البقل. او ابن حجر رحمه الله هم دا حديث مرفوع بللی.

ابن حجر له دې وروسته زياتوي چې د عربو غناء او موسيقي له دې ناوړتياوو او پليتيو پاکه وه، له همدې امله پيغمبر ع دا ډول موسيقي ناروا نه ده گڼلې.

ج) په دې هکله درېيم حديث چې د حديثونو په معتبرو کتابونو کې ډېر روايت شوی دا دی چې گړنجونی د شيطان مزمار (د موسيقۍ آله، نۍ ته ورته) ده؛ ((الجرس مزمار الشيطان)).

پر دې حديث څو تنقيدي ټکي د پام وړي دي:

لومړی، دا حديث د مطلقي موسيقۍ د حرمت لپاره اصلا حجت او دليل نه شي کېدای، ځکه دلته يوازې د موسيقۍ يوه آله چې د يوه خاص علت له کبله د شيطان مزمار بلل شوی، حرامه گڼل شوې ده.

دوهم ، که چېرته د زممار له کلمې څخه دا استنباط کېږي چې هر ډول ساز او سرنی د شیطان کار دی ، نو دا باید له یاده ونه باسو چې د زممار همدا کلمه نبي کریم ص په نورو ځایونو کې هم کارولې ؛ لکه:

((يَا أَبَا مُوسَى لَقَدْ أُوتِيتَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ))؛ په دې حدیث کې نبي کریم ص د ابو موسی اشعري له خولې د قرآن کریم د تلاوت له اورېدو وروسته ورته وویل: ای ابو موسی ، بې شکه تاته د داود ع د کورنۍ له زممارونو څخه یو زممار درکول شوی دی.))

دغه راز ، په یوه بل حدیث کې چې کله حضرت ابو بکر صدیق رض او نبي کریم ص د عائشې کور ته راغلل ، او په کور کې دوو نجونو موسیقي غږوله ، نو حضرت ابو بکر صدیق ورته غوسه شو او ویې ویل: ((أَمَزَامِيرُ الشَّيْطَانِ فِي بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ))؛ ژباړه: آیا د رسول الله ص په کور کې د شیطان مزامیر ؟ نو نبي کریم ص ورته وویل: ((يَا أَبَا بَكْرٍ ، إِنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ عِيدًا وَهَذَا عِيدُنَا))؛ ژباړه: ای ابو بکره ، د هر قوم لپاره اختر وي او دا زموږ اختر دی.

نو که چېرته موسیقي په عمومي ډول د شیطان مزامیر وای ، او یا موسیقي په مطلق ډول حرامه وی ، نو ولې د الله رسول په خپل کور کې شیطاني آلاتو ته اجازه ورکوي ؟ درې ، لکه څنګه چې پورته وویل شوو چې جرس د یوه خاص علت له کبله د شیطان زممار ګڼل شوی ، ځکه که هر جرس زممار وای ، نو پیغمبر ع به هېڅکله د وحی نزول له ((صلصلة الجرس)) سره نه وو تشبیه کړي. که چېرته دا کلمه هر ډول جرس ته وکاروو ، نو په حقیقت کې به مو د پیغمبر ع پر سپېڅلې او معصومه لمنه تور داغ لګولی وي چې یو ځای جرس له وحی سره تشبیه کوي او بل ځای بیا جرس د شیطان زممار بولي.

د) د موسيقي د حرمت په اړه درېيم حديث هغه دی چې يوه ورځ حضرت ابن عمر رض په خپل اوبښ سپور وو او له کومې خوا نه د موسيقي غږ راغی. ابن عمر رض په خپلو غوږونو کې گوتې کېښودې ، او له لږ ځنډ وروسته يې له خپل غلام څخه وپوښتل چې آيا اوس غږ راځي. هغه ورته سر وښوراه. لږ ځنډ وروسته يې بيا ورته وويل چې آيا اوس هم راځي ؟ هغه ورته وويل چې نه. نو بيا يې خپلې گوتې له خپلو غوږونو څخه وايستې او ويې ويل چې يوه ورځ نبي کریم ص هم همداسې کړي وو.

پر دې حديث هم گڼې نيوکې کېدای شي:

لومړی ، علامه قرضاوي په دې اړه ليکي چې که چېرته موسيقي په مطلق ډول حرامه وي ، نو د ابن عمر رض په څېر ستر صحابي ولې يوازې خپل ځان له گناه څخه ځان وژغوره او خپل غلام يې پرېښود چې په گناه کې اخته اوسي ؟

دوهمه ، که موسيقي په مطلق ډول حرامه واى لکه څنگه يې چې نن ورځ علماء وايي ، نو بيا ولې پيغمبر ع پخپله په غوږونو کې گوتې کېښودې او د موسيقي د مطلق حرمت په اړه ولې غلى پاتې شو ؟

درېيمه ، دا ټولو ته څرگنده ده چې ابن عمر رض هغه صحابي وو چې په ډېر کلک او جدي ډول يې د پيغمبر ص سنتونه پر ځاى کول. تر دې چې کوم ځاى به پيغمبر ع د ونې له ښاخ څخه د ځان ساتلو په موخه ټيټ شوى وو ، نو ابن عمر رض به له اړتيا پرته هم ځان ټيټ کړ. دا د ابن عمر رض له پيغمبر ص سره ځانگړې مينه او محبت وو چې د هغه مبارک ص د هر حالت او سنت پيروي يې کوله. خو د هغه دا اعمال په دين کې حجت نه شي گرځېدای.

څلورمه ، په دې ځاى کې دا هم بعيد نه ده چې په ځينو طبيعتونو ډېرى شيان ښه نه لکي او دا د پيغمبر ص او ابن عمر رض خپل طبيعت وو چې د موسيقي غږ ور باندې ښه نه لکېده ؛ له همدې يې په غوږونو کې گوتې کېښودې. د دې يو لوى لامل

دا دی چې له پیغمبر ص او پخپله ابن عمر رض څخه د موسیقۍ د روا والي او جواز په اړه گڼ صحیح او معتبر روایات نقل شوي. ډاکټر قرضاوي حفظه الله په خپل کتاب ((په اسلام کې ښکلي هنرونه)) کې د ابن عمر په اړه همداسې یو روایت راوړی:

((ابن حزم له ابن سیرین څخه روایت کوي چې یو ځل مدینې ته یو سړی د وینځو د پلورلو لپاره راغی. هغه ابن جعفر ته راغی او هغه وینځې یې نوموړي ته وړاندې کړې او یوې وینځې ته یې امر وکړ چې سندره ورته ووايي. کله چې وینځې سندره وبله ، نو ابن عمر هم غوړ ورته نیولی وو. کله چې د نرخ له ټاکلو وروسته ، ابن جعفر هغه وپېرله. نو هغه سړی ابن عمر ته راغی او ورته وېې ویل: ای عبدالرحمانه ، دا یوه ناسمه معامله ده ، هغه باید ماته اوه سوه درهمه زیات راکړي وای. ابن عمر رض ، عبدالله ابن جعفر را وغوښت او ورته وېې ویل: دا سړی فکر کوي چې دا معامله په انصاف نه ده شوې ځکه د وینځې په بدل کې دې اوه سوه درهمه کم ورکړي. ته باید یا هغه ته اضافي درهم ورکړې او یا بېرته وینځه ور وسپارې. هغه ورته وویل: زه به یې اضافي درهم ورکړم.

د دې روایت په تشریح کې ، ابن حزم وایي چې له دې نه په ډاگه کېږي چې ابن عمر رض د هغې وینځې سندرو ته غوړ نیولی وو او هېڅ نیوکه یې ور باندې ونه کړه. تر دې چې د هغې نجلۍ په پلور کې یې مرسته وکړه. دا حدیث غیرمنقطع سند لري او یقیناً چې له ځانه جوړ شوی ، یعنې موضوع نه دی.))

هغه احادیث چې په هغو کې نبي کریم ص موسیقي روا گڼلې:

- ۱- أعلنوا النکاح واضربوا علیه بالغربال.
- ۲- یا أبا بکر ، إن لكل قوم عيداً وهذا عيدنا.
- ۳- قال النبي - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: ليس منا من لم يتغن بالقرآن.
- ۴- دعهن فان لكل قوم عيدا وهذا عيدنا.

د موسیقۍ په اړه د لا زیات بحث ، روایاتو او حدیثونو لپاره به ښه وي چې د علامه قرضاوي ((په اسلام کې ښکلي هنرونه)) وکتل شي ؛ ځکه په دې ځای کې مو موخه

يوازې هغه احاديث وو چې د موسيقي د حرمت په اړه تر ټولو زيات د علماوو په خولو کې دي.

له دې وروسته به د صحابوو ، تابعينو او علماوو له ډلې هغه اشخاص ياد کړو چې موسيقي يې روا او مباح گڼله.

عمر رض موسيقي روا گڼله ، او دى ابن عبدالبر ياد کړى ؛

عثمان رضي موسيقي روا گڼله ، او دى الماوري ياد کړى ؛

عبدالرحمن بن عوف موسيقي روا گڼله ، او دى ابن ابي شيبة ياد کړى ؛

سعد بن ابي وقاص او ابن عمر موسيقي روا گڼله ، او دوى ابن قتيبة ياد کړي ؛

أبو مسعود البدي ، أسامة بن زيد ، بلال او خوات بن جبير موسيقي روا گڼله ، او دوى البيهقي ياد کړي ؛

عبدالله بن الأرقم موسيقي مباح گڼله ، او دى ابو عمر ياد کړى ؛

جعفر بن ابي طالب موسيقي روا گڼله ، او دى السهرودي په خپل اثر ((عوارفه)) کې ياد کړى ؛

البراء بن مالک موسيقي روا گڼله ، او دى ابو نعيم ياد کړى ؛

ابن الزبير موسيقي روا گڼله ، او دى د ((القيوت)) صاحب ياد کړى ؛

أبو الفرج په خپل کتاب ((تاريخه)) کې دا اشخاص ياد کړي چې موسيقي او سندرې يې روا گڼلې: ابن جعفر ، معاويه ، عمر بن العاص ، النعمان بن بشير ، حسان بن ثابت ، خارجة بن زيد او عبدالرحمن بن حسان ؛

قرظة بن كعب موسيقي روا گڼله ، او دى الهروي ياد کړى ؛

رباح بن المغترف او په تابعينو کې لوى شمېر اشخاصو موسيقي روا گڼله ، او دوى ابن طاهر ، ابن قتيبة او أبو الفرج ياد کړي.

امام طبري رحمه الله فرمايي: دا ډول موسيقي (هغه چې د نبي كريم ص په کور کې غږېدله او هغه منع نه ده ترې کړې او هغه موسيقي چې سلفو صالحينو روا گڼلې او اورېدله يې) د بشپړې اجماع له مخې په مطلق ډول مباح ده.

او له تابعينو وروسته تر نن ورځې پورې دا د اسلامي نړۍ هغه ستر علماء ، فقهاء او مفسرين دي چې موسيقي يې روا گڼلې:- امام غزالي ، ابن حزم ، امام طبري ، امام

بیهقي ، ډاکټر یوسف قرضاوي ، اشرف علي تهانوي ، مولينا جلال الدين بلخي ، ابو الکلام آزاد او داسې نور...

د بحث په پای کې یوې خبرې ته اشاره خورا اړینه ده چې هر ډول سندرې او محفلونه هېڅکله په اسلام کې روا او حلال نه دي ، بلکې خپل حدود او شرطونه لري چې په دې اړه یو ځل بیا هم د اسلامي نړۍ پر ستر مفکر و عالم ډاکټر قرضاوي تکیه کوو ، او په دې اړه د هغه یاد کړي حدود او شروط (د لیکوال له زیاتونو ، نظرونو او څرگندونو سره) په اختصار او لنډیز سره بیانوو:

(۱) هره هغه سندرې ناروا او غیرمشموع ده چې په هغه کې په شرک ، کفر ، ارتدار ، بې دیني او بې لارۍ پورې تړلي عقاید ، افکار ، خبرې او څرگندونې شوې وي. هغه سندرې چې په هغو کې د دین یو حکم ، شعار یا امر ته سپکاوی شوی وي ، یا ور باندې ملنډې او رشخند وهل شوی وي او یا داسې موضوعات ولري چې له اخلاقي اړخه د خلکو د بې لارې کولو وېر ورسره مل وي ، د هغو اورېدل ناروا او نامناسب کار دی. په همدې تناظر کې د هغو سندرو اورېدل هم ناوړه عمل دی چې ملي ، ژبني ، نسلي او ذاتي تعصب او تبعیض ته پکې بلنه شوې وي ، او یا د یوه ناروا او شریعت سره خلاف کار لپاره د خلکو د جذبو او ولولو پاروونکې خبرې پکې راغلې وي ؛ ځکه دا ټول کارونه د قرآن او سنت د صحیح او کره دلایلو پر بنسټ ناروا او نامشموع اعمال و اقوال دي.

(۲) د هغو سندرو اورېدل حرام دي چې د یوې ښځې د عورت او شرمځایونو ستاینه پکې شوې وي. او یا د ښځو د برېښوالي په اړه انګېرنې او تصورات پکې راغلي وي. په همدې ډول ، هغه سندرې هم له اسلام سره په ټکر کې دي چې په هغو کې شهوت پاروونکي کلمات استعمال شوي وي.

(۳) د داسې ښځې له خولې سندرې اورېدل ممنوع دي چې د بدن هغه ځایونه چې اسلام یې د پټولو امر کړی ، لوڅ وي او یا سندرې په داسې حرکاتو او خوځښتونو سره زمزمه کړي چې شهوت پاروونکي وي. له یوې ښځینه سندرغاړې څخه یوازې هغه مهال

د سندري اورېدل روا ده چې بدن يې په اسلامي حجاب پټ او د زمزمې پر مهال داسې حرکات ونه لري چې د ناستو ځوانانو شهوت را وپاروي او جنسي بې لارۍ ته لاره هواره کړي.

(۴) د موسيقۍ هر هغه مجلس او ناسته چې مسلمانان د الله تعالی له اطاعت او عبادت څخه وباسي ، هغه د لاهو الحديث تر عمومي عنوان لاندې راځي ؛ دا ډول غونډو او مجلسونو ته ورته ناروا او خپل وخت ور باندې ضايع کول له يوه مسلمان سره وړ نه برېښي. موسيقي د خوند او تفريح لپاره وي او په ټوله کې يو داسې فعاليت دی چې بايد په اضافي وخت کې وشي ؛ د ديني او مذهبي فرايضو د ترسره کولو په وخت کې موسيقي اورېدل ، له اړتيا زيات سندور ته غوړ نيول او خپل ډېر وخت د موسيقۍ په اورېدو تېرول ، ډېر ناستايل شوي او د غندلو وړ کړنې دي.

(۵) دغه راز ، د سندرو د ويلو پر مهال سندرغاړې/سندرغاړی بايد شراب يا نور نشه يي توکي ونه کاروي ، ځکه دا دواړه په اسلام کې ناروا او شيطاني چټل کارونه بلل شوي او له دې څخه ځان ساتل پکار دي ؛ ځکه په دې ځای کې د دې وېره شته چې اورېدونکي هم د سندرغاړي د اغېز له امله په شرابو يا نشو روږدي شي. ورته مسئله د هغو کليپونو په اړه هم ده چې د قمار او جوارۍ لپاره جوړ شوي ، داسې کليپونو ته ورته پخپله مذموم او د اسلام خلاف کړنه ده ، بيا د سندرو اورېدو او د ډمانو موسيقۍ ته کېناستل خو په لومړي سر کې ناروا او غيرمشرع دی.

د بنځوپه اړه

(۱) آیا بنځې له عقلي او ديني پلوه ناقصه دي؟

په اسلامي نړۍ کې د بنځو په اړه يو ناسم او بې بنسټه تصور او انگېرنه چې له ځينو حديثونو څخه پر غلط او ناسم برداشت او اخذ بنا دی ، دود ده. هغه دا چې په يوه حديث کې نبي کریم ص بنځو ته په وينا کې ارشاد کوي چې ستاسو په عقل او دين کې نقص دی ؛ او کله چې يوه بنځه ترې پوښتنه کوي چې موږ ولې ناقصې يو؟ نو نبي کریم ص په ځواب کې ورته وايي چې ستاسو د عقلونو نقص دا دی چې ستاسو د دوو شاهدي د يوه سړي له شاهدي سره برابره ده ؛ او په دين کې ستاسو نقص دا دی چې پر تاسو حيض راځي او هغه مهال تاسو نه لمونځ کولای شئ او نه روژې نيولای شئ.

د دې حديث پر بنسټ ، علماء په دې فکر و نظر دي چې بنځې ناقصه العقله دي او له ذهني او فکري پلوه کمزورې دي. کله چې علماء دا نظر وړاندې کړي ، نو د دې يوه حتمي پايله دا راوځي چې يو ناقص العقله موجود ته بايد په سياسي ، ټولنيزو او نورو چارو کې برخه ور نه کول شي ، ځکه دوی د خپل عقلي نقص له کبله سم قضاوت او اعتدال نه شي کولای ؛ بل ټکی دا ترې راوځي چې بنځې د خپل عقلي نقص له کبله بايد د سړو محکومې او په دوهمه درجه کې ژوند وکړي. له دې نظر څخه د پايلو لړۍ به تر هغو دوام لري ، تر څو چې د دې حديث اړوند خپل پوهاوي او برداشت ته بيا کتنه ونه کړو او د متنپوهنې او علم الحديث په مټ د حديث اصل مدعا او مطلب ته ځان ونه رسوو.

په دې ځای کې بيا هم خپل بحث په څو ټکو کې را غونډوو:

(۱) په دې اړه هر څومره حدیثونه چې راغلي هغه ضعیف ، د سند له پلوه تر ډېره منقطع ، راویان یې د کمزورو حافظو او ضبط خاوندان او له خپلمنځي متني تعارض سره مخ دي.

(۲) د دې حدیث په تشریح و تفسیر او له الفاظو څخه په معنا اخیستنه کې علماوو دا ټکي له پامه غورځولی چې پیغمبر ص څه ډول ټولنې ، کلتوري او فرهنګي چاپیریال او اغېزمن دود و دستور ته په کتو دا خبره کړې. د عربو ټولنه یو نرواکه ټولنه وه او ښځو د دوهمې او لاس لاندې طبقې په څېر ژوند درلود. ښځو له کور څخه دباندې چارو کې لاسوهنه نه کوله او تر ډېره پورې په کور پورې تړلې وې. (دا بېله خبره ده چې ځینو ښځو په سوداګریزو ، علمي ، ټولنیزو او سیاسي چارو کې هم ونډه لرله ؛ خو د هغوی شمېر د ګوتو په شمېر وو.)

طبیعي ده چې په دا ډول ټولنه کې به ښځه په ډېری چارو نه پوهېږي او پوهه به یې کمه وي. د ښځو همدې حالت ته په کتو په کاروباري او سوداګریزو چارو کې د ښځو شاهدي نیمایي ګڼل شوې او لامل یې دا ښودل شوی چې که چېرته یوه پکې غلطه شي ، نو دا بله به یې غلطې اصلاح کړي. دا له دې امله نه ده چې ښځې له عقلي پلوه کمزورې دي ، بلکې د کاروبار اړوند د هغوی کم پوهاوی دلته خنډ ګرځېدلای.

د همدې قرآني اصول له مخې ، نن ورځ قاضیان او قانون جوړوونکي کولای شي دا قانون وضع کړي چې په ټاکنو کې هغه بندیان یوازې ګډون نه شي کولای چې له تېرو لسو شاوخوا کلونو راهیسې په زندان کې وو او د هېواد له حالاتو څخه خبر نه دي ، دوی اړ دي چې د رایې ورکولو لپاره یو ازاد غړی هم د رایه اچونې خونو ته ننوځي. (که څه هم د رایه اچونې خونو ته به هر تن یوازې ننوځي.) او یا هغه لېونی چې همدا نن یې لېونتوب له منځه تللی وي ، د هغه په اړه هم همداسې پرېکړه کېدای شي. نو آیا دلته به د هغه بندي او روغ شوي لېوني په اړه دا پرېکړه کوو چې عقلي نقص لري ، نو

ځکه باید دوه تنه ورسره لار شي او که د هغوی د کمو معلوماتو او پوهې له امله دا قضاوت شوی ؟

(۳) له دې حدیث څخه یو بل ناسم استنباط دا دی چې ښځې ناقص العقله دي ، خو سړي نه دي. دا بحث به څو شېبې یوې خواته کړو چې یو څوک ناقص العقله دي یا نه دي. خو دا یو بې بنسټه برداشت دی چې ښځې ناقص العقله بلل شوې ، نو له دې څخه لازمي دا پایله واخیستل شي چې سړي کامل العقله شوو. او اوس دا وانگېرل شي سړي افضل شوو او ښځې اسفل! دا یوه بې بنسټه او بې ځایه پایله ده چې له دې حدیث څخه اخیستل کېږي. دا همداسې مثال لري لکه یو څوک چې دا خبره وکړي چې سړي ډېر احساساتي و جذباتي دي ، نو ایا دا په دې معنا ده چې ښځې احساساتي نه دي ؟

دا باید له یاده ونه باسو چې په سړو کې هم ډېری داسې شته چې د چارو په اړه د کم پوهاوي او ناورتیا له امله ځینې چارې باید ور ونه سپارل شي. د دې یوه تر ټولو ښه بېلگه پخپله په نبوي دور کې پېښه شوه چې کله یو صحابي نبي کریم ص ته راغی او د یوې سیمې مشري یې ترې وغوښته ، نو نبي کریم ص منع کړ او ورته ویې ویل چې ته د دې کار لپاره وړ نه یې. نو آیا له دې څخه نتیجه واخلو چې هغه صحابي (خدای مه کړه) ناقص العقل وو ؟

(۴) په دې ځای کې ډېری کلمات په هغه معنا نه دي راغلي چې څه ډول برداشت موږ ترې کړی. په دې ځای کې د نقص معنا زیان ، نیمگړتیا یا تاوان نه دی ، بلکې د حدیث متن او د قرآن کریم ځینو آیتونو ته په پام سره دې پایلې ته رسېدلای شو چې دلته ترې مراد دا ده چې له تاسو نه په دنیوي امورو کې ځینې (لکه سیاسي ، ټولنیز ، علمي او فرهنګي) چارې پورته شوې او تاسو د هغو په هکله مکلف نه یاستئ ؛ دغه راز ، په دین کې هم ځینې چارې داسې دي چې د هغو کول پر تاسو نه دي لازم شوي او یا له تاسو پورته شوي دي.

د دې لپاره دوه دلیلوونه ورکولای شو:

(الف) که چېرته له نقص څخه د نیمګړي او یا تاوان معنا واخلو ، نو د عطفې واو د موجودیت له کبله مجبوره یو چې همدا معنا د دین تر کلمې پورې تعدي کړو. چې په دې ډول به مو د الله تعالی د اصولو او حکمت په خلاف ګام اوچت کړی وي. په دې چې دا الله تعالی دی چې د حیض په حالت کې یې ښځې پر لمانځه او روژې نیولو نه دي مکلف کړې ، او دا د ښځو لپاره یو زیان نه ، بلکې د الله تعالی له لوري یو رخصت دی. آیا دا د یوه پیغمبر له ذات څخه لرې نه ده چې پخپله د دین وړاندې کوونکی او مبلغ دی ، د الله تعالی له لوري وړاندې شوی رخصت ، یو زیان او نیمګړتیا وګڼي ؟

او که په دې ځای کې همدا استنباط وکړو ، نو بیا اړ یو چې د مسافر لپاره د قصر د لمانځه رخصت هم د مسافر لپاره د دین زیان وګڼو! دغه راز ، د یوه ناروغ لپاره د روژې میاشتې رخصت ، هم باید د دې ناروغ لپاره یو زیان وګڼل شي ؛ او همداسې د دین نور رخصتونه هم در واخلي.

(ب) بله کلمه چې دلته په هغه معنا چې په موږ کې دود ده او په هغه معنا نه ده کارېدلې ، هغه د عقل کلمه ده. عقل په عربي ژبه کې ګڼې معناوې لري ؛ او په دې ځای کې له عقل څخه مراد دنیوي امور او چارې دي ، نه د هوښیاری او ځیرکۍ سرچینه. هره ژبه د خبرو او وینا کولو لپاره خپل انداز او طرز لري ، په دې ځای کې د ناقص عقل اصطلاح په همدې ډول راغلې لکه موږ چې کله وایو چې پلانکی خو هېڅ عقل نه لري یا بې عقل دی ، نو له دې نه خو هېڅکله یو څوک دا معنا نه اخلي چې الله تعالی ، هغه سړی له عقل څخه تش پیدا کړی ، عقل یې نه دی ورکړی او تعقلي ځواک و قوه نه لري ، بلکې زموږ هدف دا وي چې په دې موضوع کې هغه شخص پوهه ، تجربه ، معلومات او مهارت نه لري.

٢) د ښځو د حجاب او پردې مسئله:

په اسلامي نړۍ کې د ښځو په اړه دوهمه لانجمنه او تر دې دمه ناهل شوې مسئله د ښځو د حجاب او پردې پورې اړوند ده. په دې اړه د علماوو ترمنځ دومره گڼ او ژور اختلافونه دي چې په عملي ډگر کې مسلمانان لالهنده او سرگردانه دي او د عمل کولو لپاره هېڅ نظر او موقف ته زړه نه شي کولای.

د دې يوه ښکاره پايله دا ده چې عادي مسلمانان دومره په تفريط اخته دي چې نن ورځ په دې اړه د اسلام دريځ ورته هېڅ مهم نه ښکاري او تر ډېره بريده د اسلام له چوکاټ څخه بهر وتي دي؛ بل خوا مسلمان علماء په خپل هماغه افراط ولاړ دي، او د قرآن کریم له آيتونو له ناسم استنباط او برداشت او په کمزورو او ضعيفو رواياتو باندې د تکیې له امله يې داسې دريځ غوره کړی چې له اسلام سره تر لرې لرې پورې سر نه خوري. په دې ځای کې دواړو لورو اعتدال او علمي و اکاډميک بنسټ پرې ايښی او د افراط او تفريط خواوو ته کاره شوي.

په دې ځای کې يوازې د قرآن کریم پر يوه آيت چې په حقيقت کې په ټوله معنا د ښځو د حجاب او پردې په اړه بشپړ او جامع احکام لري، خبرې او بحث شوی؛ او هغو مسايلو ته کتنه شوې چې د حجاب تر حکم لاندې راځي.

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (النور: ٣١)

ژباړه: او مؤمنو ښځو ته هم ووايه چې خپل نظرونه ښکته ساتي ، د خپلو عورتونو ساتنه دې کوي او خپل سينگار دې نه ښکاروي پرته له هغه چې په خپله راڅرگند شي او په خپلو سينو دې خپل پروني واچوي او خپل سينگار دې نه ښکاره کوي ، مگر خپلو مېړونو ته ، پلرونو ته ، د مېړونو پلرونو ته ، زامنو ته ، د مېړونو زامنو ته ، وروڼو ته ، د وروڼو زامنو ته ، د خویندو زامنو ته ، خپلو خاصو ښځو ته ، خپلو مريانو ته يې ، خپلو هغو لاس لاندې نارينه وو ته چې شهوت والا نه وي او يا هغو ماشومانو ته چې لا د ښځو پټو خبرو باندې نه وي خبر شوي او خپلې پښې دې دومره په زوره نه وهي چې دهغوی پټ کړی سينگار څرگند کړی شي ، او اې مؤمنانو تاسو ټول الله ته توبه وباسئ ددې دپاره چې بری درپه برخه شي.

د پردې او حجاب په اړه دا آيت دومره هر اړخيز او جامع دی ، چې له هغه وروسته بل هېڅ آيت ، روايت ، حديث او يا د علماوو اجماع ته اړتيا نه پاتېږي. په دې آيت کې هغه ټول موارد او لارښوونې ذکر شوې چې مؤمنې ښځې يې بايد په پام کې ولري. په دې ځای کې د پردې هر حکم چې له دې آيت څخه استنباط کېږي ، ټکی په ټکی بيانوو:

(۱) له هېڅ مؤمنې ښځې سره نه ښايي چې يوه پردې نارينه ته له اړتيا پرته وگوري او د نارينه د بدن بېلا بېلو غړو ته وگوري ، لکه په يوه حديث کې چې راځي چې نبي کریم ص ښځو ته امر وکړ چې کله يو سړی سجده ته لار شي ، نو تاسو ورته مه گورئ.

که چېرته د يوه اړين کار له مخې اړتيا شوه چې ښځه او سړی له يو بل سره مخامخ شي ، نو د دواړو لپاره تر ټولو وړ لاره دا ده چې يو بل ته له کتو پرته خپله ستونزه له يو بل سره حل کړي. په دې ځای کې دا نيوکه به بې ځايه وي چې يوې ښځې ته روا نه دي چې له پردې سړي سره خبرې وکړي ، يا يې پردی سړی غږ واورې. د دې دليل دا دی چې په نبوي دور کې به ښځې نبي کریم ص ته راتلې ، له هغه به يې پوښتنې کولې او دې پوښتنې او ځواب ته به نورو صحابوو هم غږ نيولی وو. د دې نيوکې په استناد

کې چې کوم آيت وړاندې کېږي ، هغه په حقيقت کې د نبي کریم ص مېرمنو او امهات المؤمنين ته لارښوونه شوې وه چې تاسو له پرديو نارينه وو سره په داسې انداز خبرې مه کوئ چې هغوی بل گومان وکړي. په دې اساس ، دا لارښوونه نن هم موږ د خپلو کورنيو ښځينه غړو ته کولای شو چې له پرديو سره په ډېر نرم انداز خبرې مه کوئ ، خو لکه څنگه چې الله تعالی امهات المؤمنين له خبرو نه دې منع کړې ، موږ هم دا حق نه لرو چې منع يې کړو.

(۲) د ښځو لپاره اړينه ده چې د خپلو عورتونو ساتنه وکړي او دا ساتنه يوازې په دې ډول نه کېږي چې له هغه ناوړه او پليت عمل څخه ځان وساتل شي ، بلکې د هغه پر لور ورغلي ټولې لارې هم بندې شي. په دې توگه ، د همدې آيت له مخې ښځو ته پکار ده چې داسې جامې پر تن کړي چې عورتونه يې ترې ښکاره نه شي او نه هم بايد شهوت پاروونکي لباس وي. په اسلام کې د جامو په اړه يوازې همدومره ويل شوي چې بايد غټې او درنې جامې واغوستل شي.

(۳) عموماً ښځې ځينې وختونه سينگار کوي ، او د يوه حديث له مخې ښځو ته د سينگار کولو امر هم شوی دی ؛ په دې ځای کې قرآن کریم يوازې دومره اشاره کوي چې کله تاسو سينگار وکړئ ، نو هغه نورو ته مه څرگندوئ ، مگر هغه چې پخپله څرگندېږي. د پخپله څرگندېدونکي سينگار په هکله مفسرينو ليکلي چې له دې څخه مراد لاسونه او مخ دي ؛ نو په دې اساس ، له همدې آيت څخه په استنباط ويلای شو چې د مخ او لاسونو لوڅول د ښځو لپاره روا دي او هېڅ کوم شرعي ممانعت پکې نشته ، البته که څوک د خپل طبيعت له مخې خپل مخ او لاسونه پټوي ، دا د هغوی خپله خوښه ده ، د کوم شرعي حکم اطاعت نه دی.

په دې هکله د ځينو نيوکو دا وي چې پخپله مخ هم د ښځې زينت گڼل کېږي ، نو هغه هم په ستر کې راځي ، مگر دلته څو ټکو ته پام پکار دی:

یو ، دلته له زینت څخه مراد (حسن او جمال) نه دی ، د زینت په هکله د موسیقۍ په اړه اوږد بحث شوی ، دلته یې بیا نه تکراروو. زینت له حسن او جمال سره توپیر لري.

دوه ، دلته له زینت څخه مراد هغه اضافي سینګار او ګاڼه دي چې ښځې په بېلا بېلو مراسمو کې کاروي ، ښځې دې هماغه سینګار پټ وساتي.

۴) ښځې باید پخپلو سینو پروني او ځادرونه واچوي او د بدن دا برخه باید په ښه ډول پټه کړي. د پروني په هکله د الله تعالی حکم تر همدې ځایه دی ، له دې وروسته په څادر (ټیکري) باندې خپل سر پټول د یوې ښځې د طبیعت او د ټولنې د کلتور له مخې منل کېدای شي ، خو په دې برخه کې شرعي ممانعت نشته.

دغه راز ، د برقو یا حجابونو شرعي امر ګڼل خو د اسلام له اساسي لارښوونو څخه یوه بیخي لرې خبره ده ، اسلام خو د سر پټول هم نه دي یاد کړي. په دې اساس ، په پوره ډاډ او دلیل ویلای شو چې شنه برقه ، تور حجاب او په څادر او ټیکري کې د سر پټول یو شرعي حکم نه ، بلکې د ځینو ټولنو خپل دود او کلتور دی.

۵) ښځې له خپل ښکاره کېدونکي سینګار پرته ، پاتې سینګار او ګاڼه له دې ذکر شوو اشخاصو پرته هېچا ته هم د ښکارولو جواز نه لري چې هغه دا دي: خپل مېړونه ، پلرونه ، د مېړونو پلرونه ، زامن ، د مېړونو زامن ، وروڼه ، د وروڼو زامن ، د خویندو زامن ، خپلې خاصې ښځې ، خپل مریان ، خپل هغه لاس لاندې نارینه چې شهوت والا نه وي او یا هغه ماشومان چې لا د ښځو په پټو خبرو باندې نه وي خبر شوي.

د دې ترڅنګ ، د اسلام یوې بلې قاعدې او اصل له مخې چې د اضطرار او اړتیا اصل ده ، ښځې کولای شي چې په سخت اضطراري حالت کې د خپل بدن هر غړی ښځینه و نارینه ډاکټر ته ښکاره کړي ؛ خو دا رخصت یوازې او یوازې هغه وخت دی چې په حقیقي معنا سره د اضطرار حالت رامنځته شوی وي.

۶) د تګ پر مهال دې ښځې هماغه چلند غوره کړي چې له یوه مؤمن سره ښایي یعنې ارامه ، په وقار او میانه روی تګ باید ور خپل کړي. پکار نه ده چې د تګ پر مهال خبلې پښې دومره په زور ووهي چې د شاوخوا شته کسانو ور پام شي ، او که چېرته په هغوی کې د کمزورو طبایعو ځوانان وي ، نو د هغوی د شهوت او جنسي تقاضا د پارېدو لامل وګرځي.

د دې آیت په اساس به یوه بل جزوي اړخ ته هم اشاره وکړو. دا آیت د هغو علماوو لپاره یو ښه ځواب دی چې د ښځو په بیرون تګ او ګرځېدو بندیز ږدي ؛ ځکه که چېرته پر ښځو دا ډول بندیز وای ، نو الله تعالی به ولې ورته فرمایلي چې د تګ پر مهال پښې په زوره مه وهئ ؟ همدا آیت پر دې دلیل دی چې د ښځو په بیرون ګرځېدو او د اړین کار لپاره د تګ په هکله هېڅ ډول شرعي ممانعت نشته.

۷) د آیت په پای کې الله تعالی خپلو بندګانو ته چې ضعیف یې خلق کړي او پر دې عالم دی چې زما بندګان به ډېری مهال له نېغې لارې ښویږي ، شیطان به یې په ښو چارو سترګې ور پټوي او ناوړه او بد اعمال به ورته ښکلي کوي ، امر کوي چې ای مؤمنانو تاسو ټول الله ته توبه وباسئ ددې لپاره چې بری درېه برخه شي.

پای